

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
TRAVMA VE AFET ÇALIŞMALARI UYGULAMALI RUH SAĞLIĞI YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI

BELİRSİZ KAYBIN KUŞAKLARARASI AKTARIMI: CUMARTESİ
ANNELERİ/İNSANLARI ÖRNEĞİ

Roje DEMİR

117507012

Prof. Dr. Ahmet Tamer AKER

İSTANBUL

2020

Belirsiz Kaybın Kuşaklararası Aktarımı: Cumartesi Anneleri/İnsanları Örneği
Intergenerational Transmission of Ambiguous Loss: The Case of Saturday Mothers
/ People

Roje Demir

117507012

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Tamer Aker (İMZASI)

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ejder Akgün Yıldırım (İMZASI)

Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Volkan Topçuoğlu (İMZASI)

Marmara Üniversitesi

Tezin Onaylandığı Tarih: 30.06.2020

Toplam Sayfa Sayısı: 166

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Belirsiz Kayıp
- 2) Kuşaklararası Aktarım
- 3) Cumartesi Anneleri/İnsanları
- 4) Travma
- 5) Yas

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Ambiguous Loss
- 2) Intergenerational Transmission
- 3) Saturday Mothers/People
- 4) Trauma
- 5) Mourning

TEŞEKKÜR

Öncelikle, bu tez sürecini başarıyla tamamlamamı sağlayan tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Tamer Aker'e ve savunma jürimde yer alarak verimli bir akademik çalışma ortaya koyabilmem için desteklerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Volkan Topçuoğlu'na ve Prof. Dr. Ejder Akgün Yıldırım'a çok teşekkür ederim.

Bu çalışmayı vakit ayırarak gözden geçiren, çok değerli katkıları ile tekrar tekrar düşünmeme olanak sağlayan, savunma jürime gelerek beni onurlandıran Prof. Dr. Ümit Biçer'e ve tezimi büyük bir ilgi ile gözden geçiren Zeynep İclal İncioğlu Atay'a sonsuz teşekkür ederim.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük katkıya sahip olan gizlilik koşulundan kaynaklı olarak isimlerini burada dile getiremeyeceğim Cumartesi Anneleri/İnsanları'nın ikinci kuşak kadın katılımcılarına deneyimlerini paylaşmayı kabul ettikleri için sonsuz teşekkürlerimi borçluyum. İnsan Hakları Derneği Gözaltında Kayıplara Karşı Komisyon üyelerinin hepsine özellikle saha sürecinde desteklerini esirgemeyen Gamze Elvan, Maside Ocak ve Besna Tosun'a ayrıca teşekkür ederim. Bu süreçte farklı iletişim kanalları kurmamı sağlayarak daha fazla kişiye ulaşmamı sağlayan kardeşim Zîn Demir Haligua'ya paylaşımları için teşekkür borçluyum.

Son olarak bu süreçte fiziksel ve psikolojik olarak varlıklarımı hep hissettiren aileme ve dostlarıma her türlü destekleri için çok teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	iii
KISALTMALAR	viii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
TABLO LİSTESİ	x
ABSTRACT.....	xi
ÖZET	xiii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
ZORLA KAYBETME/BELİRSİZ KAYIP	3
1.1. ZORLA KAYBETME.....	3
1.1.1. Zorla Kaybetmenin Bağlamı ve Gelişim Süreci	3
1.1.2. Zorla Kaybetmenin Tanımı	4
1.1.3. Cumartesi Anneleri/İnsanları	5
1.2. BELİRSİZ KAYIP	7
1.2.1. Belirsiz Kayıp Teorisinin Bağlamı ve Gelişim Süreci	7
1.2.2. Belirsiz Kaybın Tanımı ve Formları.....	10
1.2.2.1. Psikolojik Belirsiz Kayıp	10
1.2.2.2. Fiziksel Belirsiz Kayıp	11
1.2.3. SınırBelirsizliği	11
1.2.3.1. Yüksek ve Düşük Sınır Belirsizliği	13
1.2.3.2. Aile Sınırı Belirsizliğinin Sosyo-Psikolojik Kökenleri	14
1.2.3.3. Aile Sınırı Belirsizliğinin Sosyolojik Kökenleri	15
1.2.3.4. Aile Sınır Belirsizliğinin Aile Terapisindeki Kökenleri.....	16
1.2.4. Psikolojik Aile.....	17

1.2.5. Belirsiz Kayıp Tepkisini Etkileyen Faktörler	18
1.2.5.1. Aile Yapısı	18
1.2.5.2. Zaman	18
1.2.5.3. Sosyo-Kültürel Bağlam	19
1.2.6. Belirsiz Kaybın Sosyo-Psikolojik Etkileri	19
1.2.7. Yas	20
1.2.7.1. Travmatik Kaybın Yası	22
1.2.8. Sağaltım	23
İKİNCİ BÖLÜM	25
TRAVMANIN KUŞAKLARARASI AKTARIMI	25
2.1. TRAVMANIN BAĞLAMI VE GELİŞİM SÜRECİ	25
2.2. TRAVMANIN TANIMI ve KAVRAMSAL OLARAK DÖNÜŞÜMÜ	30
2.2.1. Travma Tanımının DSM'deki Dönüşümü	30
2.2.2. Travma Tanımının Psikanaliz'deki Dönüşümü	32
2.2.3. Bireysel ve Toplumsal Travmalar	35
2.3. KUŞAKLARARASI AKTARIMIN TANIMI	36
2.4. KUŞAKLARARASI AKTARIMIN BAĞLAMI VE GELİŞİM SÜRECİ	38
2.5. İLETİM İÇERİKLERİ	46
2.6. TRAVMANIN KUŞAKLARARASI AKTARIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	51
METOD	51
3.1. YÖNTEM	51
3.2. KATILIMCILAR	52
3.3. İÇERİK ANALİZİ	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	55
4. BULGULAR	55
4.1. ANLAMLANDIRMA ARAYIŞI	56
4.1.1. Belirsiz Kaybı Anlamlandırma	57
4.1.2. Zorla Kaybedilmeyi Anlamlandırma	59
4.1.3. Önceki Kuşaktan Gelen Acıyı Anlamlandırma	62
4.1.4. Kaybedilmeseydi Ne Olacaktı.....	64
4.2. YASI ETKİLEYEN STRES FAKTÖRLERİ	67
4.2.1. Çatışma ve Şiddet ile Bağlantılı Stres Faktörleri	68
4.2.2. Yoksulluk ile Bağlantılı Stres Faktörleri.....	72
4.2.3. Belirsizlik ile Bağlantılı Stres Faktörleri	75
4.2.3.1. Sonsuz Bir Bekleyiş: Umut ve Endişe	75
4.2.3.2. İlişkisel Problemler	79
4.2.4. Sosyal Haklardan Mahrumiyet, Tecrit, Damgalanma ve Kamusal Sessizlik	83
4.2.5. Kültürel ve Manevi stresörler	88
4.3. BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ	90
4.3.1. İnkâr	90
4.3.2. Geri Çekilme	92
4.3.3. İdealizasyon ve Yüceltme	93
4.3.4. Özdeşleşme	95
4.3.5. Aile ve Topluluk Görüşmeleri: Cumartesi Anneleri/İnsanları.....	96
4.3.6. Çok Çalışmak ve Mücadele Etmek.....	99
4.4. İKİNCİ KUŞAĞA AKTARILAN MİRAS	102
4.4.1. İlişkisel Miras	102

4.4.2. Gelecek Nesillere Aktarma Görevi	106
4.4.3. Telafisi Olmayan Acılar ve Kayıplar	110
4.5. AKTARIMIN MEKANİZMALARI	114
4.5.1. Sembolik Olaylar, Nesnelere, Fotoğraflar, Şarkılar	114
4.5.2. Duygulanım: Kelimelere dökülemeyen bedende iz bırakıp konuşur	118
4.5.3. Anlatılardan Sızanlar	120
4.5.4. Cumartesi Anneleri/İnsanları, Anmalar, Beyaz Tülbent, Kırmızı Karanfil, Sessizlik	121
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	143

KISALTMALAR

APA:	Amerikan Psikiyatri Derneği
DSM:	Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı
İHD:	İnsan Hakları Derneği
THİV:	Türkiye İnsan Hakları Vakfı
YAKAY-DER:	Yakınlarını Kaybedenlerle Dayanışma Derneği

ŒEKİL LİSTESİ

Œekil 1: Aile Sınır› Belirsizliğinin Sosyo-Psikolojik Kökenleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Belirsiz Kayıp ve Sınır Belirsizliği Arasındaki Farklar

Tablo 2: Yüksek Sınır Belirsizliği ve Düşük Sınır Belirsizliği

Tablo 3: Travma Aktarımının Modelleri

Tablo 4: Demografik Bilgiler

Tablo 5: Üst ve Alt Düzey Temalar

ABSTRACT

In the present study, based on the case of Saturday Mothers/People we aimed to understand intergenerational transmission of ambiguous loss. The study is organized around two equally important objectives. The first part plans to illustrate the ambiguous loss theory, special grief processes and intergenerational transmission processes through framework presented by psychology literature. Based on these theories and concepts, second part aims to understand the themes in the narratives that families transmitted to the second generation and to reflect on functions and meanings of these themes that they undertake with a psychoanalytic perspective. It is hypothesized that the traces of traumatic experiences of ambiguous loss process (before-during-after) and special mourning practices of families can still be seen in the psychic worlds of the second generation. Semi-structured in-depth interviews were conducted with 4 second generation female members of the families of the missing relatives living in Istanbul, aged between 26 and 35. The relatives of participants are people who were subjected to forced migration as a result of evacuation of villages and they were exposed to ethnic and political discrimination. In the political atmosphere of the 1980s and 1990s the spouses / siblings of tortured and ill-treated victims of enforced disappearance are also now members of Saturday Mothers/Peoples. As a result of Interpretive Phenomenological Analysis of qualitative data obtained from interviews; 21 subordinate themes were found and, these emerging themes were gathered under 5 superordinate themes according to their common features: a) seeking for meaning, b) stress factors affecting the grief process, c) coping strategies, d) the heritage transferred to the second generation, e) mechanisms of transmission. The assumptions of research are compatible with related literature. In the narratives the following themes became prominent: the annihilation anxiety, the recognition of disappearance, the grief in the public sphere and, the need to close frozen grief. In order to understand factors that affecting psyche of the next generations better, in future research, in addition to the ambiguous loss process, it is recommended to investigate the cumulative effects of traumas related to political violence and conflicts and to consider possible clinical implications of transmission in the therapeutic processes of these patients

Key words: Ambiguous Loss, Intergenerational Transmission, Saturday Mothers/Peoples, Trauma, Mourning

ÖZET

Bu çalışmada, Cumartesi Anneleri/İnsanları örneğinden yola çıkarak belirsiz kaybın kuşaklar arası aktarımının derinlemesine anlaşılması hedeflenmiştir. Çalışma eşit derecede önemli iki amaç çerçevesinde düzenlenmiştir. İlk bölüm psikoloji literatürünün sunduğu çerçeve üzerinden belirsiz kayıp teorisini, özel yas süreçleri ve kuşaklar arası aktarım süreçlerinin aktarılmasını planlarken, ikinci bölüm bu teori ve kavramlardan yola çıkarak ailelerin ikinci nesillere aktardığı anlatılardaki temalar, bu temaların anlamları ve üstlendikleri işlevlerin psikanalitik bakış açısı ile derinlemesine anlaşılmasını amaç edinmiştir. Kayıp öncesi, sırası ve sonrasında ailelerin belirsiz kayıp süreçlerine dair yaşadığı travmatik deneyimlerin ve özel yas pratiklerinin ikinci kuşağın ruhsal dünyasında izlerinin hala görülebileceği varsayılmıştır. İstanbul'da yaşamakta olan kayıp yakını ailelerin ikinci kuşak kadın üyelerinden, 26-35 yaş arası 4 kişi ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yakınları 1980'li ve 1990'lı yıllardaki politik şiddet sonucu köy boşaltmaları nedeni ile zorunlu göçe, etnik ve politik ayrımcılığa maruz kalmış, işkence ve kötü muameleye uğramış olan zorla kaybedilenlerin eşleri/ kardeşleri ve aynı zamanda Cumartesi Anneleri/İnsanlarının üyeleridirler. Görüşmeler sonucunda elde edilen niteliksel verilerin Yorumlayıcı Fenomenolojik Analizi sonucu 21 alt düzey tema bulunmuş, bunlar ortak özelliklerine göre 5 üst düzey tema altında birleştirilmiştir: a) anlamlandırma arayışı, b) yas sürecini etkileyen stres faktörleri, c) başa çıkma stratejileri, d) ikinci kuşağa aktarılan miras ve e) aktarımın mekanizmaları. Araştırmanın varsayımları ilgili literatürle uyumlu çıkmıştır. Aktarımlarda yok olma kaygısı, kaybedilme, yasin kamusal alanda tanınması ve donmuş yası kapatma ihtiyacı ön plana çıkmıştır. Gelecek araştırmalarda, sonraki kuşakların ruhsallığına etki eden faktörleri daha iyi anlamak için, belirsiz kayıp sürecine ek olarak yaşanan politik şiddet ve çatışmalara dair travmaların kümülatif etkilerinin de araştırılması ve bu hastaların terapötik süreçlerinde aktarımın olası klinik görüntülerinin de göz önünde bulundurulması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Belirsiz Kayıp, Kuşaklarası Aktarım, Cumartesi Anneleri/İnsanları, Travma, Yas.

GİRİŞ

Derin yaşanmışlıkların aktarımı söze, kelimelere gerek bırakmaz, kendilerini çoğunlukla duygu, dile getirilemeyen, sessizlik ve geçiştirme gibi dolaysız yollarla yüzeye çıkarırlar. Konuşmak ya da konuşmamak örtülü olanı saklamaya yetmez. Bu yüzden travmanın kuşaklararası aktarımı farklı disiplinlerden gelen bir çok araştırmacı, akademisyen ve bilim insanı tarafından uzun yıllardır farklı bağlamlarda incelenen bir konu haline gelmiştir (Abraham ve Torok, 1994; Ancelin-Schützenberger, 2012/2020; Bandura, 1977; Boszormenyi-Nagy ve Spark, 1973; Bowers ve Yehuda, 2016; de Mijolla, 1981/2003; 1987; 2009; Durkheim, 1902-1903/2010; Fedida, 2007 akt. Abrevaya, 2009; Fonagy, 1999; Freud; 1912; Gampel, 2009; Kellerman, 2001; 2013; Kogan, 1989; 1995; 2016; Laplanche ve Pontalis, 1988; Jung, 1976/ 2003; 1921/2019; Ruppert, 2008/2014; Tisseron, 2002; 2009; Van der Kolk, McFarlane ve Weisaeth, 1996; Volkan, 1981; Yehuda ve Lehner, 2018). Soykırım (Holokost/ Shoah)’dan hayatta kalmış olanların çocukları ve torunları ile yapılan çalışmalar sosyopolitik şiddet sonucu bir insan topluluğunun başka bir insan topluluğu üzerindeki yıkıcı ve acı dolu etkisini ve kuşaklararası aktarımın etkilerini anlamak için başvurulan ilk klinik öznelerdir. Savaş, çatışma ve şiddet içeren bu kitlesel travmalar hayatta kalan tanıklar kadar olayı doğrudan yaşamamış olanların ruhsallığında da derin yaralar açarak anlamlandırma sistemlerini tahrip eder. Bir yandan özdeşleşimlerin ortaya çıkmasına alan açan bu süreç bir yandan da kayıp acısı, donmuş yas, eziyet görme, aşağılanma, utanç ve çaresizlik gibi tamamlanmamış psikolojik görevler sonraki kuşaklara ve en nihayetinde topluma miras bırakılarak ruhsallıkta iz bırakmaya devam etmektedirler (Kellerman, 2001; 2013; Kogan, 1989; 1995; 2016; Wiseman ve Barber, 2006).

Kaybetme savaşta ve politik şiddet bağlamında rutin hale gelen bir olgudur. Kaybetmenin öldürmekten çok daha korkutucu ve etkili bir yöntem olduğunun keşfedilmesi devletlerin iç güvenlik yani düşman ötekileri etkisiz hale getirebilmesi için etkili bir uygulama sunmaktaydı. Zorla kaybetme uygulamalarının Türkiye’deki yansımalarını geliştirdiği bağlamı düşündüğümüzde bunları 1980 darbesi öncesi, 1980 darbesi sırasında ve 1990’lı yıllar olarak 3 döneme ayırmak mevcut bilgilerle mümkün görünmektedir. Bu yıllara ait net sayılara zorla kaybetmenin doğası gereği ulaşmak mümkün olmamakla birlikte toplamda 1.353 kayıp olayının yaşandığı bunlardan

1.285'nin 90'lı yıllarda 33'nün 2000'li yıllarda gerçekleştiği bildirilmiştir. Kaybedilmeye maruz kalanlar ise yine dönemin savaş ve politik şiddet bağlamına uygun olarak sol örgütler, kentlerde yaşayan muhalifler ve olağan üstü hal bölgesinde yaşayan Kürtlerdir (Alpkaya, 1995; Göral, Sevgi ve Işık, 2013; Eser, 2016).

Zorla kaybedilme doğası gereği kaybedilenin cezalandırıldığı ve geride kalanların bilinmezlik, çaresizlik, korku ve dehşet içerisinde bırakılmasına neden olan altüst edici ve uzun soluklu etkileri olan toplumsal bir travma olarak kabul edilmektedir. Zorla kaybetmenin ana karakteristiği olan belirsizlik ise kapanışı olmayan bir yas sürecine ve tamamlanamayan psikolojik görevlere atıfta bulunur. Tamamlanmayan görevlerin ruhsallığa kendilerini tekrar tekrar hatırlattığı bilindiğine göre şiddeti yaşayan ve deneyimleyen kuşakların travmatik yaşantılarının temsillerini ve görüntülerini sonraki kuşaklara tamamlaması için aktarması bireysel olduğu kadar ailesel, toplumsal yapılar ve tarihsel bağlantılar söz konusu olduğu için büyük olasılıktır.

Bu çalışmanın öncelikli amacı mevcut literatürün sunduğu çerçeve üzerinden zorla kaybedilmenin bağlamına dair özet bir bilgi sunmakla başlayıp belirsiz kayıp teorisini zorla kaybedilmenin potansiyel bir tanımlayıcısı olarak ele almak ve derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilen ikinci kuşak katılımcıların deneyimlerinin kendilerinden önceki kuşaklar tarafından nasıl etkilendiğinin izlerini sürmektir. Ebeveynlerinin aktarımdaki rollerinin anlaşılması için bulguların etrafında temalar tanımlanmış ve temaların üstlendiği anlamlar kuşaklararası aktarım ve belirsiz kaybın sunduğu çerçeve üzerinden tekrar düşünülerek literatüre ve klinik uygulamaya katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Öte yandan travma çalışıyor olmanın getirdiği etik sorumluluğun mağdurların travmatik hakikatini kabullenmenin yanında travmatik etkinin toplumsal bir çerçevede yaşandığını ve yine bu toplumsal çerçeve içerisindeki ötekilerin iyi tankılıkları sayesinde iyileşmenin gerçekleşebileceğini bu tez aracılığı ile hatırlatmak, sessizlikle çerçevenilmiş olan toplumsal travmaların sessizliğini kırması ve mağdurların sesine ses katması umut edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZORLA KAYBETME/BELİRSİZ KAYIP

1.1. ZORLA KAYBETME

“Birileri gelir. Şehir, köy ya da herhangi bir yer; evlere zorla girer. Gece, gündüz herhangi bir zamanda. Genellikle sivil, bazen üniformalı, ama her zaman silahlı olarak. Hiçbir açıklama yapmaz, tutuklama emri göstermez, çoğunlukla kim oldukları ya da hangi kurum adına hareket ettiklerini söylemezler. Bir ya da birden fazla aile üyesini gerekirse zor kullanarak arabaya doğru sürüklerler.”

(Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2009; Eser, 2016)

1.1.1. Zorla Kaybetmenin Bağlamı ve Gelişim Süreci

Uluslararası literatüre bakıldığında zorla kaybetmenin ilk örneğinin 2. Dünya Savaşı sırasında gerçekleştiği görülmektedir. Yedi Aralık 1941 tarihli Gece ve Sis Kararnamesi ile nazilerin işgal ettikleri ülkelerdeki direnişçileri trenlere doldurarak Almanya’daki toplama kamplarına götürüp burada topluca katletmesi zorla kaybedilme suçunun ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Latin Amerika ülkelerinde süren silahlı iç savaş sırasında sistematik bir şekilde uygulanmaya başlanan zorla kaybetme daha sonraki yıllarda ulusal güvenliği sağlamak amacı ile içerdeki muhaliflerin düşman ve yıkıcı unsurlar olarak ilan edilip kaybedilmelerine zemin hazırlayan etkili bir politika olmuştur. Özellikle 1963-1967 yılları arasında Gutemala’da başlayan bu suç 70’lerle birlikte El Salvador, Şili, Uruguay, Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Peru, Honduras, Bolivya, Hayiti, Ekvador ve Meksika gibi Latin Amerika ülkelerine, daha sonra Irak, İran, Sri Lanka, Filipinler, Nepal, Cezayir ve Türkiye gibi ülkelere yayılmıştır. Sadece Latin Amerika’da 1970’ten 2000’e kadar 100.000 insanın kurban edildiği buna Asya, Avrupa ve Afrika’daki vakalar da eklenince sayının 300.000 ile 500.000 arasında değiştiği konu üzerine çalışan kurumlar tarafından tespit edilmiştir (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2011; Citroni ve Tullio, 2007; Eser, 2016).

Türkiye’deki zorla kaybetmelerin tarihçesini 24 Nisan 1915’te 234 Ermeni aydınının kaybedilmesi ile başlatmak mümkündür (Akçam ve Kurt, 2012; Kevorkian ve Papoudijyan, 2012). Literatüre bakıldığında 80’lerdeki askeri darbe ve 90’lardaki

OHAL politikalarının siyasi atmosferinde sol gruplara ve Kürt'lere yönelik sistematik bir kaybetme çabasının olduğu söylenebilir. Sayıları net olarak belirlenememekle birlikte bu alanda önemli çalışmaları olan İnsan Hakları Derneği (İHD), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (THİV), Yakınlarını Kaybedenlerle Dayanışma Derneği (YAKAY-DER) gibi bir çok hak örgütünün ve bağımsız araştırmacıların yayınlamış olduğu rapolardan yola çıkarak hafıza merkezi 1980'den 2000'e kadar toplamda kaybedilen kişi sayısını 1353 olarak açıklamıştır (Göral, Sevgi ve Işık, 2013; Eser, 2016).

Zorla kaybetme uygulamalarına karşı dünyanın çeşitli yerlerinde kayıplara karşı sivil direniş eylemleri gerçekleşmektedir. Plaza De Mayo Anneleri 30 Nisan 1977'den bu yana her Perşembe saat 15:30'da Arjantin'in Plaza de Mayo Meydanı'nda 43 yılı aşkın bir süredir dünyanın en uzun sivil direniş eylemini gerçekleştirmekte (Bosco, 2010; Femenia, 1987; Foss, 2001) iken onlara benzer şekilde detaylarına ilerleyen bölümlerde değineceğimiz Cumartesi Anneleri/İnsanları da 27 Mayıs 1995 tarihinden bu yana mücadelelerini sürdürmektedirler (Baydar ve İvegen, 2006; Günçikan, 1996; Tanrıku, 2003).

1.1.2. Zorla Kaybetmenin Tanımı

Uluslararası literatürde zorla kaybetme terimi “enforced disappearance” veya “involuntary disappearance” olarak kavramsallaştırılırken Türkiye’de zorla kaybetme teriminin ilk kez Gökçen Alpkaya tarafından kullanıldığı görülmektedir. Birleşmiş Milletlerin Herkesin Zorla Kaybetmeye Karşı Korunması sözleşmesi zorla kaybetme şu şekilde tanımlanmaktadır:

"hangi görev ya da hangi düzeyde olursa olsun, devlet görevlilerinin, devlet adına ya da devletin dolaysız ya da dolaylı desteğiyle göz yummasıyla, izin vermesiyle ya da rızasıyla hareket eden örgütlü grupların ya da kişilerin insanları gözaltına alması, tutuklaması, iradeleri dışında kaçırması ya da diğer herhangi bir biçimde özgürlüklerinden yoksun bırakması ve daha sonra bu kişilerin akıbetini ya da buldukları yeri açıklamayı veya özgürlüklerinden yoksun bırakıldıklarını kabul etmeyi reddetmesi ve böylece onları hukukun koruma alanından çıkarmasıdır"

Kaybedilen kişinin işkence görerek öldürüldüğü, kendilerine ait bütün eşyalara el konduğu, ölü bedenlerin toplu mezarlara atıldığı, üstlerinin taşlarla kapatıldığı, katledildikleri yerde bırakıldıkları, kuyulara atıldıkları, asitle yakıldıkları, helikopterlerden aşağı atıldıkları ve kişinin akıbetine dair herhangi bir bilgi paylaşılmadığı yapılan çalışmalarda aktarılmıştır (Alpkaya, 1995; ; Citroni ve Tullio, 2007; Göral, Sevgi ve Işık, 2013).

Zorla kaybedilme tanımının bu tez çalışması için önemi üzerine inşa edildiği belirsizlik (akıbetinin paylaşılması), kayıp (otorite tarafından zorla kaybedilme) deneyimini belirsiz kayıp teorisinin çerçevesine uygun şekilde bir arada bulundurması ve zorla kaybetmenin ana karakteristiği olan geride herhangi bir kalıntı bırakmadan bedenini ortadan kaldırılarak kaybedilenin kurban, geride kalan yakınlarının zalimce insanlık dışı ve aşağılayıcı muamelelere tabi tutularak mağdur, ve toplumun bir bütün olarak gerçeği bilme hakkından mahrum edildiği çok katmanlı travmatize edici bir mirasın geride kalanlar üzerindeki etki gücüdür.

1.1.3. Cumartesi Anneleri/İnsanları

“Beyaz tülbentleri ile 14 kadın Plaza Del Mayo meydanında dimdik ayakta duruyordu. ...Kadınlar her zaman olduğu gibi erkeklerden kat be kat cesurdu. “çocuklarımızı geri verin” diye haykırıyordular. 30 Nisan 1977’deki eylemden sonra her hafta sayıları arttı. Daha üçüncü hafta tahtalarla dayak yiyen anneler, bir sonraki hafta vücutlarındaki ağrının kalplerindekinden çok daha hafif olduğunu bilerek, daha kalabalık geldiler.... 1995’in 27 Mayıs’ında Galatasaray Lisesi’nin önüne 20 kadın geldi. Coplanmalarına, kovulmalarına, yerlerde sürüklenmelerine rağmen bundan sonra her Cumartesi oradaydılar.” (Gökçer Tahincioğlu, 2016)

Beyaz tülbentleri, ellerinde taşıdıkları fotoğrafları, kırmızı karanfilleri, sessiz çığlıklarıyla ve dün arkada kalan bu gün yanlarında saf tutan çocukları ile hala oradalar. Kaybedilen yakınlarını, adaleti ve acılarını paylaşacak “iyi tanık(lık)lar” arıyorlar.(Rojê Demir, saha izlenimlerinden notlar)

Hasan Ocak’ın gözaltında kaybedilmesi üzerine ailesi ve insan hakları aktivistleri olağan üstü bir mücadele yürütmeye başlamış bunun sonucunda yaklaşık 58 gün sonra

Hasan Ocak'ın cansız bedeni Beykoz Kimsesizler Mezarlığı'nda bulunmuştu. İşkence edilmiş bedeninin bulunması üzerine yapılan basın açıklamasından sonra yaşadığı deneyimi aktaran Nadire Mater'in "bir şey yapmalıyız!" çağrısı üzerine Cumartesi Anneleri/İnsanları hareketi ortaya çıkıyor. Her ne kadar yaptıkları açıklamalarda Cumartesi Anneleri isminin destek sağlayan herkesi kapsamadığını düşünüp buna yönelik açıklamalarda bulunsalarda medya'nın "anne" kavramının taşıdığı duygusallığa vurgu yapması bu şekilde anılmalarına zemin hazırlamıştır. Ayşe Günaysu 24 Ekim 2014'te Bianet'e yazdığı "Cumartesi" Nasıl Başladı, Neden Ara Verildi?" adlı yazıda eylemin şekline nasıl karar verildiğini şu cümlelerle aktarmıştır: "Bir şeyler yapmalıyız, bir şeyler yapmalıyız... Birisi "oturalım" dedi, diğeri "Galatasaray" dedi, bir diğeri, "her hafta" dedi, bir diğeri "sessiz olsun" dedi. 27 Mayıs 1995'te gittik, Galatasaray'a oturduk." O günden bu yana her Cumartesi günü saat 12:00'de Galatasaray Meydanı'nda yarım saat sessiz oturduktan sonra kayıp bir kişi için basın açıklaması okunmaktadır. Meydanda kaybedilen kişilerin fotoğrafları dışında herhangi bir pankart, döviz ya da slogan atılmamasına ve gözaltında kaybın büyük bir insan hakları ihlali olduğunu savunmalarına rağmen ilk polis saldırısı 8 Temmuz 1995'te başladı. On beş Ağustos 1998'de yani 170. haftadan sonra polis şiddetinin dozunun artması ve gözaltılar üzerine 13 Mart 1999'da , 200. haftasında eylemlere ara verilmek zorunda kalındı. Siyasi alanda meydana gelen gelişmelerle beraber 31 Ocak 2009'da yaklaşık 10 senelik bir aranın ardından 201. haftada Cumartesi Anneleri/İnsanları yeniden oturma eylemine başladılar (Yılmaz, 2014). Kaybedilen yakınlarının bulunması, faillerinin yargılanması, cezasızlığın (zaman aşımının) son bulması ve Birleşmiş Milletler'in hazırlamış olduğu zorla kaybetmelere karşı uluslararası sözleşmenin imzalanmasını talep ettikleri bu süreçte 25 Ağustos 2018'deki 700. haftada tekrar şiddetli bir polis saldırısı ile karşı karşıya geldiler. Bu süreçte Galatasaray Meydanı'ndaki eylemleri bakanlık kararı ile engellendi. Eylemlerine İnsan Hakları Derneği İstanbul şubesi önünde devam eden Cumartesi Anneleri/İnsanları bu tezin saha çalışmasının devam ettiği 759. hafatada (12.10.2019) tekrar biber gazı ile şiddetli polis müdahalesine maruz kaldılar. Fakat tekrar İHD önündeki eylemlerine devam etme kararı aldılar. Bu tezin yazım aşamasında gündeme gelen, tüm dünyayı etkisi altına alan, taşıdığı hayati riskler nedeni ile hayatın durma noktasına geldiği Koronavirüs salgını nedeni ile 14 Mart 2020'de yaptıkları basın

açıklamasında eylemlerini sembolik olarak 4 Nisan 2020 tarihine kadar İHD önünde devam ettireceklerini açıklamışlardır. Fakat Koronavirüs ile ilgili risklerin daha da artması nedeni ile 21 Mart 2020/ 782. haftadan bu yana sosyal medya üzerinden eylemlerini gerçekleştirmeye devam etmektedirler.

1.2. BELİRSİZ KAYIP

1.2.1. Belirsiz Kayıp Teorisinin Bağlamı ve Gelişim Süreci

Pauline Boss 1930'lu yıllara denk gelen çocukluğu boyunca 1900'lerin başında daha iyi bir hayat sürmek amacı ile İsviçre'den Atlantik'i aşırp Güney Wisconsin'e göç eden göçmen ailesinin özlem hikâyeleri ile büyümüştür. Çocukluk yılları göçmen ailesinin geride bırakılan diğer aile üyeleri ile olan ilişkilerini anlamlandırma çabaları ile geçmiştir. İkinci dünya savaşı ile birlikte geride bırakılan aile üyeleri ile iletişim sağlanamaması aileyi büyük bir ruhsal ıstırabın içine sürüklemiştir. Çocukluğu boyunca çoğu kez anlamı bilinmeyen sözcükleri ve davranışları birleştirerek bir anlam arayışı içine girmiştir. Üniversite yıllarında çocuk ve aileler ile çalışmaya başlamış, kendi ailesindeki kadın/anne ve erkek/baba rollerinin ya da başka bir deyişle çocukken içinde yer eden bazı duygu, durum, olay, anı ve izlenimlerin aile teorileriyle çok fazla bağdaşmadığını gördüğü için, kendi yaşam deneyimlerini ve klinik ortamdan aldığı bilgileri bütünleştirmeye çalışmıştır. 1970'lerde "*üç kuşak İsviçreli/Amerikalı Amish kadınların kültürlerarası ve kuşaklararası cinsiyet rolü algıları*" üzerine olan yüksek lisans araştırmasının sonuçlarını sunmuştur (Boss, 1971). Yine aynı yıllarda psikiyatri kliniğine gelen aileler ve çocuklardan aldığı klinik gözlem sonucunda "*Parçalanmamış ailelerde babanın psikolojik yokluğu*" isimli bir makale yazmış (Boss, 1973), bu araştırmadan çıkan sonuçlarında etkisi ile Vietnam savaşında kaybolmuş olan pilotların aileleri ile bir araştırma yapılması talebi San Diego'daki Savaş Çalışmaları Tutsak Merkezinden gelmiştir. Araştırmayı takip etme görevi Reuben Hill'e verilmiştir (Boss, 1986). Hill'in mentörlüğünde yaptığı çalışmalarda Boss'un kendi aile pratiklerine uymayan aile teorilerini tam anlamıyla içselleştirememiş olması yeni bir araştırma yapma desteği bulmasına olanak sağlamıştır (Boss, 2002). O sırada Hill, Goffman'ın "*Çerçeve analizi*" (Frame Analysis, 1974) adlı kitabını okumasını tavsiye etmiş, bu da kişisel deneyimlerin her ne kadar karışık olsalar dahi "*burada neler oluyor?*" sorusuna

verilen cevabın bireysel deneyimlerin çerçevesini ortaya koyduğu için analiz edilebilir bir malzemenin ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Dolayısı ile aileler ile çalışırken “*bu sizin için ne anlama geliyor?*” sorusu aynı zamanda kendisinin üzerine çalışmakta olduğu belirsiz kayıp kavramının çerçevesinin de oluşmasına katkı sağlamıştır. Goffman’ın kitabında yer alan “*sınır belirsizliği*” (boundry ambiguity) kavramı her ne kadar açıklanmamış olsada bu Boss’u Goffman’ın kitabında dile getirilmeyen sorulara cevap bulabilmesi için harekete geçirmiştir. Çünkü Goffman’ın varsayımına göre, bir kişinin ailesinin ve arkadaşlarının gözünden kaybolması sahip olduğumuz geri alma sistemleri sayesinde çok nadirdir. Fakat buna rağmen, kişi ortadan kaybolmuşsa kişinin kaybolmasına dair bilgi kalıntılarını toplamak çerçevenin analiz edilebilirliğini sağlamaktadır. Bu sadece cenaze törenin yapılabilmesi için değil; kişinin geleceğe dair bir çerçeve çizebilmesi için de önemlidir. Çünkü ortadan kaybolan kişilere yönelik yapılan tüm planlar kişi bulununcaya kadar askıda kalır. Dolayısı ile Boss’a göre eksik bırakılan yer, kişilerin olayın meydana geliş sebebi ile bağlantılı olarak çerçevenin oluşmasını engelleyen sorunlara hiç değinilmemiş olmasıdır. Kayıp yakınları için belirsizliğin asla netleştirilemeyecek olması çerçeveyi belirlemenin en zor kısmıdır, çünkü belirsiz kaybın bu örnekleminde geride kalanlar için belirsizliği çerçeveleyecek uzmanlar, geri alma sistemleri genellikle yoktur (Boss, 1975a; 1977; 1980a; Boss, Greenberg, and Pearce-McCall, 1990). Boss, bu süreçte yaptığı çıkarımlar sonucunda belirsiz kayıpta çerçeve eksikliği kavramı üzerinden sınır belirsizliği kavramına odaklanmıştır. Boss 1975’te bitirdiği “*Psychological Father Absence and Presence: A Theoretical Formulation for an Investigation into Family Systems Pathology*” adlı tezinde ve sonrasında yaptığı bütün çalışmalarda bu konuları tartışmaktadır. Bu çalışmaları aldığı sezgilerin, paradoksların ve sembolik anlatımların psikolojik ailenin varlığını ve belirsiz kayıp durumundan kaynaklı olarak yaşanan acının gerçekliğini göstermesi açısından önemlidir (Boss, 1975a;1975b; 1977; 1980a; 1980b). Doktora tezi sonrasında asistan profesör olarak başladığı Minnesota üniversitesinde bu konu üzerine olan araştırmalarına devam etmiştir. 1988-1999 yılları arasında Alzheimer tanısı alan gazilerin aileleri ile gerçekleştirmiş olduğu araştırma (Boss, Caron ve Horball, 1988; Boss, Caron, Horball, ve Mortimer 1990; Caron, Boss, ve Mortimer, 1999) ve daha önce Vietnam savaşı sırasında kaybolduğu bildirilen pilotların aileleri ile yaptığı

araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak 1999 yılında kaleme aldığı “*Belirsiz Kayıp*” adlı kitapta hem kavramsal bir çerçeve çizmiş; hem de belirsiz kaybın sınır belirsizliği, aile içinde çatışma, ve bireysel düzlemde ise kaygı ve depresyon semptomlarının sürekli bir değişken olmasına yol açtığını vurgulamıştır (Boss,1999). Araştırmaların tamamen demanstan kaynaklı psikolojik belirsiz kayıp üzerine yoğunlaşması ile beraber aile terapistlerinin konuya olan ilgileri artmış ve Froma Walsh ve McGoldrick tarafından hazırlanan “*Living Beyond Loss: Death in the Family*” kitabında ilk defa bölüm başlığı olarak yayımlanmış (Boss, 1991; 2004a) daha sonra Harvard Üniversitesi yayınları tarafından “*Ambiguous Loss*” başlığı ile kitap olarak basılmıştır (Boss, 1999). Bu tarihten sonra belirsiz kayıp kavramı ulusal ve uluslararası sosyoloji, psikoloji ve aile terapileri alanında kullanılmaya başlanan yeni bir kavram olmuş ve birçok dile çevrilmiştir. 11 Eylül 2001 yılında Dünya Ticaret merkezine yapılan saldırıdan sonra kayıpların aileleri ile yaptığı çalışmalar (Boss, 2004b) ve önceki aile terapisi deneyimlerinden (Boss, 2002a; 2002b; 2004a) yola çıkarak belirsiz kaybın olumsuz etkilerinin nasıl sağaltılacağı ve önleneceğine dair “*Loss, Trauma and Resilience*” adlı kitabını akademisyen ve klinisyenler için yazmıştır (Boss, 2006). 11 Eylül saldırısından sonra New York’ta yapılan çalışma sonuçlarına benzer bulguların 11 Mart’ta Japonya’da gerçekleşen tsunami ve depremden sonra tekrarlaması profesyonellere ek olarak bu tür gruplara destek olan aile terapistleri, sosyal hizmet uzmanları, hemşireler, öğretmenler ve topluluk liderlerine de belirsiz kayıp teorisini anlamaları ve uygulayabilmeleri için eğitimler verilmesine zemin hazırlamıştır (Boss ve Ishii, 2015).

Theo Hollander “*Ambiguous Loss and Complicated Grief: Understanding the Grief of Parents of Disappeared in Northern Uganda*” adlı çalışmasında belirsiz kayıp ve karmaşık yas arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinirken, Simon Robins “*Discursive Approaches to Ambiguous Loss: Theorizing Community-Based Therapy after Enforced Disappearance*” adlı çalışmasında belirsiz kayıp teorisini postmodern anlamda netleştiren ilk kişi olmuştur. Hollander ve Robins’in yaptığı bu çalışmalar sonucunda kılavuzdaki “*Tempering Mastery*” kavramı “*Adjusting Mastery*” olarak değiştirilmiştir. Böylelikle belirsiz kayıp teorisinin batıda yapılan araştırma sonuçları ile kurgulanan birinin hayatını kontrol altına alma ihtiyacını azaltma, doğu kültürlerinde

işlevsel olmadığı için bireyin kapasitesine bağlı olarak işlevselliğin artırılması ya da azaltılması olarak değiştirilmiştir. Kültürel varsayımları göz önüne alarak yapılan bu değişiklik daha uygulanabilir bir teori yapısı sunmuştur (Robins, 2010; 2013; 2016; Hollander, 2016).

Yakın geçmişe baktığımızda akademisyenler, klinisyenler ve öğrenciler araştırma örneklemelerinde eşcinsel çiftler, çocuklu lezbiyen çiftler, uluslararası kaybedilmeler, göç, mülteci diasporası, down sendromu, bilişsel bozulmalar, epilepsi, otizm, ölü doğum, depresyon, tsunami, işkence, cinsel istismar, zorla kaybetmeler gibi konuları derinlemesine inceleyip teorinin test edilmesine ve yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadırlar (Boss, et al).

1.2.2. Belirsiz Kaybın Tanımı ve Formları

Ölüm kadar net bir tanıma sahip olmamakla birlikte boşanma, ilişki bitimi, kısırlık, düşük, kürtaj, göç, cinsel istismar, işsizlik, kronik hastalık, engellilik, evden ayrılma, ruhsal hastalık ve zorla kaybetme örneklerinde olduğu gibi net olarak tanımlanamayan, açıklanamayan ve doğrulanamayan çözümsüz durumları tanımlamak için belirsiz kayıp kavramı kullanılmaktadır (Boss, 1999; 2007). Kavram ortaya çıkış noktası itibari ile varlık ve yokluk arasında gidip gelen bir “*aradalık*” haline fiziksel ve psikolojik olarak yaklaşmaktadır. Belirsiz kayıp kavramı taşıdığı dinamikler itibari ile “*fiziksel belirsiz kayıp*” ve “*psikolojik belirsiz kayıp*” olmak üzere iki alt başlıkta ifade edilmiştir (Boss, 1999). Belirsiz kaybın her iki formunda da bireyler içinde buldukları varlık ve yokluk paradoksu üzerinden kendi anlamlandırma süreçlerini inşa etmektedirler.

1.2.2.1. Psikolojik Belirsiz Kayıp

Belirsiz kaybın psikolojik formunda kişi her ne kadar fiziksel olarak yanı başımızda olsada zihinsel olarak bizlerle değildir. Dolayısı ile burada takıntı, bağımlılık, yaralanma ve hastalıklardan kaynaklı hafıza kaybı veya bilişsel bozulma sonucu meydana gelen psikolojik olarak bir yokluk durumunun yanında fiziksel olarak bir varlık söz konusudur. Yapılan çalışmalar sonucunda ailelerin bu durumu dile getirmek için genellikle kişinin yanlarından ayrılmadan onlarla vedalaştığını dolayısı ile bu durumun varlık ve yokluk çatışmasını beraberinde getirdiğinin altını çizmişlerdir.

Belirsiz kaybın bu formuna; Alzheimer, bunama, travmatik beyin hasarı, otizm, koma, kronik zihinsel hastalıklar, bağımlılık, depresyon, yurt özlemi, takıntı, kaybedilen iş veya kişi ile meşgul olma ve cinsiyet geçişini örnek olarak verebiliriz (Boss, 1999; 2006; 2011).

1.2.2.2. Fiziksel Belirsiz Kayıp

Belirsiz kaybın fiziksel formunda geride kalan bireyler giden/sevilen bireyin nerede olduğunu, hayatta olup olmadığı ile ilgili net bir bilgiye sahip değillerdir. Ellerinde ölüme veya kaybolmaya dair net bir bilgi olmadığı için sevilen kişi her ne kadar fiziksel olarak olmasa da psikolojik olarak ailenin ya da geride kalan bireylerin zihinlerinde yaşamaktadır. Ortada gidişe dair bir veda ya da ölüme dair somut bir gerçeklik olmadığından geride kalanlar yaşam ve ölüm arasında gidip gelen bir arada kalma konumuna sıkışmaktadır. Fiziksel belirsiz kayıp formuna; savaş, terörizm (kayıp askerler ve siviller), doğal afetler, kaçırma ve rehin alma, zorla kaybedilme, kayıp bedenler (cinayet, uçak kazası, denizde kaybolma), sürgün, mübadele, boşanma gibi örnekler verilebilir (Boss, 1999; 2006; 2011).

1.2.3. SınırBelirsizliği

Sınır belirsizliği kavramını literatürde ilk dile getiren kişiler Buckley (1967), Hill (1971a; 1971b), ve Goffman (1974) iken teorik anlamda kavramı sosyoloji, sosyal psikoloji ve aile terapisine dayanarak tanımlayan ve yaygınlaşmasına zemin hazırlayan kişi Pauline Boss (1975; 1977;1980a)'tur.

Sınır belirsizliği bireyin aile sistemi içerisinde kimin içerde kimin dışarda olduğunu bilmemesidir. Aile üyeleri bazen fiziksel yokluk gösteren bir aile bireyini psikolojik varlıkla aile sisteminin içine dâhil ederken bazen de fiziksel varlık gösteren aile bireyini psikolojik yokluktan kaynaklı aile sisteminin dışında algılamaktadır. Her iki durumda da aile üyeleri arasında, aile üyeliği ve rollere ilişkin bireysel algılamalarda uyumsuzluk olmasından kaynaklı sınır belirsizdir. Eğer bir aile bir kayıp ya da ayrılma durumunda, aile sisteminin içerisinden çıkanları ve içeridekileri netleştiremiyorsa yeniden düzenlenemez. Sistemdeki morfogenez yapılanma süreci engellenir ve sistem belirsizlik içerisinde tutulur. Kavram bazı ailelerin beklenmedik ya da normatif olan kayıplara

nasıl bir anlam atfettiklerini gösteren bir yapı olarak inşa edilmiştir. Araştırma için kayıp/kaybedilen bireyler, kronik hastalıklar, boşanma ve evden ayrılan ergenler gibi belirsiz kayıp olgusunun özelliklerini taşıyan örneklemeler seçilmiştir. Aile sistemi içerisindeki stres seviyesini belirleyen değişken, olayın kendisinden ziyade belirsizlik hipotezi ile beraber teoride daha genel bir soyutlamaya gidilmiştir. Dolayısı ile belirli olaylar için belirli başa çıkma kaynaklarına odaklanmak yerine aile sınır belirsizliği derecesine odaklanmanın, ailenin neden kayıpla baş edip edemediğini daha iyi açıklayabileceğini ve bu nedenle daha geniş bir uygulama alanı olabileceği düşünülmüştür (Boss, 1975;1977; 1980a).

Sınır belirsizliği derecesi değişkenini ölçümlemek amacı ile fiziksel yokluk gösteren babaların aileleri ile çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Babanın varlığı eşin kayıp olayı hakkındaki algısı ile ölçümlenmiş, eşleri ve ailelerinde babanın düşük psikolojik varlık göstermesi eşin ve aile işleyişinin en güçlü belirleyicisi olmuştur. Eşin algısı üzerinden ölçümlenmesine rağmen babanın psikolojik varlık derecesi tüm aile sistemi içerisinde iyileşme gücünü engellemede anlamlı sonuçlar vermiştir (Boss, 1980b). Araştırmadan çıkan bu sonuçla beraber Boss çalışmalarında hem tümdengelim hem de tümevarım yöntemlerini kullanmaya devam etmiş bunun sonucunda sınır belirsizliği olgusunun iki kaynağı olduğunu belirlemiştir (Boss, 1980a). Birincisi, ailenin dışında, ailenin kayıp olayını çevreleyen gerçekleri elde edemediği bir durum olabilir. İkincisi, ailenin içinde gerçeğin yorumlanma şeklidir. Yani, aile üyelerinin kayıp olayını çevreleyen gerçekleri elde edebilecekleri fakat içinde buldukları bazı durumlardan dolayı bu gerçekleri görmezden gelip red ettikleri bir durum söz konusudur. Sonuç itibari ile yoğunluk değişse bile; beklenmedik ya da normatif herhangi bir kayıp durumunda sınır belirsizliği potansiyel olarak var olabilir (Boss, 1980a).

Tablo 1: Belirsiz Kayıp ve Sınır Belirsizliği Arasındaki Farklar

	Belirsiz Kayıp	Sınır Belirsizliği
Tanım	Kapanışı olmayan belirsiz kayıp durumu.	Aile sınırının içindeki ve dışındakileri algılama biçimi
Teorinin temeli	Sosyal yapı	Neo-yapısal işlevselcilik

Değerlendirme	Nitel	Nicel
Değişken	Kategorik	Sürekli
Tedavinin hedefleri ve müdahale	Anlam yoluyla esneklik ve Yapı yoluyla esneklik (roller ve diyalektik düşünme (hem..... üyelikler) hem de.....)	

Kaynak: Boss, P. (2016). The Context and Process of Theory Development: The Story of Ambiguous Loss. *Journal of Family Theory & Review* 8 (September 2016): 269–286 269
DOI:10.1111/jftr.12152

1.2.3.1. Yüksek ve Düşük Sınır Belirsizliği

Ailenin sistematik yapılarını algılaması yani belirsizliğin kayıp olayını çevreleyen mevcut olmayan gerçeklerden mi yoksa ailenin net bir kayıp hakkındaki gerçekleri reddetmesinden mi kaynaklı olduğunu bilmek en nihayetinde sınır belirsizliğinin varlığını ve derecesini belirlemek için kritik bir göstergedir. Başka bir deyişle bireylerin gerçeklik algısı aile sistemindeki stres ve sonraki sınır belirsizliği derecesi kayıplarına atfettiği anlamı belirleyen şeydir (Boss ve Greenberg, 1984).

Tablo 2: Yüksek Sınır Belirsizliği ve Düşük Sınır Belirsizliği

Yüksek Sınır Belirsizliği		Düşük Sınır Belirsizliği	
Fiziksel Yokluk	Fiziksel Varlık	Fiziksel Yokluk	Fiziksel Varlık
Psikolojik Varlık	Psikolojik Yokluk	Psikolojik Yokluk	Psikolojik Varlık
Örnek:	Örnek:	Örnek:	Örnek:
Kayıp Aileleri	Demans	Kayıbın kabullenildiği aileler	Anlaşmalı Evlilik
Kayıp aile üyesi ile ilgili düşüncelerle fazla meşguliyet var.	Aile bir arada fakat aile üyelerinden bir tanesi psikolojik olarak sistemin dışındaki başka bir şeyle meşgul olduğu	Aile kayıp kişiyi düşünüp özleyebilir ancak kaybın inkârı yoktur. Sistem kendini yeniden yapılandırır ve yas	Aile üyesi fiziksel ve psikolojik olarak aile sisteminin içerisindedir.

tutma ve yeniden yapılanma süreci başlayamaz.	için duygusal olarak aile sistemine ulaşamaz.	süreci başlar.	
---	---	----------------	--

Kaynak: Boss, P. ve Greenberg, J. (1984). Family boundary ambiguity: A new variable in family stress theory. *Family Process*, 23(4), 535–546. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1984.00535.x>

1.2.3.2. Aile Sınırı Belirsizliğinin Sosyo-Psikolojik Kökenleri

Aile sınırı belirsizliği kavramını formüle eden ve test eden ilk kişi her ne kadar Boss olsada literatüre baktığımızda nesnel ve öznel üyelik arasındaki uyum eksikliği konusuna değinen zengin bir kaynak vardır. Alman sosyolog Georg Simmel hem psikolojik hem yapısal olarak grup oluşumunu ve üyeliğini netleştirmek için birbirleriyle etkileşimde bulunan çatışan grupları gözlem altına almıştır. Bir grupta (ailede) sosyal olarak varlığını başlatan bireyin, diğer gruplara katılım sürecinde gösterdiği uyum ve kombinasyon (huzursuz kombinasyon (uneasy combinations)) çabası hem kendi ailesindeki aile kimliğinin dönüşümüne, hem de kendi kimlik ve ego güçlerini şekillendirmesine destek sağlamaktadır. Dolayısı ile psiko-sosyal açıdan bakıldığında Simmel, bireysel gelişimin önemli bir yönünün eski ve yeni grup ilişkileri arasındaki sınırları netleştirme süreci olduğunu göstermiştir (Simmel, 1964).

Simmel'in 'huzursuz kombinasyonlar' kavramına benzer şekilde Lewin iki grup arasındaki sınırdaki duran, hiçbirine ait olmayan veya en azından hangisine ait olduğu konusunda belli bir fikir belirtemeyen/belirtilemeyen bireyler için 'marjinal insan' kavramını kullanmıştır. Lewin'e göre oluşan bu belirsizlik yüksek bireysel gerilim ile sonuçlanır ve birey ancak ait olduğu grubun sınır işaretlerini açıkça tanımlayabildiğinde azalır (Lewin, 1951).

Simmel ve Lewin'nin bu kavramlarından hareketle Homans grubu dışsal ve içsel olarak birbirine bağlı iki sistem olarak incelemiştir. Dış sistem, üyelerin grubun hayatta kalmasını sağlamak için çevresi ile nasıl ilişkilmesi gerektiğine yönelik problemleri ele alan ilişkiler sistemiyken, iç sistem bu süreçte insanların birbirlerine karşı tutumlarını ve duygularını ifade eden ilişkiler kümesinden oluşmaktadır. Dolayısı ile iç

sistem dış sistemden etkilenmekte ve kendini buna göre şekillendirmektedir. Olağan aile gelişiminden kaynaklı kayıp süreçlerinde (örneğin, ilkokula başlama ya da evden ayrılma) dış aile sistemi yapısını ve niteliğini buna uygun olarak değiştirir. Dış sistemde gerçekleşen bu değişik iç sistemi de etkiler. Dolayısı ile ailenin bu gelişimsel süreçle beraber gelen değişimlere uygun olarak rolleri yeniden organize etmesi ve bunlarla başa çıkması gerekir. Başka bir deyişle dış sistemden (okula) iç sisteme (aileden) geçişte bir uyumsuzluk yaşanır ve bu süreçte geçici olarak bu iki sistem arasındaki sınır belirsizleşir (Homans, 1950).

Daha yakın geçmişte yapılan çalışmalar ise bireyin sosyal gerçekliğin inşası için öznel ve nesnel dünya arasında simetrik bir ilişki kurma çabası gösterdiğine dikkat çekmektedir (Berger ve Luckmann, 1966). Bir uyarının yorumunda referans şeması olarak iki çerçeveden hangisinin uygun olduğuna karar verme zorunluluğu varsa çerçeve belirsiz olduğu için birey böyle bir durumda akut kaygı haliyle içinde bulunduğu belirsizliği gidermek için çevresinde hızlıca ipuçları aramaya başlamaktadır (Goffman, 1974). Bu süreçte sınır belirsizliği grup içerisindeki bireyler arasında yoğun şüpheye sebebiyet verdiği için grubun bütünlüğü tehdit edilmektedir. Dolayısı ile bu anlamda net olarak bir gruba ait olmanın ne kadar önemli olduğu yapılan grup yönetimi çalışmalarında kendini göstermektedir (Rice, 1969).

1.2.3.3. Aile Sınırı Belirsizliğinin Sosyolojik Kökenleri

Sınır Bakımı (eksikliğinde sınır belirsizliğinden bahsedebiliriz) sistem teorisi için içsel bir kavramdır. Herhangi bir zamanda ortaya çıkmış bileşenlerin az ya da çok tutarlı ilişkileri sayesinde bir dereceye kadar sürekli ve sınırlı bir bütün elde edilebilir. Araştırmacının amacına bağlı olarak sınırlar ve çevre arasındaki ayrım algılamalardan kaynaklı daha keyfi bir konu haline gelebilir. Özellikle ele alınmak istenen konu aile gibi karmaşık olan bir organizmanın sınırı ise bu bilgi her karmaşık sistemin sınırlarını netleştirmek için kendine uygun çalışma ve stratejiler geliştirdiğini göstermektedir (Buckley, 1967). Dolayısı ile aile düzeyinde bakıldığında bu aile sınırı kavramının paradoksal yapısına da işaret etmektedir. Bir yandan aile günlük etkileşimler, ritüeller ve terimler yoluyla farklı sınırlar inşa etme eğilimindeyken diğer yandan ekonomik ve sosyal kurumlarla olan ilişkiler yoluyla sık sık ya da seçici olarak bu sınırlar açmaya

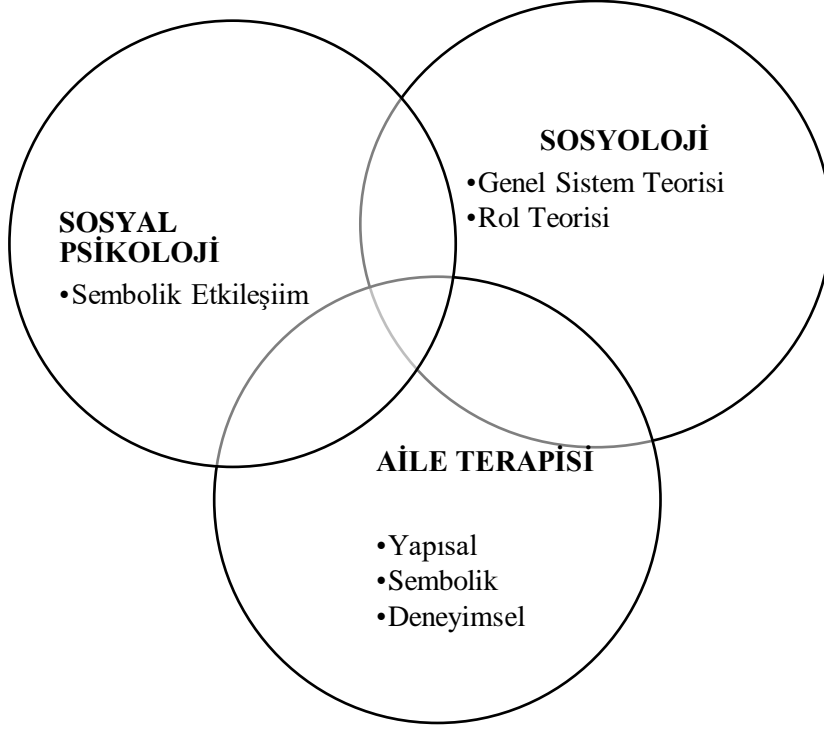
zorlanır. Aile gelişiminde sorunların ortaya çıkması genellikle yetişkin üyelerin işe girmesi ve evlilik gibi yeni sosyal ve ekonomik düzene geçiş dönemlerinde yaşanmakta, bu dönemlerde bireyin aile üyeliği ve rolleri hakkındaki belirsizlik artmaktadır (Hill, 1971).

1.2.3.4. Aile Sınır Belirsizliğinin Aile Terapisindeki Kökenleri

Klinik literatür işlevsiz ailelerle çalışmalar yürüterek aile sınır belirsizliği kavramını desteklemek için kanıtlar sunmaktadır. Yapısal olarak gelişim süreçleri göz önüne alındığında aile içindeki bireylere gelişim süreçlerine uygun olmayan roller verildiğinde ailede belirsiz sınır özellikleri baş göstermektedir. Bu anlamda terapötik olarak amaç alt sistem sınırlarını netleştirmek başka bir deyişle aile sistemini ve kuşaklararası sınırları yeniden kurgulayarak aile sistemi içerisinde hangi üyelerin olduğunu ve bu üyelerin hangi rollere ve sorumluluklara sahip olduğunu hatırlatarak belirsizleşen aile sınırlarını netleştirmektir (Minuchin, 1974). Sınır belirsizliğinin yapısı sembolik deneyimsel terapistler tarafından da kullanılan stratejilerde belirgindir. Araştırmacılar ve terapistler “*aile hayaletleri*” ve “*görünmez bağlar*” isimlendirmeleri ile yapıdan çok algıya vurgu yapmaktadırlar. Kimin ailenin sınırları içinde kimin dışında olduğu konusunda ailenin algılama şekli kritik bilgiler sunmaktadır. Bu yüzden aile üyeliği ve aile yapısının fiziksel olduğu kadar sembolik anlamı da vardır (Boss ve Whitaker 1979, Boszormenyi, 1973). Rol ataması aile yapısının tek belirleyicisi olmadığı için Boss kavramı tanımlama sürecinde algılamaya dayalı sembolik göstergeleri de dikkate almıştır.

Sonuç itibari ile sosyoloji, sosyal psikoloji ve aile terapisi literatüründeki kavramlar göz önüne alındığında aile sınır belirsizliği kavramının bu disiplinlerden gelen temalardan köken alıp, işlevi bozulmuş ailelerde uygulanması ve araştırılması için daha sistematik ve gelişmiş bir zemin oluşturduğu görülmektedir.

Şekil 1: Aile Sınırı Belirsizliğinin Sosyo-Psikolojik Kökenleri

Kaynak: Boss, P. ve Greenberg, J. (1984). Family boundary ambiguity: A new variable in family stress theory. *Family Process*, 23(4), 535–546. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1984.00535.x>

1.2.4. Psikolojik Aile

Belirsiz kayıp teorisinin çekirdek varsayımlarından bir tanesi esneklik kaynağı olarak ailenin hem fiziksel hem de psikolojik varlık gösterebileceğidir. Psikolojik aile; bireyin kendi zihninde tanımladığı, yakın ya da uzak, akraba ya da akraba olmayan, hayatta ya da ölmüş olan sevdiklerine dair temel inançlarını ifade eder. Kültürler arası farklılıklar göstermekle birlikte sıkıntılı, zor ve kutlama zamanlarında fiziksel veya sembolik olarak dayandığımız insanlardan oluşur (Boss, 2006). Bireyin sadece kan bağı ile bağlı olduğu kişilerden oluşabileceği gibi hem yasal hem de farklı kişileri de kapsayabilir. Psikolojik ailenin önemi bireye sağladığı destek mekanizmasından ve ruhsal olarak rahatlama

hissinden gelmektedir (Boss, 2011). Belirsiz kayıp teorisi bağlamında düşünülürken ise bireyin algıladığı zihinsel aile ile gerçekte sahip olduğu fiziksel aile arasındaki çelişki düzeyi yaşanılacak olan sınır belirsizliği derecesine etki ettiği için önemlidir (Boss, 2006).

1.2.5. Belirsiz Kayıp Tepkisini Etkileyen Faktörler

1.2.5.1. Aile Yapısı

Dışa kapalı ve açık aile tipleri üzerine yapılan çalışmalarda bir ailenin kayıp ve ayrılığa nasıl tepki verdiğini belirlemede aile yapısının önemli bir faktör olduğu gözlemlenmiştir. Dışa açık aileler belirsiz kayıp durumuyla daha iyi başa çıkmak için çevreden olay ile ilgili bütün bilgileri topladıktan sonra nasıl hareket edeceklerine karar verirken; dışa kapalı, fikir birliğine duyarlı, dünyayı düşmanca ve tehdit edici olarak algılayan aileler ise net bilgiye olan ihtiyaçlarından kaynaklı bütün sınırlarını kapatır ya da var olan üyenin anda donmasına neden olurlar. Aradaki fark ailelerin ve bireylerin bu kayba verdikleri algısal ve davranışsal tepkilerdir. Bazı aileler sınırlarını netleştirip sistemlerini buna göre yeniden düzenlerken bazıları da bununla baş edemez. Sonuç itibari ile belirtilmesi gereken her iki aile tipinde de belirsiz kayıptan sonra ailelerin bu bilgiyi nasıl işlediklerine bağlı olarak yüksek derecede sınır belirsizliği ve stres gösterme potansiyelinin bulunduğudır (Hill, 1971; Reiss, 1981; Kantor ve Lehr, 1975).

1.2.5.2. Zaman

Zaman değişkeni, aile sınır belirsizliğinden kaynaklanan stres seviyesini etkilemekle beraber ailenin belirsiz kayba verdiği tepkiyi anlama ve öngörmekte kritik öneme sahiptir. Ani ve beklenmedik bir kaybın inkâr edilmesi belirli bir süreye kadar işlevsel olabilir fakat inkâr duygusal olduğu kadar ailenin araçsal ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan morfogenez yeniden yapılanma süreçlerini engelliyorsa işlevsiz hale gelir. Bir ailenin sınırının ne kadar belirsiz olacağını belirlemesi açısından sürenin uzunluğu değişkeni önemlidir. Aile üyesinin geri dönüş tarihi ya da kesin olarak kaybedildiği tarih bilindiğinde, ailede kimin kaldığı, kimin olmadığı ve ne zaman olacağı hakkında daha net bilgiye sahip olunduğu için sınır belirsizliği daha net olarak çözümlenebilir. Fakat belirsiz kayıp durumlarında kaybedilen bireyin geri dönüşü şüpheli ve öngörülemez

olduğundan ailenin şimdiki ve gelecekteki yapısal sınırlarını tahmin etmesinin rasyonel bir yolu yoktur. Dolayısı ile aile üzerindeki etkisini anlamak açısından zaman kritik öneme sahip bir değişkendir (Blackburn, Greenberg, ve Boss, 1984).

1.2.5.3. Sosyo-Kültürel Bağlam

Sosyo-kültürel inanç sisteminin belirsiz sınır ile ilişkili olan aile stres seviyesi ve başa çıkma mekanizmaları üzerine etkisi büyüktür. Sosyal açıdan bakıldığında uzmanlara atfedilen belirsizliği temizleme -ölüm gerçeğini onaylatmanın ve bunun kesinliği ile yüzleştirmenin- görevinin belirsiz kaybın bazı formlarında uygun olarak yerine getirilmemesi kayıp tepkisini etkilemektedir. Bazı durumlarda bu sosyo-kültürel kurallar kayıpla baş etmeyi engellerken bazı durumlarda fiziksel kaybın inkârını desteklediği için bireylerin yas tutmasını ve yası sonlandırmasını zorlaştırabilir. Kayıp yakınları ile yapılan görüşmelerde görevlilerin isteği üzerine yakınlarının kayıp statülerini öldü olarak değiştirmeye itilmeleri, kayıp yakınlarına farklı ruhsal çatışmalar yüklerken görevlilerin kayıpların statülerine dair herhangi resmi bir sorumluluk almaması ailelerdeki yas sürecinin donmasına sebep olmaktadır (Boss ve Carnes, 2012). İslam dinlerinde bir eş kaybolduktan sonra boşanma rızası bildiremediği için kadının yasal statü değişimini yasalar engellemekte, İrlanda'da aynı şekilde boşanmanın tanınmaması ve izin verilmemesi eşlerden birinin evden ayrılması ile sonuçlanmakta. Dolayısı ile her iki örnekte de belirsizlik netleştirilmeyen yasal statüler ile desteklenmektedir (Wegner, 1982).

1.2.6. Belirsiz Kaybın Sosyo-Psikolojik Etkileri

Sosyolojik perspektiften bakıldığında genel olarak aile içindeki roller doldurulmamış, kararlar ertelenmiş, görevler yerine getirilmemiş, sürekli olarak törenler ve kutlamalar iptal edilmiş, aile ve aile üyeleri işlevsiz haldedirler. Dolayısı ile sorun sınır bakımı için gereken netliğe ulaşamadığı için yani kimin aile sınırının içinde kimin bu sınırın dışında olduğu bilinmediği için yapısaldır ve bu durum yüksek derecede sınır belirsizliğine yol açmaktadır. Psikolojik perspektiften bakıldığında, kayıp ve yasın çözümlenmesi sevilen kişinin hayatta olup olmadığını ya da varlık ve yokluğunu bilmeden mümkün değildir. Belirsiz kayıpta umutsuzluk ve çaresizlik duyguları

depresyona yol açtığında, ya da ambivalansın birbiri ile çatışan duyguları suçluluk, endişe ve işlevsizliğe neden olduğunda sorun haline gelir.

Belirsiz kaybın sosyo-psikolojik etkilerini anlamak için genellikle birbirinin yerine kullanılan belirsizlik ve ambivalans kavramlarının nasıl ele alındığını netleştirmek gerekmektedir. Belirsiz kayıp teorisinde ambivalans sevgi ve nefret gibi birbiri ile çelişkili olan duyguların bir arada bulunması iken belirsizlik basitçe net olmayan ya da net olarak açıklanamayan anlamına gelmektedir (Boss, 2006). Dolayısı ile yapısal olarak her ne kadar farklı olsalar da teorik olarak birbirleri ile ilintilidirler. Belirsiz kayıp ilişkisel olduğu için sosyal alanda ambivalansa yol açar. Yani bir kaybı çevreleyen belirsizlik kayıp kişi hakkında çelişkili duygulara yol açmaktadır (Boos ve Kaplan, 2004). Belirsiz kayıp durumunda en çok karşılaşılan ambivalans örneği bu durumun bitmesi dileği kayıp kişinin ölmesini istemek olarak yorumlandığı için daha sonra suçluluğa dönüşmekte ve bu da stress seviyesini artırmaktadır. Sonuç itibari ile bakıldığında belirsiz kayıp yaşayan insanlar psikolojik ve sosyolojik olarak işlevsiz hale gelebilmektedirler (Boss, 1999, 2004a, 2004b, 2006).

1.2.7. Yas

Bu deneyimin kültürden etkileniyor olması literatürde farklı kavramların kullanılmasının zeminini oluşturmuştur. Kayıp yaşama, kişinin ölümünün ardından yaşanan an olarak tanımlanırken; yas, kayıp yaşandıktan sonraki süreç içerisinde kaybın enerjisinin dönüştürüldüğü aktif dinamik süreç; matem ise bu sürecin nasıl işlemesi gerektiğini gösteren sosyo- kültürel ve dinsel ritüeller olarak kavramsallaştırılmıştır (Breen ve O'Connor, 2007).

Literatüre bakıldığında teorisyenlerin yas üzerine çalışırken genellikle kişinin kayıp ile olan ilişkisi, yas sürecine etki eden değişkenler ve yasa verilen tepkiler üzerine odaklandığını görmekteyiz. Freud'un 'Yas ve Melankoli' adlı çalışması yas üzerine yapılan ilk çalışma olarak literatüre girmiştir. Yapılan bu çalışmada amaç normal yas ve klinik depresyon arasındaki farklara odaklanmaktır. Çalışma sonucunda Freud, kaybı yaşayan kişinin gösterdiği depresif semptomların yas sürecindeki kişinin iyi olma haline katkı sağladığını gözlemlemiştir (Freud, 1917/2019). Kayıp sonrasında geliştirilen bu depresif belirtileri kaybı yaşayan kişi için yeniden normal hayata adapte olmanın bir

adımı olarak yorumlamıştır. Ama en nihayetinde kişinin yası sonlandırabilmesi için öncelikli olarak cinsiyet farkının kabulü ile kendisinin de üretken hayattaki yerini alabileceğini fark etmesi ve öteki ile olan kuşak farkının kabulünde ise kendisinin de öteki gibi en nihayetinde bir sona sahip olduğunu yani ölümü kabul etmesi gereklidir. Bu kabulleniş beraberinde kişinin sevgi nesnelere kendinden bir şeyler bırakma isteği ile sonuçlanır çünkü yaşanan kayıpları onarmanın bir yolu duygusal enerji yatırımının dönüştürülerek başka nesnelere aktarılmasıdır (Freud, 1917/2019). Bu da kişiye sağlıklı ruhsallığı yapılandıran bir yas diğer bir ifade ile normal yası tutma şansı vermektedir. Dolayısı ile yas tutma pratiğinin kendisi bile özünde ilişkiseldir. Bundan kaynaklı olarak yas tutma süreci aynı zamanda kayıp edilen nesne ile olan bağların zihinsel süreçlerde tekrar işlenerek şemalara işlendiği bir anlamlandırma sürecidir (Bowlby, 1973/1985;1980/1991;1995). Bowlby'e göre kişi bu anlamlandırma sürecini dört aşamada tamamlayabilmektedir. Birinci aşama kaybın ardından ortaya çıkan gerçeğin ret edildiği ve yoğun acı sonrasında ortaya çıkan öfke nöbetlerinin olduğu inanamama ve duygusuzlaşma aşaması. İkinci aşama kayıpla tekrar bir araya gelme arzularına kaygının eşlik ettiği arzu etme aşaması. Üçüncü aşama suçluluk, isteksizlik ve yeme sorunları gibi depresif belirtilerle karakterize olan çözülme aşaması. Dördüncü aşama ise geride kalanın normal hayattaki işlevselliğine tekrar döndüğü yeniden düzenleme aşamasıdır (Bowlby, 1980/1991). Yas sürecinin özne ve nesne arasındaki ilişkinin türüne göre şekillendiğini savunan Ross bu süreci inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenmeden oluşan beş aşamada açıklamaktadır. İnkâr narsistik yapılanmanın zedelendiğinin bir göstergesi olan bu benim başıma gelmiş olamaz ifadelerinde kendini gösterirken, öfke aşamasında gerçekle karşı karşıya gelen birey kayba neden olan bir sorumlu arayışının içine girer. Pazarlık aşaması geride kalanın çaresiz ve umutsuzluğu ile karakterize olan gerçeğin değişebileceğine dair düşüncelerinin olduğu erteleme aşamasıdır. Depresyonda artık kişi kaybı kabullenmiştir ve kabullenme sonucunda kendisini yeniden günlük hayatın içine adapte ederek kabullenme aşamasına geçmiştir. Dolayısı ile genel olarak bakıldığında ilk aşamadaki teorilerin geride kalan ile kayıp arasındaki bağların sonlanması üzerine kurulduğunu görmekteyiz. Fakat sağlıklı bir yas süreci için geride kalanın kayıp ile olan ilişkisini zihinsel aşamada anlamlandırıp kendi bütünsel hikâyesine katarak devam etmesi bu süreci daha az örselenme ile atlatmasının

önünü açacaktır (Worden, 2003). Worden bu fikri çerçevesinde kaybı kabullenme, kayıp sonucu oluşan acının üstesinden gelme, kaybedilen kişinin olmadığı hayata yeniden uyum sağlama ve duygusal düzlemde bağını yer değiştirmesi olarak sıraladığı dört aşamalı bir model oluşturmuştur. Böylece geride kalan kişinin iç dünyasında kayba yönelik geliştirdiği duyguların şiddetini ve nasıl dile getirildiğini dikkate alan yeni bir düşünce açısı ortaya koymuştur. Dolayısı ile bu yeni düşünce sistemine göre geride kalan kişilerin kayba verdikleri duygu yoğunluğunun da kişilik örgütlenmesine göre değişebileceğini ortaya koymuştur. Dolayısı ile araştırmalar kayıp sonucu kaygı ve sıkıntı belirtileri göstermeyen bireyler üzerine odaklanmıştır. Bu amaçla geride kalan kişilerle kaybın bilişlerde nasıl anlamlandırıldığı üzerine çalışılmış sonuç olarak her bir yaş sürecinin bireysel olduğuna kanaat getirilmiştir (Wortman ve Silver, 1989). Yaş üzerine olan çalışmalar böylelikle duygusal anlamlandırma süreçlerinden bilişsel anlamlandırma süreçlerine evrilmiştir. Dolayısı ile kayıp nedeni, kayıp ile olan ilişki, geride kalanın destek kaynakları ve kişisel dinamikleri gibi faktörler bilişsel anlamlandırma süreçlerini anlamak için önemli noktalardır. Literatüre baktığımız zaman bilişsel anlamlandırma ve duygusal anlamlandırma süreçlerini ayırarak çalışanların yanında bu iki durumun eşit şekilde önemli olduğunu gösteren modellerde mevcuttur. Yapılan bu çalışmalarda temel vurgu noktası yaş olgusunun evrensel yaş sürecinin ise bireye özgü bir durum olduğudur. Dolayısı ile yaşın bu anlamda amacı geride kalan kişiye duygularını tanıması için alan açıp açığa çıkan bu duygularla başa çıkmak için kişiye duygusal içgörü kazandırmaktır (Stroebe ve Schüt, 1999). Diğer bir deyişle geride kalan kişinin gündelik hayatına devam edebilmesi için öncelikli olarak geride kalan olarak kayıp edilen kişinin olmadığı bu hayatın anlamını ve kaybın anlamını kavraması gereklidir. Bu kavrama sonucunda her ne kadar yitirilen kişi fiziksel olarak kaybolsa da zihinsel olarak içe aktarıldığı için geride kalan kişiyi zenginleştirme olanağı sağlar (Volkan, 2008).

1.2.7.1. Travmatik Kaybın Yası

Travmatik olaylar kişinin yaşamsal bütünlüğünü tehdit eden olaylardır. Deprem, sel gibi doğal afetler, savaşlar, cinsel ya da fiziksel saldırıya uğrama, çocuklukta yaşanan cinsel taciz ve tecavüzler, işkence görme, zorla kaçırılma, trafik kazaları, yaşamı tehdit

eden bir hastalık tanısının konması, ölü bir vücudu ya da vücut parçasını görme, sevilen bir yakının kaybolması gibi zorlayıcı ve kişinin başa çıkma yeteneğini aşan olaylar travmatik olaylar olarak tanımlanabilir (APA, 1994; Aker, 2012). Travmatik yas ise bireyin bu zamansız ve şiddet içeren kayıp sonucunda olaylara verdiği tepkiler bütünü olarak tanımlanabilir (Jakobs, 1999; Parkes, 2013). Kişinin kayba verdiği normal yas tepkisi doğal olarak karşılanabileceken travmatik kaybın insan elinden çıkma olasılığına karşı yaşanan dehşet, korku ve çaresizlik hissi yasin tutulmasının önünde büyük bir engel olmaktadır. Yaşanan kayıp o kadar akıl almazdır ki süreç sonunda tutulan geleneksel yas bir avuntu sağlamaktan uzaktır. Kronik yas tam olarak üstesinden gelinemeyen bu duygulara denk gelmektedir. Dolayısı ile yası yaşayabilme bu aşamada gerekli iken faile duyulan öfke geride kalanı bilinçli olarak bu ritüelden uzak tutmakta ve yasa karşı bir direnç geliştirilmesine neden olmaktadır (Herman, 1992/2017). Geliştirilen bu direnç bazen geride kalanın aşağılanma, utanç ve acı hissinden kurtulabilmesini kolaylaştıran intikam fantesizine dönüştüğünde geride kalanın faile dönüşme riski kişinin acı hissini artırır. Bazen de Bağışlama ve telafi de olduğu gibi travmanın etkilerini silebileceğini düşünür fakat süreç sonunda ne nefret ne de sevgi travmatik yasin etkilerini azaltmaya yetmemektedir. Kaybolan yakınlarını arayan Cumartesi Anneleri'nin kayıplarının akıbetini sormak için bir araya gelme sürecinde olduğu gibi kamusal alanda adalet arama süreci failin kamusal alanda cezalandırılmasını temsil ettiği için ya da Almanya da Holokost'un kabul edilip zararın telafisine yönelik kamusal alanda özür dilenmesi kayba gereken onurun teslim edilmesine zemin hazırladığı için iyileşmenin bir parçası haline gelmektedir. Aksi durumda kaybedilen kişiye yönelik görevlerin yerine getirilmemiş olması ve bilişsel süreçlerde bu bilgiye uygun gelecek bir anı deposunun olmaması travmaya dair olan bu anının geride kalan kişinin sürekli bir yas tutma sürecine girmesine neden olmaktadır.

1.2.8. Sağaltım

Bireyler kapanışa ve netliğe duydukları ihtiyaçtan kaynaklı belirsiz kayba ya kaybı reddedip hiçbir şey değişmemiş ya da kayıp kişi kesin ölmüş gibi mutlak fikirlerle cevap verirler. Bu iki davranış biçimi de bireyin başa çıkma ve stres yönetimini etkilemekle beraber sağaltım için gerekli olan yasin başlamasını engelleyerek yas

sürecinin donmasına yol açmaktadır. Belirsizlikten kaynağını alan olumsuz sonuçlara yönelik bir baş etme mekanizması geliştirmek için bireyin her iki düşünceyi de içinde barındıran diyalektik düşünme yöntemini benimsemesi önerilmektedir (Boss, 2006). İnsanların ‘ölmüşse olabilir hayatta da’ veya ‘hem burada hem de gitti’ gibi iki karşıt fikri aynı anda zihinlerinde tutmalarının belirsizliğe tahammül düzeyini ve psikolojik dayanıklılığı artırdığı için daha fazla yarar sağlayan bir mekanizma olduğu belirtilmektedir. Bu düşünme sistemi karşıt fikirleri bir arada ele aldığı için yaşanan durumu ve kaybı anlamlandırmada önemli bir yere sahiptir (Boss, 2012; 2015a; 2015b). Belirsiz kayba sahip olan aileler için bazı durumlarda gizem bitmeden devam eder. Dolayısı ile sağaltımda amaç sınırlara gidebilmek ve belirsizliğe rağmen iyi yaşamak için esnekliktir. Esnekliği güçlendirmek için ailelere bu durumun onların suçu olmadığını söyleyerek patolojiyi dışlamak gerek. Kaybı çevreleyen belirsizlik bağlamını bireysel veya ailesel işlevsizliğe değil, dışsal işlevsizliklere bağlamak gerekir. Suçluluk duygusu kaldırıldığında aileler/bireyler rahatlar ve böylece desteği kabul etme olasılıkları artar (Boss, 2006; White ve Epston, 1990). Klinisyenler için belirsiz kayba karşı esnekliği artırmak için altı kılavuz ilke önerilmektedir. Bunlar, anlam bulmak, hâkimiyet isteğini düzenlemek, kimliği yeniden yapılandırmak, duygusal çelişkiyi normalleştirmek, bağlanma duygusunu gözden geçirmek ve umudu keşfetmektir. Sağaltım konusunun detayları bu çalışmanın dışında kaldığı için burda detaylandırılmayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TRAVMANIN KUŞAKLARARASI AKTARIMI

2.1. TRAVMANIN BAĞLAM VE GELİŞİM SÜRECİ

İnsanlık tarihi sadece kültürün, sanatın ve bilimin değil aynı zamanda insanların yol açtığı doğa felaketlerinin, savaşların, zulümlerin ve şiddetin hikâyelerini de içerir. İçinden geçmiş olduğumuz bu zamanlarda travma çalışmaları bazı dönemlerde tekrar tekrar gündeme gelirken bazı dönemlerde ise unutulup rafa kaldırılmıştır. Ruhsal travma zaman zaman geri plana düşmüş unutulmuş olsada geçen yüzyılda belirleyici bir yere sahip olmasına katkı sağlayan üç çıkış noktası bulunmaktadır.

İlk çıkış noktası, 19. yüzyıl sonlarında Fransa'sının cumhuriyetçi, kilise karşıtı siyaset ortamında kendine yer etmiş olan histeri kavramı ile birlikte gerçekleşmiştir. Histeri çalışmalarının kurucusu Fransız nörolog Jean Martin Charcot'ydu (Veith, 1977). Net bir tanıma sahip olmamakla birlikte histeri kavramı kökenini Latince'de "*rahim*" anlamına gelen "*hysteron*" kelimesinden almıştır. Histerinin köken anlamı itibari ile rahim anlamına gelmesi hastalığın rahimden kaynaklandığı dolayısı ile sadece kadınlara özgü olduğu anlayışına ve kadınların hastalık numarası yapan kişiler olarak etiketlenmesine sebep olmuştur (Ellenberger, 1970; Herman, 1992/2017). Charcot'nun eski hastane Salpêtrière'i modern anlamda nöroloji ve psikiyatrinin merkezi haline getirmesi bilimsel alanda önemli saygınlık kazanmasına katkı sağlamış, histeri gibi yirmi beş yüzyıl boyunca anlaşılmayan semptomlara sahip bir hastalığın bilimsel alanda kabul görmesine olanak sağlamıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular sadece tıp alanında değil edebiyat, politika ve sanat alanından gelen birçok kişide merak duygusu uyandırmış bu da hastahane ve histeri çalışmaları için bir tanınırlık sağlamıştır. Bu ün William James, Pierre Janet ve Sigmund Freud gibi isimlerin çalışmanın kurucusu olan Charcot ile çalışmak için Paris'e gitmeye sevk etmiştir. Charcot danışanlarındaki her bir duyguyu semptom olarak ele alarak nörolojik hasarı andıran histeri semptomları üzerine odaklandı ve 1880'e gelindiğinde danışanların gösterdiği duyu kaybı, unutma, konvülsiyonlar ve hareket felci gibi semptomların yapay olarak tetiklenip hipnozla giderilebildiği sonucuna vararak histerinin psikolojik bir alt yapıya sahip olduğunu göstermiştir. 1886 ilkbaharında Charcot ile çalışmak için Paris'e giden Freud Viyana'ya

döndüğünde ele aldığı raporda “*Charcot histerinin kaynağında yaşanan travmaların olduğunu dile getirmiştir*” diye belirtir. Daha sonra kendisinin Charcot’nun Salı derslerinin Almanca çevirisine eklediği notlarında her ne şekilde olursa olsun histerik nöbetin kaynağında anıların olduğunu dile getirmiştir. Ona göre bozukluğu başlatan belirleyici, temelinde ruhsal travma olan anının varsanısal olarak yeniden yaşantılanmasıdır. Travmatik anının şiddetine bağlı olarak ya histeri ortaya çıkmaktadır ya da anının belirli bir zamanda oluşmuş olması travmaya dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Duyunun bilişsel sistem içerisinde davranış olarak dışa vurulamamış olması beyindeki sistemlerde travma olarak depolanmasına neden olmuş dolayısı ile dışa vurulamayan bu histerik davranış nöbetleri travmaya bir tepki verme çabası olarak adlandırılmıştır (Freud, 1886; 1892-1895). 1890’ların ortalarına gelindiğinde Fransa’da Janet, Viyana’da Breuer ile çalışan Freud birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirdikleri araştırmalarda benzer sonuçlara varırlar. En nihayetinde Freud ve Breuer’in ruhsallığı anlamak için ele aldıkları “*Histeri Üzerine İncelemeler*” çalışması histerik belirtilere sebep olan unsurları ruhsal travma olarak adlandırmak gerektiğini vurgulamaktadır. Bu argümana göre korku, kaygı utanç ve ruhsal acı uyandıran tüm yaşantı deneyimleri kişinin duyarlılığına bağlı olarak travma değerini alabilirler (Freud ve Breuer, 1893-1895). Danışanlarının sürekli olarak kendisine başlarından geçen istismar, cinsel taciz ve ensest olaylarını anlatmaları Freud’un histerinin temelinde ilk çocukluk yıllarında tekrarlanan erken cinsel deneyimlerin rolünün olduğu savını test etmesine ve histerinin travmatik kökenli olduğu tezini açık olarak savunmasına zemin hazırlamıştır. Freud travmaya atfedilen fiziksel/bedensel yaralanma özelliğini yaptığı bu araştırma ile bireyin ruhsallığında bıraktığı yara ve adı konulamamış duyumla nitelendirilerek farklı bir boyuta taşımıştır. Freud bu açıklamanın toplumsal, entelektüel ve siyasi alanda yaratacağı baskıları göz önüne alarak 1897’de Wilhelm Fliess’e yazdığı mektubunda baştan çıkarma kuramında yanıldığı noktalar olduğunu belirtmiştir. Bu durumun erişkinler tarafından çocuğa uygulanan travmatik bir baştan çıkarma değil çocuktaki Oedipus karmaşasından kaynaklanan bir fantezi düşlemi olduğunu yazarak histerinin travmatik kökenlerini red etmiş oldu (Freud, 1887-1904). Böylece histeri ile gündeme gelen ruhsal travma çalışmaları durdu ve bir süre sonra histeri hastalığının da ortadan kalktığı entelektüel alanda duyuruldu (Masson, 1985; Veith, 1977).

Ruhsal travma alanındaki önemli diğer çıkış noktası Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve İngiltere’de “*bomba şoku*” ve “*muharebe nevrozu*” kavramları ile yer almaya başladı. Modern anlamda travmatik stres çalışmaları olarak gündeme gelmesi Vietnam savaşı sonrasında gerçekleşti. Dört yıl süren savaş sonucunda sekiz milyonun üzerinde insan hayatını kaybederken, batı medeniyetlerinin üzerine kurulduğu fikirlerle birlikte Avrupa imparatorluğu da yıkılmıştır. Savaşın getirdiği bu yıkım sonucunda birçok insan ruhsal olarak yaralandı. Savaş sırasında buldukları yerlerde mahsur kalan birçok asker çaresizlik, yok olma korkusu ve umutsuzlukla yanlarındaki askerlerin öldürülmesine ve yaralanmasına şahit oldular. Şahit oldukları bu olaylar sonucunda verdikleri tepkiler genellikle çılgılık atmak, ağlamak, hareketsiz halde donup kalmaktı. İlk zamanlarda davranış benzerlikleri itibari ile gösterdikleri tepkiler histeri ile ilişkilendirildi. Daha sonra Myers’in askerlerle yaptığı çalışmalar sonucunda askerlerin tepkileri şiddetli şekilde patlayan bombaların sarsıcı etkisine bağlandı ve buna sinir bozukluğuyla sonuçlanan “*bomba şoku*” (shell shock) ismi verildi. Çatışma sonrası uzun süre şiddetli ölümlere ve yaralanmalara maruz kalmak askerlerde duygusal olarak bir stres kaynağı yarattığı için bomba şoku tepkilerinin psikolojik travmaya bağlı olduğu askeri psikiyatristler tarafından kabul edilmek zorunda kalındı. Fakat daha önce histeri çalışmalarının zirve yaptığı zamanlarda sonuçların toplumsal, siyasal ve kültürel alanda yarattığı etkiye benzer sonuçların kendini göstermesi bu dönemde de siyasal, toplumsal ve kültürel alana uygun olan bulguların yayılmasının ve gerçek nedenlerin saklanması zeminini oluşturmuştur. Bu amaçla histeride kadınların etiketlenmesine benzer olarak siyasal ve toplumsal alanda travmatik belirti gösteren askerler zayıf, hastalık numaracısı, ahlaken sakat olarak etiketlendiler. Bu dönemde tıbbi tedavi için benimsenen yollarda kamusal alanda dile getirilenlere uygun olarak şekillendi. İngiliz Psikiyatrist Lewis Yealland 1918’ de kaleme aldığı “*Histerik Bozukluklar*” (Hysterical Disorder) kitabında konuşmama, duyu kaybı ve hareket felci gibi histerik semptomları cezalandırmak için elektrik şoku; tembellik ve korkaklıklar içinse utandırma ve tehdit etmeye dayalı bir tedavi stratejisi öneriyordu (Jones, 2007). Yapılan müdahaleler askerlerin kısa zamanda tekrar göreve dönmelerine yönelikti. Fakat daha sonraki süreçte aralarında Rivers’in da olduğu bir grup savaş nevrozunun ahlaken güçlü olan askerlerde de görülebileceğini savundu. 1939 da savaş travması üzerine çalışmaya başlayan

Kardiner 1941 yılında ele aldığı “*Travmatik Savaş Nevrozları*” (The Traumatic Neuroses) adlı kitabında travmatik sendromun klinik ana hatlarını bugün kullanılan şekli ile geliştirmeye başlamıştır (Kardiner 1941; Ellis 1980). İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ile beraber muharebe nevrozu çalışmaları tekrar gündeme gelmiş eskisinden farklı olarak bu sefer açık olarak şiddetli çatışma ve şiddet koşulları altında olayın şiddetine ve insanların maruz kalma süresine bağlı olarak ruhsal tepkiler gösterilebileceği ilk defa kabul edilmiştir (Kardiner, 1941). Bu kabulle beraber muharebe nevrozu semptomları ve travmatik anılarla birlikte gözlemlenen öfke ve keder duygularının müdahalesinde konuşma terapisi ve katharsis temel tedavi yöntemi olarak kullanılmışlardır (Ellis, 1980). 1970’te Vietnam savaşından sonra bu kez travma kavramı Vietnam gazilerinin örgütlü mücadelesi ile bir kez daha gündeme geldi. “Vietnam’ın Mirası” adlı kitapta savaşın kalıcı psikolojik etkileri sorgulanmaya alan bırakılmadan açıklandı. Yine bu kitapta travma sonrası stres bozukluğunun ana hatları detaylı bir şekilde ortaya kondu. Savaş karşıtı hareketin savaşın öznesi olan askerler tarafından başlatılmış olması savaşın yıkıcı ve kalıcı mirası olarak psikolojik travmanın kabul edilirliliğine olanak sağlamış, 1980 yılında Amerikan Psikiyatri Birliğinin ilk kez travma sonrası stress bozukluğunu ruhsal bozukluklar el kitabında tanı olarak yayınlaması ile resmi bir kabul sağlanmıştır (Amerikan Psikiatri Birliği, 1980).

Son olarak travmaya görünürlük kazandıran üçüncü çıkış noktası Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki kadın özgürleşme hareketinin cinsel ve ev içi şiddeti kamusal alana taşınması ile gerçekleşti. 1970’lere kadar kamusal alanda kadınlara uygulana her türlü kötü muamele görmezden gelinirken bunu kadınlar üzerinde ruhsal etkiler bırakacağı öngörülmemiştir. İlk gündeme getirildiği dönemde Histeri ve Muharebe Nevrozu tartışmalarında olduğu gibi toplumsal alanda bu deneyimleri konuşmak aşağılanma, alay ve şüphe ile karşılanırken ev içinde ise korku ve utançla beraber her türlü istismar ve ev içi sömürsünün önünü açmaktaydı. Feminist hareketin başlattığı bilinç yükseltme çalışmaları ile beraber kamusal alanda cinsel ve ev içi şiddete karşı farkındalık oluşmaya başlamıştır. Hareketin etkisi ile 1975’te başta Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü içinde tecavüz araştırma merkezi olmakla birlikte birçok noktada buna benzer klinikler, 1976’ da Brüksel’de ilk kez kadına karşı suçlar için Ulusal Mahkeme bir araya gelmiştir. 1980’ler boyunca kadınlarla yapılmış büyük ölçekli araştırmalarda her dört

kadından birinin tecavüze uğradığı, her üç kadından birinin çocukken cinsel istismara uğradığı ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmalarla cinsel şiddetin kayıt altına alınmasına ek olarak kadınların tecavüzü vücut bütünlüklerine bir tehdit olarak algıladıkları ve tecavüz sonucunda bulantı, irkilme, uykusuzluk, çözülme, uyuşukluk ve kâbus gibi semptomları rapor ettikleri bildirilmiştir. Çalışmaların derinleşmesi ile beraber kadınların muharebe nevrozuna benzer belirtiler gösterdikleri ortaya çıkmış bu da odağın daha da derinleşmesine olanak sağlamıştır (Herman, 1992/2017; van der Kolk, 2014/2018). Böylece tecavüz cinsel bir eylem olmaktan çok insan elinden çıkan bir vahşet, şiddet suçu olarak yeniden tanımlanırken, ev içi kötü muamele ve çocuğun cinsel istismarı ve ensest gibi konularda psikolojik travma literatürüne girmiş oldu (Herman, 1992/2017). Ensest çalışmalarının ortaya koyduğu bulgularla birlikte travmanın sadece geçmiş zamanda yaşanan bir olay olmadığı ortaya çıkmıştır. Sözen ve anlamdan yoksun olan bu deneyimde bireye sıkıntı veren duyguya karşılık gelen herhangi bir anlam bütünlüğü ve kodlanmış bir davranış biçimi yoktur. Geçmiş sürekli olarak bugünde yeniden canlanır. İçinde yaşanan zamanın sosyal, kültürel, tarihsel ve ruhsal koşullarında travmatik yaşantı yeniden anlamlandırılarak ona uygun davranış biçimleri geliştirilir (Freud, 1917/2019). Fakat Winnicot'un "geçiş alanı" olarak kavramsallaştırdığı bu ara alanın hasar almadan kalması travmanın kendine has olma, yani biricik olma özelliğinden yoksun kalmasına sebebiyet vermektedir. Winnicot'un travmanın kendine has özelliği ile vurgulamaya çalıştığı nokta bilinçdışındaki yıkıcı düşlemlerin gerçeğe dönüştüğü, hiçbir şeyin artık eskisi gibi olamayacağı, sınırsızlığın ve zamansızlığın hâkim olduğu o andır Zamansızlığın ve sınırların ihlal edildiği o anda anlık bir gecikme ile devreye giren kendini koruma refleksine cevap vermesi istenilen düşlemsel düzeyde arkaik anne aynı zamanda sınırları ihlal eden bizi zarardan koruması gerekirken bizi an için baştan çıkararak (Winnicot, 1967; 1971/2019), görevlerinde başarısız olan bakım verenlerdir. Dolayısı ile şimdiye kadar bilişsel süreçlerde dışsal olarak kodlanan uyaran kaynağı burada farklı bir boyutta yani bakım verenin elinden çıkan zihinde, beyinde ve bedende iz bırakan bir vahşet tablosu olarak kendini göstermeye başlamaktadır (van der Kolk, 2014/2018).

Ruhsal travmanın geçtiğimiz yüzyılda önemli bir yere gelmesine zemin hazırlayan siyasi olaylar bugünde göç, terör, ayrımcılık, belirsiz kayıp/zorla kaybedilmeler,

kapitalizm, gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu ortaya çıkış farklı direniş hareketleri yaratarak her defasında bastırılarak kaybedilen ruhsal travma kavramının daha güçlü argümanlarla geri dönmesine zemin hazırlamıştır. Kıyıda köşede kalan, çoğu zaman görmezden gelinen zorlayıcı insan deneyimlerinin insan ruhunda nasıl yaralara sebep olduğu yapılan yeni araştırmaların bulguları ile tekrar tekrar hatırlatılmakta ve kavramın yeniden inşa edilme süreci devam etmektedir

2.2. TRAVMANIN TANIMI ve KAVRAMSAL OLARAK DÖNÜŞÜMÜ

Travma kavramı 19. yüzyıl sonlarında sözcük dağarcığımızı tıp sayesinde girmiştir. Kelime yaralamak, delmek anlamına gelen Yunanca kökenli “*titrosko*” kelimesinden türemiştir. Bazı Tıp sözlüklerinde bir dış şiddet tarafından oluşturulan yerel zedelenme/ yaralanma olarak (Delamere, 2000; Kocatürk, 2005), bazılarında ise öznenin karakterini benzer durumlara duyarlı kılarak değiştiren şiddetli duygu olarak tanımlanmaktadır Türkçe sözlüklerde ise hem ruhsal hem de tıbbi anlamlara birlikte değinilmektedir. TDK’nın (Türk Dil Kurumu) Türkçe Sözlüğünde travma kavramı ‘*1. Bir doku ya da organın yapısını ya da biçimini bozan ve dıştan mekanik bir etki sonucu oluşan yerel yara. 2. Canlı üzerinde beden ve ruh açısından önemli ve etkili yaralanma belirtileri bırakan yaşantı*’ olarak tanımlanırken (TDK, 1983), Sosyal Psikoloji sözlüğünde ‘*genel anlamda bir kişinin maruz kaldığı ve psikolojik dengesini bozan bir olay olarak tanımlanabilir... travma bireylerin psikolojik direnç ya da toparlanma kapasitelerine göre kolay ya da zor başa çıkılan bir yara olarak yaşanmaktadır*’(s. 1203) (Bilgin, 2003) denmekte, yine TDK’ya ait Ruhbilim Terimleri Sözlüğünde ‘*canlı üzerinde beden ve ruh açısından önemli ve kapsamlı incinme ve yaralanma belirtileri bırakan yaşantılar*’ olarak geçmektedir (TDK, 1983.).

2.2.1. Travma Tanımının DSM’deki Dönüşümü

Travma sonrası stres bozukluğunu anımsatan semptomlar dünya literatüründe yüzyıllarca savaş veya felaketlerin ardından not edilmiştir. Travma kavramı 19. yüzyıldan bu yana içinde bulunduğu dönemin sosyo-politik karakterini yansıtacak şekilde tanımlanmıştır. İlk dönemlerde birey eğer travmatik olay sonucu herhangi bir psikolojik rahatsızlık yaşıyorsa bu ya biyolojik temelli bir rahatsızlığın sonucu ya da

kişinin karakteri ile bağlantılı düşük ego gücüne atfediliyordu (Jones, 2007). “*Travmatik nevroz*” (Kardiner, 1941), ve “*bomba şoku*” (Shell shock) (Myers, 1940) gibi kavramlar her ne kadar travmanın ruhsal etkilerine gönderme yapsa da bu süreçte travma bozuklukları tetikleyici bir uyarı olmaktan öteye gidememiştir (Jones, 2007). İkinci dünya savaşından sonra Amerika Psikiyatri Birliği “*büyük stres reaksiyonu*” (Gross Stress Reaction) kavramını içeren ilk Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatiksel El Kitabını (DSM-I) yayınladı (APA, 1952). Kitapta her ne kadar bugün gördüğümüz ayrıntılı bir kriter listelenmesi yapılmasa da daha önce herhangi bir semptom göstermeyen fakat sivil felaket veya savaş gibi aşırı stres faktörleri sonucu ruhsal semptom göstermeye başlayan kişiler için tanı önerilmiştir (APA, 1952). Bu tanım savaş ve büyük felaketler dışında gerçekleşen diğer travmatik olayları kapsamın dışında bırakmakta ve net bir tanılama sistemi ortaya koyamamaktadır. 1968’de yayımlanan DSM-II’de ise bu kategori ve tanılamaya yer verilmemiştir (APA, 1968). Dönemin araştırmacıları bu kategoriye yer verilmemesini politik iklimi yani savaşın ortadan kalkmasına bağlamıştır. 1969’larda ve 70’lerde başlayan savaş karşıtı hareketle birlikte savaş sonrası psikolojik etkiler ve sivil afetler sonrası çalışmaların bulguları travma ve TSSB resmi tanı olarak DSM-III’te anksiyete bozukluğu olarak sınıflandırıldı. Travma kavramı böylece hemen hemen herkeste belirgin düzeyde belirgin sıkıntı yaratacak bariz bir olayın varlığı olarak tanımlandı. Böylece birincil etiyolojik nedenin merkezine travmatik olay gelmiş oldu. 1987’de tekrar gözden geçirilen DSM-III-R’da travmatik olay kavramı olağan insan deneyiminin dışında genellikle kişinin hayatına veya fiziksel bütünlüğüne tehdit oluşturan işkence, tecavüz, savaş, deprem, her türlü kaza, bombalama gibi bir olayı yaşamak ya da buna şahit olmak olarak tekrar formüle edilmiştir (APA, 1987; Herman, 1992/2017). Tanıma şahit olmak kavramının eklenmesi ile beraber ikincil travmatizasyon kavramında ilk defa atıfta bulunulmuş oldu. Araştırmacıların Amerika Psikiyatri Birliği DSM-IV’ü yayınlamadan önce tartışmalara neden olan stres kriteri A’yı derinlemesine araştırmak için bir komite görevlendirdi. Yapılan çalışmalardan sonra çoğu insanın hayatında en az bir nitelikli travmatik olay yaşadığı ve bazı olaylar bir kişinin hayatında nadir olmasına rağmen nüfusun geri kalan çoğunluğu için yaygın olarak gözlemlenmektedir. Bundan kaynaklı deneyim aralığının dışında tanımlamasının hatalı olduğu sonucuna varıldı ve A kriterine

özel bir sıkıntı vurgusunun konulması için destek sağlanmış oldu. Böylece 1994 yılında yayımlan ve 2000 yılında tekrar gözden geçirilen DSM-IV'te A kriteri '*1. Kişi, gerçek bir ölüm ya da ölüm tehdidi, ağır bir yaralanma ya da kendisinin ya da başkalarının fizik bütünlüğüne bir tehdit olayını yaşamış, böyle bir olaya tanık olmuş ya da böyle bir olayla karşı karşıya gelmiştir. 2. Kişinin tepkileri arasında aşırı korku, çaresizlik ya da dehşete düşme vardır.*' olarak iki bölüme ayrılmıştır (APA, 1994, 2000). Yaşanılan zamanın karakteristik özelliklerine uygun olarak DSM-IV' ün yayımlanmasından sonra yapılan tartışmalar ve değerlendirmeler sonucunda 2013'te yayımlanan DSM-V'te travma şöyle tanımlanmaktadır; *Aşağıdaki bir veya birden daha fazla yoldan ölüm, ciddi yaralanma veya cinsel şiddete veya tehdidine maruz kalmak:1. Travmatik olay(lar)ı doğrudan yaşamak, 2. Olaylar diğerine olurken şahsen tanık olmak, 3. Yakın bir aile üyesi veya yakın arkadaşın travmatik olaylar yaşadığını öğrenmek- bir aile üyesinin veya arkadaşın ölümü veya ölüm tehlikesi yaşamaması durumunda olayların şiddet içermesi veya sonucu olması gerekir, 4. Travmatik olay(lar)ın rahatsız edici detaylarına tekrar tekrar veya aşırı ölçüde maruz kalmak.*(APA, 2013) olarak tanımlanmıştır. Araştırmacılar ölüm tehlikesi veya yaralanma içermese dahi önemli kayıplar/ayrılıklar, küçük düşürme veya aşağılama, aşırı duygusal istismar, mecbur bırakma ile gerçekleşen cinsel tecrübeler gibi bir çok olayın kişinin başetme kapasitesine bağlı olarak travmatik değere sahip olacağını dolayısı yapılan tanımlama her ne kadar yararlı olsada bunların görmezden gelinerek tanım eksik bırakılmıştır eleştirisini yapmışlardır (Herman, 1992/2017 ; van de Kolk, 2014/2018))

Görüldüğü gibi bir olayın hangi koşullar altında travma değerini alabileceği yüzyıllardır üstüne düşünülen bir tartışma konusudur. Araştırmacıları ortak noktada buluşturan travmatik olayın çaresizlik, yoğun korku, yok olma tehdidi ve kontrol kaybı hissetmeleridir (Herman, 1992/2017, van de Kolk, 2014/2018).

2.2.2. Travma Tanımının Psikanaliz'deki Dönüşümü

Psikanalitik kavramlar zaman içerisinde gönderme yaptıkları alanlar artıp genişlediği için elastikleşmektedir. Bu yapıya uygun olarak travma kavramı psikanalitik kuram ve pratik içerisinde kimi zaman temel alınan çerçeve kurucu bir yerde kimi zamanda karşıt

olarak konumlandırılmıştır. Bu dönemde araştırmacıların kavramsallaştırmalarda travma ve travmatizm kavramını birbirinin yerine veya farklı noktalara referans verecek biçimde konumlandırması da kavramın değişkenliğine kanıt göstermektedir. Freud yaptığı çalışmalarda cinsel baştan çıkarılma, ödipal karmaşa ve haz ilkesinin ötesinde tekrarlanan ölüm dürtüleri ile beraber aşırı uyarılma, çaresizlik, utanç kaygı, korku ve ruhsal acı uyandıran tüm deneyimleri bireyin duyarlılığına bağlı olarak önemli açıklayıcılar olabileceğini ortaya koymuş ve travmayı bu deneyimler sonucu koruyucu kalkanın parçalanması olarak tanımlamıştır (Freud, 1920). Freud'a benzer şekilde Laplanche ve Pontalis, bireyin toleransını ve baş etme kapasitesini aşan uyarımların şiddet ve sürekliliğe bağlı olarak travma kabul edilebileceğini belirtmişlerdir. (Laplanche ve Pontalis, 1967). Travmaya atfedilen fiziksel/bedensel yaralanma özelliği yapılan bu tanımlamalar sonucunda bireyin ruhsallığında bıraktığı yara ve adı konulamamış duyumuyla nitelendirilerek farklı bir boyuta taşınmıştır.

Günümüz araştırmacıları Ferenczi'nin dile getirdiği erken dönem ilişkisel travmalardan referans alarak sözden ve anlamdan yoksun olan bu deneyimde bireye sıkıntı veren duyguya karşılık gelen herhangi bir anlam bütünlüğünün olmadığını dile getirmişlerdir. Bu deneyim sonucunda yaşanan şiddetli duygular kişisel farkındalıkla bütünleştirilemezler bunun yerine bilinçli farkındalıktan ve gönüllü kontrolden disosiyasyon ile ayrışırlar. Bilinçten ayrılan travmanın bu izleri kişisel anlatıya dönüştürülemedikleri için kendilerini korkunç algılar, takıntılı meşguliyetler ve anksiyete reaksiyonları gibi somatik deneyimlerle gösterirler. Kendini davranışla ya da eylemle ortaya koyan bu deneyimleri sadece aktarım, karşı aktarım ve yeniden kurgulama yapan bilinçdışı alan üzerinden anlayabiliriz (Ferenczi, 1949; Balint, 1979; Green, 1993; van der Kolk, van der Hart, 1989). Winnicot'un geçiş alanı olarak kavramsallaştırdığı bu ara alanın hasar almadan kalması travmanın kendine has olma, yani biricik olma özelliğinden yoksun kalmasına sebebiyet vermektedir. Winnicot'un travmanın kendine has özelliği ile vurgulamaya çalıştığı nokta bilinçdışındaki yıkıcı düşlemlerin gerçeğe dönüştüğü, hiçbir şeyin artık eskisi gibi olamayacağı, sınırsızlığın ve zamansızlığın hakim olduğu o andır. Zamansızlığın ve sınırların ihlal edildiği o anda anlık bir gecikme ile devreye giren kendini koruma refleksine cevap vermesi istenilen düşlemsel düzeyde arkaik anne aynı zamanda sınırları ihlal eden bizi zarardan koruması

gerekirken bizi an için baştan çıkararak (Winnicott, 1967; 1971/2019), görevlerinde başarısız olan bakım verenlerdir. Dolayısıyla ile şimdiye kadar bilişsel süreçlerde ve insani olmayan özellikteki dışsal uyaran kaynağı burada farklı bir boyutta yani insan elinden çıkan bir vahşet tablosu olarak kendini göstermeye başlamaktadır (Herman, 1992/2017).

“Yas ve Melankoli” adlı çalışmasında Freud nesne kaybı, ayrılık deneyimi ve kayıpla karşılaşan bireyin gösterdiği tepkileri analiz altına almıştır. Çalışma sonucunda Freud nesne kaybeden bireyin bu süreçte kayıp hissine karşı çeşitli savunma biçimleri geliştirdiğini ve kişinin kaybedilen nesne ile özdeşleştiğini gözlemlemiştir (Freud, 1917/2019). Freud’un bıraktığı yerden Klein bireyin ayrılma ve kayba yönelik beslediği kaygının temelinde kötü nesnenin kişiye karşı gerçekleştirebileceği saldırı ihtimalinin, iyi nesneye karşı beslenen kaygının temelinde ise onu kaybetme korkusunun yattığını söylemektedir. Anne memesi ile ilk karşılaşmasında bebeğin memeyi reddetmesi bir anlamda bebeğin anne rahminin güvenli ortamından ayrılmasına verilen tepkidir. Dolayısıyla ile nefretin memeye aktarılmasını sağlayan bu süreç bebeğin memeye olan çaresiz bağımlılığıyla birleşince her defasında bu pratiğe nefret hissini eşlik etmesi kaçınılmazdır. Çünkü bir yandan bebeğin memeden aldığı besin aracılığı ile tekrar anne ile bütünleşmesi bebekte iyi nesne olarak simgeleşen memenin koruyucu ve sevgi dolu tarafına karşı bir minnettarlığın gelişmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan bebeğin emme işlemini tamamladıktan sonra annenin onu terk etmesi (anne rahminden ayrılması) bebekte memeye karşı yok edici, yıkıcı bir intikam fantezisinin doğmasına sebep olmaktadır. Bebekte bölünmüş olan dünya algısı memenin tüm güçlü konumuyla birleştiğinde bebeğin içinde yaşadığı dünyaya karşı algısı riskli ve tehlikelerle dolu bir yer algısı ile bütünleşmektedir. Dolayısıyla ile iyi nesne ve kötü nesne arasında gerçekleşebilecek herhangi bir karışıklık durumunda bebekteki nefretin yok edici gücü iyi nesnenin yok olmasına sebep olurken, bebeği kötü memenin istila edici kötü niyetine karşı savunmasız bırakacaktır. Çünkü bebeği sevgi dolu bir biçimde koruyup kollayan iyi nesne ile kötü nesne bebeğin zihninde tek vücut haline getirilemediği için iyi nesnenin yok oluşu bebeği kötü nesne ile bir arada bırakacaktır. İşte tamda bu noktada devreye, iyi memenin yok edilmesine dair geliştirilen nefret duygusunun suçluluğu girer ve bebekte hiç bitmeyecek bir onarım arayışının başlamasına sebep olur (Klein, 1940; 1950). Bebeğin içsel çatışmaları sonucunda gelişen saldırgan, yok edici dürtüler ve ilkel

yok edilme ya da zarar göreceğine dair geliştirdiği kaygılar en nihayetinde trajik bir şekilde iyi nesneye karşı duyulan nefretin ve sevginin eşit şekilde zarar verici olduğu gerçekliğini gösterir (Fairbairn, 1954). Freud ve Klein'nın kurduğu çerçeve üzerinden Green nesnelere karşı geliştirilen bu yok edici dürtülerin sadece iyi nesneyi yok etmeye/silmeye yönelik olmadığını aynı zamanda yeni nesne yaratma (sonraki kuşak anlamında) ve yeni nesne ilişkileri kurma süreçlerini de sekteye uğrattığını vurgulamaktadır (Green, 2002). Herman'ın "*ilişkilerde iyileşir, ilişkilerde yaralanırız*" (Herman, 1992/2017) derken kastettiği aslında tam olarak budur. Dolayısı ile nesnelere olan ilişkilerimizin kendisi travmaya yani yaralanmaya açık olduğumuzun göstergesidir. İnsan doğduğu andan itibaren kaçınılmaz olarak kayıplarla dolu bir yolculuğa başlar. Deneyimlediğimiz bu kayıplar kimi zaman sevdiğimiz insanın yitirilmesine dairken kimi zaman hayatta olsa dahi ilişkide olduğu ötekinin gözünde yitirilmiş, yaşayan bir ölüye dairdir. Bazı kayıplar kişinin bedenine bazıları ise kendiliğinden bir yönüne dairdir. Dolayısı ile yaşanan bu kayıplar kimi zaman yukarıda sıralandığı gibi bireysel düzeyde bir kayba denk gelirken bazen de göçlerle, sürgünlerle, toplu kıyımlarla, bir ülkenin, bir idealin ya da yitirilen özgürlükle şekillenen toplumsal kayıpların çerçevesine denk düşmektedir.

2.2.3. Bireysel ve Toplumsal Travmalar

Travmatik olayın etkileri bireyseldir fakat bu etkiler toplumsal düzeyde yaşanan deneyimler sonucu şekillenir, içselleşir ve bunun sonucunda toplumsal bir çerçevede yaşanıp deneyimlenir. Travmanın kavramsallaştırıldığı günden bu yana kavramın gelişim ve dönüşümünde sosyo-politik iklimin bu kadar etkin bir rol oynaması da bununla ilintilidir. Son zamanlarda yaşanan dehşet verici travmatik olayların dozu git gide artmakta, sürekli hale gelen şiddet ve yıkım pratiklerinin rolü bireysel travmatik yaşantılarda olağanca açıklığıyla ortaya koyulmaktadır (Herman, 1992/2017; Özyıldırım, 2017).

Bireysel travma ile dile getirilmek istenen acımasız bir güç tarafından; korku, kaygı utanç ve ruhsal acı uyandıran tüm yaşantı deneyimlerinin aniden kişinin savunma sistemlerini kırarak işlevsizleştirilmesi ve bunun sonucunda kişinin ruhsallığının yara almasıdır. Dolayısı ile dışsal müdahaleye öznel yanıt vermek söz konusudur. Toplumsal

travma ise genellikle afet gibi olumsuzlukların aileler, topluluklar ve toplumlardaki ilişkiler üzerindeki etkisini ifade etmek için kullanılır. Başka bir deyişle sosyal hayatın temel dokularına, insanları birbirine bağlayan bağlara ve toplumsallık duygusuna zarar veren darbeler olarak tanımlanabilir. Bu afetler doğal ve insan kaynaklı olmanın yanı sıra yoksulluk, baskı, hastalık ve yerinden edilme sonucu meydana gelen kümülatif etkileri de içerir. Bireysel travmadan farklı olarak ondan muzdarip olan toplulukların bilincinde yavaş hatta sinsice ilerler bu nedenle de travma ile ilişkilendirilen ani nitelik yoktur. Fakat topluluğun artık biz olarak birbirine bağlı ve etkili bir destek kaynağı olmadığı, ötekinin uzak ve ilişkilenebilmekte zorlanılan, kendiliğinden hasarlı kimi zaman kalıcı olarak değiştiği bir şok biçimi vardır. Dolayısıyla insanları ilişkilendiği ötekinin yokluğunda hem bireysel hem de toplumsal travmayı birlikte deneyimleyebilirler (Herman, 1992/2017). Bireysel travma geçiren insanların ait oldukları topluluklar parçalanıp dağıldığında iyileşmekte zorlanması bireysel ve toplumsal travmanın birbiriyle çok ilişkili kaynağını göstermektedir.

2.3. KUŞAKLARARASI AKTARIMIN TANIMI

Travmadan hayatta kalmış olan insanların psikolojik yüklerini çocuklarına aktardığına dair gözlemler yeni değildir. Sadece Holokost'tan hayatta kalan insanların çocukları ile yapılan travma aktarımı odaklı çalışmalar 30 yıl içerisinde 400'ü aşmıştır (Kellermann, 1999a). Aktarım nasıl gerçekleşir? Bakım verenden çocuğa neler geçer? Çocuklardaki ıstırap ve bakım verenin psikopatolojisi arasında bir ilişki var mıdır? Bakım verenler her zaman ve kaçınılmaz olarak mı aktarım yapmaktadır? Aktarım sürecine çocuklar eşit derecede mi duyarlıdır? gibi sorularla bu alandaki çalışmalar genişletilmektedir (Kellerman, 1999a).

Kuşak kavramı çoğunlukla soy zincirinde ortalama 25-30 sene farka sahip olan bir insandan gelen öteki insanları belirtmekle beraber bazen öğrenci-öğretmen gibi farklı ilişki zincirlerini bazen de hemen hemen aynı yaşa sahip, aynı tarihsel olaylara tanıklık etmiş olan bireylerin tamamını belirtmek için kullanılır. Ruh sağlığı uzmanı için önemli olan bu ilişkilerin kökeninde bireyin diğerleri ile kurduğu özdeşleşmelerin yer almasıdır. Soy zinciri ilişkisinde çocuk bakım vereni ile kurduğu etkileşimler yoluyla ilk özdeşleşmesini gerçekleştirir. Çocuk ve bakım veren arasında gerçekleşen bu iki yönlü

alışveriş “*kuşaklararası*” olarak tanımlanmaktadır (de Mijolla, 2009). Buna benzer olarak aynı yaş grubuna ait bireylerin özdeşleşme (grubun bütünlüğü ve ortak imge üzerinden) yoluyla biraraya gelerek ya da hali hazırda var olan bir gruba katılarak yaptığı özdeşleşim alışverişi ise “*kuşak içi*” (intragenerational) olarak tanımlanmaktadır (Freud, 1912). Literatüre baktığımız zaman kuşaklar arası aktarım üzerine çalışan teorisyenlerin aktarım (transmission)’ı tanımlamak için birbirinden farklı kavramlar kullandığını görmekteyiz. Albeck (1993) travmanın kuşaklararası/nesiller arası durumuna dikkat çekmek için “*travmanın kuşaklararası boyutlarından*” (Intergenerational aspects of trauma) söz etmeyi önerirken, Kellermann “*aktarım/iletim*” (transmission) kavramına ek olarak “*ikincil*” (secondary) ve “*vekaleten*” (vicarious) travma kavramlarının kullanılmasında ilk kuşağın yaşadığı birincil ve doğrudan travmatizasyonu ayırt etmek açısından önemli olacağını vurgulamıştır (Kellermann, 2001). Ebeveynlerden çocuğa kuşak değişimini vurgulayarak iletim sürecini tanımlamak için farklı kavramlar kullanılmıştır. Bu doğrultuda; Felsen “*kuşaklar ötesi*” (transgenerational), Sigal ve Weinfeld “*kuşaklararası/nesiller arası*” (Intergenerational), Danielli “*çok kuşaklı*” (multigenerational), Lowin “*kuşaklararası*” (cross-generational) ve Dashberg ise “*ebeveyn aktarımı*” (parental transmission) kavramını kullanmıştır (Felsen, 1998; Sigal and Weinfeld, 1987; Danielli, 1998; Lowin, 1983; Dashberg, 2000; içinde Kellerman, 2001). Çalışmalar genellikle bir kuşaktan diğer kuşağa travmanın nasıl aktarıldığını merkeze alan aktarım süreçlerine ve aktarım içeriklerine odaklanmaktadır. Başka bir deyişle ebeveynlerin çocuklarına nasıl davrandığına ve bu sözel ve sözsüz davranışların çocuğun ruhsallığında nasıl bir karşılık bulduğu üzerine odaklanılmıştır. Dolayısı ile amaç anlatılamayan ve söze dökülemeyenlerin peşine düşmektir. Yapılan çalışmalara bakıldığında ilk örneklemelerin çoğunlukla Holokosttan hayata kalan insanlardan ve onların ikinci ve üçüncü kuşak aile üyelerinden oluştuğu gözlemlenmektedir. İçeriksel olarak bakıldığında sonraki kuşaklara en çok aktarılan temaların suçluluk, özdeşleşim, bilinmezliğe karşılık gelen boşluk hissi, kayıpların tutulamayan yaslarını tutmak, utanç, çaresizlik, aşağılanma gibi tamamlanmayan psikolojik görevler olduğu görülmektedir (Abraham, 1987; Volkan 2001a). Literatürde travmanın kuşaklararası aktarımını anlamaya yönelik yapılan çalışmaların

sosyokültürel, psikodinamik, aile sistemleri ve biyolojik olmak üzere dört temel bakış açısı altında toplandığı görülmektedir (Kellermann, 2001). Bir sonraki bölümde bu bakış açılarına dolaylı olarak değinilecektir.

2.4. KUŞAKLARARASI AKTARIMIN BAĞLAMI VE GELİŞİM SÜRECİ

Seans odasına gelen her danışan, düşüncelerindeki ıstırapların günlük yaşantısına nasıl sirayet ettiğini, bunların ne gibi belirti ve eğilimlere dönüştüğünü içeren bir öykü ile başlar kendisini anlatmaya. Belirtilerin bir anlamı ve ilişkide olunan ötekine her zaman söylemek istediği bir şeyleri olduğu düşünüldüğünde anlatmadaki amaç danışanın ruhsal sorunlarını anlamlandırması, sağaltım için yardım çağrısı ve öyküsünü tekrar kurgulama talebidir. Dolayısı ile belirtileri paylaşmak ve bunların güncel işlevlerini anlamlandırma çabası her zaman için çoklu bir nedene hizmet etmektedir.

Her birey içine doğduğu ailenin aktardığı genetik ve psişik mirasa ve aktarılan sosyokültürel modele göre sosyalleşip kendini bu çerçeveler üzerinden kurgulamaktadır. Bir kuşaktan diğerine geçişte toplumsal değişime paralel olarak her kuşak devraldığı bilgiyi kültürel, sosyal, ekonomik, sembolik ve ruhsal alanlarda sentezleyerek farklı düşünme, var olma ve yapma biçimleri geliştirmektedir. Yeniden üretim sürecinde kimi unsurlar dönüştürülüp muhafaza edilirken kimileri de tamamen bırakılarak yok edilmektedir. Bütün bu süreçlerde kuşaklararasıdaki aktarım kimi zaman süreklilik arz ederken kimi zaman kopukluklar, kesintiler ve dönüşümlerin izleriyle hareket etmeye devam etmektedir. Sosyologlar açısından aktarım sosyalleşme sürecinde çok önemi bir yere sahiptir. Aktarım dünyaya gelen bebeğe pratikler ve değerler üzerinden en temel sosyal kodları ve sosyal gruplara bağlılık geliştirme olanağı sağladığı için kuşaklararası geçişin temelinde yatar (Durkheim, 1902-1903). Kültürdeki aktarım antropolojinin temel taşlarını oluştururken sosyal normların ve inançların kuşaktan kuşağa aktarılması sosyal psikolojide derinlemesine araştırılan konuların başında gelmektedir. Sosyal öğrenme ve sosyalleşme aktarım modelleri, hayatta kalanların çocuklarının ebeveynlerinin yasaklar, tabular ve korkuları ile şekillendirdikleri çocuk yetiştirme davranışları üzerinden kendi imajlarını nasıl oluşturduklarına odaklanmaktadır. Bu modele göre travmatik olaylar bağlanma, çocuk yetiştirme tarzında ve ayrışmada problemler yaratmaktadır. Dolayısı ile ebeveynler tarafından dile getirilen “*dikkatli*

olun”, “*kimseye güvenmeyin*” gibi mesajlarla birlikte, aşırı serbestlik, sert ve tutarsız disiplin etrafında gelişen iletim, sevgi, ceza ve aşırı korumanın silinmez izler bıraktığı vurgulanmaktadır (Kellermann, 2001a). Bandura’ya (1977) göre çocuklar ebeveynlerini gözlemleyerek ve taklit ederek öğrenme süreçlerini tamamlarlar. Dolayısı ile ebeveynler çocuklarını sadece yetiştirme tarzları ile değil aynı zamanda yetersiz kaldıkları rollerde çocukların onlardan aldığı davranışlar ve ruh hallerinden aldıkları duygularla da etkilemiş olurlar (Bandura, 1977; aktaran Kellermann 2001a).

Psikoterapi tarihine baktığımız zaman çok-nesilli ya da kuşaklararası bakış açısının izlerini Freud’un çalışmalarındaki “*filogenetik seri*” kavramı üzerinden sürebiliriz. Her hastalığın başlangıcını çıkış noktası olarak kullanan Freud bireydeki her bir hastalığın (Ontogeny) gelişimini insanlık tarihinin belirli olayları (phylogeny) ile ilişkilendirerek filogenetik bir seri kurar. Freud’un tarih öncesi senaryosunda Buz devrinin erken dönemlerindeki genel kaygı ve yoksunluk iklimi histeri ve erken nevrozlara, daha sonraki dönemlerde insan orduları ve ilk baba arasındaki çatışmadaki zulümler obsesyon nevrozu, demantia praecox, paranoya, melankoli ve mani eğilimlerini açıklar. *Totem ve Tabu* (1913/2017) adlı eserinde oedipus karmaşasını formüle ederken yalnızca bireyin ruhsal kökenlerini değil aynı zamanda uygarlığın kökenleri hakkında da bilgiler ortaya koymaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak yapılan sosyo-antropolojik çalışmalar nevroitik fobilerin kaynağı olan fantaziler ve ilkel tabuların özelliği olan büyülerin aynı irrasyonel tüm güçlülük kaynağına sahip olduklarını göstermektedir. Oedipus karmaşasının bir yansıması olarak karşımıza çıkan ilk atanın öldürülmesinde anne memesine geri dönme düşlemi gibi baştan çıkarılma fantazisinde cinsellik, ilk sahne fantazisinde öznenin kökeni ve kastrasyonda cinsiyetler arasındaki fark ikame edici biçimler olarak üretilmişlerdir. Freud’a göre bu fantaziler evrenseldir ve filogenetik olarak aktarılan bir mirası oluştururlar. Freud “*the uncanny*” (tekinsiz) adlı makalesinde arkaik mirasın sadece eğilimleri değil aynı zamanda önceki nesillerin deneyimlerinden gelen hafıza izlerini içerdiğini de aktarır. Uzun zaman önce aşılması gereken bu öğeler beklenmedik bir şekilde geri döndükleri için tekinsizdirler. Her insanın ruhsallığında tarih öncesinde gerçekleşmiş olan bu tekinsiz olayların yansımasından kalan ilkel inanç kalıntıları vardır. Dolayısı ile bir bireyin ruhsal yaşamında olan bazı kalıntıların izlerini aynı süreçleri yaşamakta olan kitle ruhunda aramak kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel

adetler, gelenekler ve açıklamalar düşünülürken bunları bilinçdışı düzeyde taşımak kaçınılmazdır (Freud, 1917; Laplanche ve Pontalis, 1988).

Freud ile erken yazışmaları takip edildiğinde Jung’unda “*kolektif bilinçdışı*” kavramı üzerinden kuşaklararası aktarımın izlerini sürdüğünü söyleyebiliriz. Jung, Freud’tan farklı olarak filogenez kavramını modern ruhu anlamak için tarih öncesi değil tarihin önemini vurgulayacak bir benzetme olarak kullanmıştır. Ona göre çocuğun psişik yaşamında ve hayallerinde doğal olarak ortaya çıkan çocuksu içgüdüye dayanan ilkel ve arkaik düşünme durumu tarih öncesi ve antik çağın yeniden yankılanmasından başka bir şey değildir. Jung (1921/2019) “*Psychological Types*” (Psikolojik tipler) adlı kitabında arketip teorisini filogenetik kalıtım anlayışı bağlamında tartışırken şunları söylemektedir; en içteki doğası deneyime açık olmayan arketipler tüm kuşakların ruhsal işleyişinin çökeltisi, genel olarak tekrarlanan ve türlere yoğunlaşan organik yaşamın birikmiş deneyimleridirler. Jung’a göre insanlığın kolektif bilgisi duygulanımsal durumlarla, sembollerle ve kadın ile erkeğin davranış biçimleri ile kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır (Jung, 1976/ 2003; 1921/2019). Sonuç itibari ile bakıldığında her iki düşünürde “*bellek izleri*” ve “*ilkel görüntüler*” gibi farklı kavramlar aracılığı ile bir kuşaktan diğerine içgüdüsel olarak aktarılan ve doğuştan gelen fikirlerin kalıtsallığını varsayan filogenetik miras kavramını kararlı bir şekilde savunmaya devam etmişlerdir.

Ailenin ve üyesi olan bireyin tarihsel ve politik olarak daha büyük bir sosyal sistemde var olduğunu düşündüğümüzde, sistemler arasındaki bağlantılar ve ilişkiler üzerinden birinde olan bir şeyin diğerini de otomatik olarak etkileyeceğini söyleyebiliriz. Bowen korkunun geçmiş nesillerin kronik mirası olduğuna inanıyordu. Ona göre koşullara uyum sağlamanın ve korkuyu azaltmanın yolu gelecek nesiller için aile mitleri ve aktarımlar yaratmaktı. Dolayısı ile mitler, ritüeller, sözel ve sözel olmayan iletimler aile hayatının bağlamına dahil edilir. Herhangi bir aile üyesinin hayatı deneyimleme biçimi diğer kuşakların gerçekliğe dahil olma şeklini etkileyeceği için aile hem yaşayan hem de kayıp olan üyeler bağlamında düşünülmalıdır. Boszormenyi-Nagy ve Spark 1973 yılında yayımladıkları “*Invisible Loyalties*” (Görünmez Sadakatler) adlı çalışmalarında bireyin aileye sadakatin göstergesi olarak olumlu ve olumsuz unsurları içeren deneyimleri alma ve verme pratikleri üzerinden açıkça ya da semptomlar yoluyla miras

olarak aktardığından bahsederler (Ferreira, 1963; Boszormenyi-Nagy, 1973; Hooper, 2009).

Boszormenyi-Nagy' nin kurduğu çerçeve üzerinden Anne Ancelin Schützenberger “*Psikosoybilim*” (The Ancestor Syndrome) adlı kitabında travmaların “*kuşaklararası*” ve “*kuşaklararası*” bilinçdışı aktarımını, bilinçdışı aile sadakati, yıldönümü sendromu ve genososyogram gibi kavramlar üzerinden bireyin kendi yaşamından kaynaklanmayan ruhsal ıstıraplarının izlerini sürmektedir. Ona göre kuşak zincirinin halkası olan bir bireyin kendisinden önceki kuşakların yaşadığı olayların ve travmaların bilinç dışı düzlemde olsa dahi bireyi ziyaret etmesi kaçınılmazdır. Dolayısı ile yapılması gereken aile soyağaçları üzerinden kuşaklar boyunca tekrar tekrar sözel ve sözel olmayan biçimlerde aktarılan travmaları keşfederek geçmiş ve şimdiki sosyal/duygusal bağları/ilişkileri psiko-tarihsel bir çerçevede ortaya çıkartmak ve yaşantılar arasındaki paralellikleri keşfetmektir. Böylelikle ailelerde etkileri kuşaklar boyunca süregelen sanki bilinçdışı kalıntılar gibi algılanan olaylar aile soyağaçlarının gizli ve saklı alanlarının netleştirilmesi ve kayıp edilen veya kaybedilmiş üyelerin belirlenmesi ile beraber ilişkisel öykü bütünleştirilmiş olur (Ancelin-Schützenberger, 1993/2020).

Anceline benzer olarak Abraham ve Torok'da Freud'u takiben bireyin benlik devamını aksaklıklara ve kesintilere rağmen tutarlı değişkenliğin şekillendirdiği paradoksal ve süreksiz bir bütünlük olarak nitelendirirler. Dolayısı ile psikanalizde olduğu gibi genel olarak bilinçdışının ürettiği sürekli kesintileri içine alarak bireysel kimliği tanımlarlar. Bu noktada “*introjection*” (içe alma) kavramı üzerinden nesnelere olan deneyimler işlenerek kelimelere dökülmeye uygun hale getirilir. Deneyimlerin dilin erişimine açılması aynı zamanda ona uygun davranış kalıplarının ve tutumların şekillenebileceği yerin belirlenmesinide sağlar (Abraham ve Torok, 1994). Abraham'ın “*phantom*” (hayalet) kavramı üzerinden bireylerin farkında olmadan kendisinden önceki kuşakların/atalarının yaşamlarının gizli psişik şeylerini miras aldığını varsaymaktadır. Dolayısı ile gün yüzüne çıkan semptomlar bireyin kendi yaşam deneyimlerinden (tutulamamış yas ve melankoliden) değil bir başkasının psişik çatışmalarından (Annenin bilinçdışından çocuğa geçen hayaletler olarak ele alır çoğunlukla), travmalarından ve sırlarından kaynaklanmaktadır. Abraham bireyin içindeki bu yabancı varlığını venrilokizme benzeterek onu “*lahit/mahzen*” (crypt), “*gömülü mezar*” (buried tomb),

“hayalet/hortlak” (phantom), “rahatsız edici/ musallat” (haunting), ve “hayaletimsi geri dönüş/hortlamak” (phantomatic haunting) olarak tanımlar (Abraham, 1987). Ona göre bireye musallat olan kayıplar değil başkalarında gömülü olan mezarlardır. Sevilen kişinin yaşamının anlatılamayan gerçeklerinin bir kısmını gizlemek çocuğun ruhunda bir boşluk yaratır. Bu boşluğu yaratmak için hayalet kelimelerin bilinçsiz yanlarından faydalanarak kelimelerin algılanmasını engeller. Çocuğun o an ihtiyaç duyduğu anlamlandırma girişimleri bilinçdışından gelen kelimeler tarafından sekteye uğratıldığı için çocuk bunu bakımvereninde bir boşluk ya da söylenemeyen bir sır olarak deneyimler (Abraham, 1987). Abraham’a göre libido bu tür kelimelere yatırım yaparak onların günlük aktiviteler, hobiler, fobiler, takıntılar gibi farklı zihinsel aktiviteler vasıtasıyla sahnelenebilir olduğunu dile getirmiştir (Abraham, 1987). Aile anlatılarında izlerini sürebileceğimiz bu kelimeler bireyin yaşamındaki rahatsız edici kesintilerin bir başkasını olumsuz ve bilinçsiz olarak etkileyebileceğini gösterirken aynı zamanda bireyin içindeki birkaç kuşaktan oluşan kolektif bilincin varlığını hatırlatmaktadır. Dolayısı ile bireye musallat olan hayalet kendisinin değil önceki kuşaklarda kayıpların reddedilmesi sonucu donmuş olan yas süreçlerinin mirasıdır. Bu etkinin gelecek kuşaklara musallat olmasını engellemek paylaşım zemininin genişletilmesi ve sosyopolitik pratiklerde kurgulanması ile mümkün hale gelebilir (Tanık Sivri, 2013). Teori Freud’un metapsikolojisini genişletirken aynı zamanda bir kuşağın seslerini diğerinin bilinçdışında dinlemenin tedavi için olası alanları genişleteceğini aktarmaktadır (Abraham ve Torok, 1994).

Serge Tisseron “*Tenten psikanaliste*” adlı kitabında sırların kuşaklar boyunca nasıl aktarıldığına odaklanmaktadır. Abraham ve Torok’un çalışmalarında eksik bıraktıklarını düşündüğü noktalar üzerinden (bakım verenler ve çocuklar arasındaki erken etkileşimlerde gözlemin önemi, simgelerin nesiller arasında bilinçdışı içerik taşıyan ajanlar olarak rolleri ve günlük nesnelerin işlevleri) Tenten albümlerini konuları, kahramanları, kullanılan sözcükler ve çizimler üzerinden bir bütün olarak inceleme altına almıştır. Çalışma sonucunda Tisseron, Kaptan Haddock’a atalarının hayaletlerinin musallat olduğunu belirtmiş ve hayaletin gayri meşru kökenleri ile Tintin’in yaratıcısı olan Herge’nin aile tarihindeki yaşantısının bağlantılı olabileceğini dile getirmiş ve bunda haklı çıkmıştır (Tisseron, 2002; 2009). Diğer bir çalışmasında Arjantinli

yoldaşlar Pedro ve Pepe'nin uğradığı kötü muamelenin ruhsallıkta nasıl izler bıraktığını takip etmiştir. İşkence ve kötü muamele bireyin tehdit yoluyla aşırı utanç içinde bırakılmasına ve başkalarının gözünde öz değer/saygısını yitirmesine sebep olmaktadır (Tisseron, 2002; 2009). İç ve dış arasındaki sınırları koruyan, dürtüleri, arzuları ve hırsları yöneten zarın yırtılması kuşaklararası etkilere sahip bir ruhsal çerçevenin ihlal edilmesine zemin hazırlamaktadır. Zarın yırtılması ile çocuğun kendisini gerçekleştirmesi için ihtiyaç duyduğu bilgiyi semboleştiremediği için kendisine veremeyen bakımverenle sorunlar yaşaması kaçınılmazdır. Buradaki iletim ve simgeseleştirme paylaşımlar, ritüeller, kutlamalar ve imgeler üzerinden gerçekleşirken bu unsurların yokluğunda olay sözel ifadelerden yoksun jestler ve mimikler tarafından gerçekleştirilir. Dolayısı ile sözel aktarım kadar, bireyin kendisi ve içine daldığı sembolik dünyayı, imgeleri, duyguları ve eylemleride içeren duygu izlenimleri içerisine gizledikleri, dolaşıktırdıkları ve açıklayamadıkları aktarımlar kadar önemli hale gelir. Kuşaklararası aktarılan şey belirli bir rahatsızlığın detayları değil ilgili ebeveynin kendi tarihi ile yüzleşmemesinden kaynaklı kendisine erişilememesinin sonucu olarak süregelen ve işlenemeyen çoğu kez girilmesi yasaklanan ruhsal mahzenleri üretme zorunluluğudur. Tisseron'un Sarah olgusunda tam olarak olan budur. Ergenliğinde uğradığı tecavüzü Bay Seguin'nin keçisi ve kurt masalı üzerinden bilinçdışı bir şekilde oğluna tekrar tekrar aktarmıştır. Annenin bu aktarım sırasında yaşadığı canlı duygulara herhangi bir sözel ifade eşlik etmediği için ya da davranış tutumlar ve sözel anlatı arasında fark olduğunda çocukta bir anlam bütünlüğü oluşmaz. Hikâye her ne kadar iletilmemişse de eksik ruhsal işlemeyi ifade eden sızıntılar çocuğun sorularında, davranışlarında ve tutumlarında sembolleşip sonraki kuşağa bir bağlanma biçimi olarak yansır. Sözcüklerle simgeleştirilemeyen olaylar imgelerle, jestlerle ve tutumlarla duyusal motor yoluyla ve imgeleme yolu yani zihinsel tasarımlarla simgeseleştirilir. Bu da kuşaklararası aktarımda farklı düşünme biçimlerini ve kurguları ortaya çıkarır. Yeni kuşak eski kuşağın miras bıraktığı kalıntılar üzerinden eksik bırakılmış olan bu iç içe geçmişliği anlamlandırabilmek için söze dökülemeyen bu tuhaf ve takıntılı tutum ve davranışları yani görüntüleri kullanır. Travmada görüntünün diğer deneyim unsurlarından ayrıldığı göz önüne alındığında derin ruhsal yaraları olan danışanların

sözleri herhangi bir hikâye etrafında dolanıyorsa görüntüler üzerine ortak çalışmalar oluşturulmalıdır (Tisseron, 2002; 2009).

Alain de Mijolla yaptığı çalışmalarında kuşaklar arasında bir tekrarlanma örüntüsü olduğunu keşfetmiştir. Abraham ve Torok'un yaptığı çalışmalara ilgi göstermekle birlikte aktarım üzerine ortaya koydukları çıkarımlara karşı şüpheleri vardı. Bir çocuk gizlenmiş bir aile sırrından tamamen habersiz olsa bile aile içindeki ve dışındaki çatlaklardan bu sırlara dair sızıntılar olacaktır. Hafıza kaybı dışarı sızan sırların izlerini örttüğünden aktarım için kurucu öneme sahip olan bu anlara sonraki bilinçli hafızadan erişmek kolay olmayabilir. Dolayısı ile hayalet ve mahzenlerin varlığından kaynaklı danışan belirli semptomlara sahip olabilir anlayışına çok çabuk kapılmamak gerekir. Çelişkili arzular ve ikircikli anlamlar dünyasında pasif bir aktarım nesnesi olmaya karşı çocuk kendi ruhsal savunma mekanizmalarını özdeşleşme düşlemleri yolu ile kurabilir. Çocuktaki “araştırmak için dürtü/ bilmek için dürtü” veya “çocuksu soruşturma” olarak adlandırılan düşüncelerden dolayı çocuk yavaş yavaş düşüncelerin nasıl bir araya geldiğine dair kendi düşüncelerini geliştirir. Bu süreçteki ilerleme her ne kadar zor olsada resmi aile söyleminin doğruluğu hakkında şüphe uyandıracak kadar yeterli bilgi toplanmış olur. Sürecin sonunda çocuk sözel ve imgesel olarak aldığı her bir küçük parçayı kendi seçtiği kahramanlarla destan haline getirerek aile tarihini fantastik bir şecere ile değiştirebilir. Zaman zaman bilinçdışı düzeyde olsa dahi farklı düzeylerde bireyi işgal eden benliğin ziyaretçileri ile olan özdeşleşmelerdeki bağlamı anlamak önemlidir (de Mijolla, 1981/2003; 2002; 2004).

Yolanda Gampel (1982; 2009) Holokosttan hayatta kalmış insanların bu deneyimi bizzat yaşamamış olan genç kuşakları ile yaptığı çalışmaların sonucunda kuşakların dış gerçeklik karşısındaki savunmasızlıklarını açıklayabilmek için “*radioaktivite*” metaforunu kullanmaktadır. Radyoaktivite ses, ısı, ışık sesi, elektrik gibi travma da bir vericiden (bakım veren) bir alıcıya (çocuk) bilinçdışı deneyimlerin görünmeyen bazı duysal titreşimler vasıtası ile aktarılabilir olduğunu göstermektedir. Gampel'e göre soykırımı bizaat yaşamış olan birinci kuşağın ruhsallığına sirayet eden radyoaktif kalıntılar zamanla kistleşirler. Bakım verende kistleşen bu kalıntılar bilinç dışı fantaziler şeklinde gelecek nesillere aktarılırlar. Bu fantaziler sonraki kuşaklarda uygun zaman ve alan bulduklarında tekrar canlanıp kendilerini ruhsal ya da fiziksel belirtilerle ortaya

koyarlar. Gampel'in ortaya koyduğu çıkarımlar sadece soyzincirine bağlı kuşakların ruhsal durumlarını, acılarını ve ilişkilerini değil aynı zamanda topluluğun kolektif kimliği üzerindeki imhaya yönelik ruhsal yayılma, etkileme ve iletimin gücüyle beraber soykırımı düşünme, hayal etme ve anlamlandırabilmenin ne kadar zor olduğunu gösteren biçimden yoksun bir boşluk deneyimine işaret etmektedir (Gampel, 1982; 2009).

Pierre Fedida (2007) da Gampel'e benzer şekilde klinik tablodaki bazı patolojilerin ruhsal durumlarını tanımlayabilmek için soykırım deneyiminin etkilerinden yararlanır. Gampel'den farklı olarak Fedida, klinik bağlamdan toplumsal şiddet bağlamına doğru bir yol izler. Bireyin yok olma duygusunun altında insanlığını kaybettiğine dair bir acının yattığını ve bununla kaynağında soykırım gibi insanlık dışı bir imhanın ilişkide olduğu, benzer jestlere, mimiklere, seslere ve sözlere sahip ötekinin elinden çıkması yatmaktadır der. Amaç sadece öldürmek olmadığı için kayıp ve yastan ziyade burada vurgulanan bir kayboluő (disparition) yani Melankolidir. İnsanlar öldürüldükten sonra onlara ait en ufak kanıtların, tanıkların dahi yok edilip geride herhangi bir iz bırakılmaması olayı hayal edilemez kılıyordu. Ortada bir beden ve mezar olmadığı için yas tutmak mümkün değildir. Tam da bu yüzden ortadan tamamen kaybedilen, ilişkide olunan ötekinin ve kendiliğin geleceği öngörülemezdir. Kuşaklararası aktarımı düşünmeye iten tamda bu ortadan kaybedilmiş/kaybolan nesnenin gölgesinin her an öznenin üzerine yansımasıdır (Fedida, 2007; aktaran Abrevaya, 2009)).

Kuşaklararası aktarımın ilişkisel yapısı düşünüldüğünde ve aktarımın ailede başladığı göz önüne alındığında John Bowlby'nin bağlanma teorisi insani deneyimin ve insan davranıőlarının aktarımında nelere dönüőtüđüne ve nasıl sonuçlanabileceğine dair geniş çıkarımlar sunuyor (Bowlby, 1973/1985; 1980/1991; 1995; Ruppert, 2008/2014). Bağlanma teorisinden edinilen bilgiler travma çalışmaları bağlamında okunduğunda bireyin zihnini hangi olayların yaralayıp yıkıma uğratabileceği anlaşılabilir bir çerçeve sunmakta. Erken gelişme çağlarında bebeğin bakım verenleri ile kurduğu bağlanma stilleri bireyin travmatik yaşantı ile karőılaőtıđında kendini koruma adına nasıl bir savunma/başetme mekanizmasını devreye soktuğuna dair ipuçları taşımaktadır (van der Kolk, McFarlene ve Weiseaeth, 1996; Herman, 1992/2017; Ruppert, 2008/ 2014). Dolayısı ile ruhsal yaraların izlerini bir yandan bağlanma bozuklukları diğer yandan da

travmatize olmanın sonuçları olarak görmek daha derin bir kavrayışı getirecektir. Bağlanma teorisinin ana eksenini bebek- bakımveren ilişkisinden yola çıkarak travmatik bir olay yaşamış olan annenin bir biçimde bu deneyimi çocuğuna aktaracağı tezi üzerine kurulur. Bu ana önermeden yola çıkarak Ruppert travma ve bağlanmanın kuşaklararası aktarım üzerine etkisini üç ilke ile ortaya koymaktadır. Birinci ilke; travmatik deneyimler gelecek kuşağa duygusal bağlanma süreçleri ile geçer, başka bir deyişle çözülmemiş bir travmaya sahip olan bakım verene bağlanan çocuklar bu yaralanmış ruhsallıklar ve ilişki örüntüleri içinde dolaşıklaşır ve bunlar iletişim ve etkileşim vasıtası ile gündelik hayattaki ilişkilerde tekrar tekrar pratik edilir. İkinci ilke; *“insan ruhu çok nesilli bir fenomendir”*. Bireyin ruhsal, duygusal ve fiziksel problemlerinin kaynağı olan iç içe geçmişlik kendisinden önceki kuşakların mirasıdır. Dolayısıyla bireyin sağaltımı için ailenin detaylı öyküsü aile soyacağı üzerinden tanınan sürece dahil edilmelidir. Üçüncü ilke; bireydeki ruhsal yaraların iyileşmesi için travmatik olay sonucu örselenen bireyin dolaşık kaldığı bağlanma ilişkilerine bakılmalı ve ilişkide olduğu ötekinin yaşadığı herhangi bir durum karşısında bireyin sadece kendisi isterse sağaltımın gerçekleşebileceği hatırlatılmalıdır (Ruppert, 2008/ 2014).

Kuşaklararası aktarım çalışmalarına farklı bir perspektifle yaklaşan biyolojik modeller bir kişinin hastalığının etiyolojisinin, genetik ve biyokimyasal bir yatkınlıktan kaynağını alabileceğini gösteren çalışmalar sunmaktadır. Bu modele göre ebeveynlerden çocuğa jeneral yolla bulaşan elementler, TSSB ve TSSB benzeri belirtilere sahip olan bazı ruhsal bozuklukların net bir kalıtsal etiyolojiye sahip oldukları ve bunların genetik geçişle kuşaklar boyunca aktarıldığını destekleyen araştırmaların olduğu bilinmektedir (Van der Kolk, McFarlane ve Weisaeth, 1996; Yehuda ve McFarlane 1995; Bowers ve Yehuda, 2016; Kellermann, 2013; Yehuda ve Lehmer, 2018). Fakat araştırma sonuçları bu çalışmanın kapsamı dışında kaldığı için burada detaylandırılmayacaktır.

2.5. İLETİM İÇERİKLERİ

Travmanın kuşaklar arası aktarım çalışmalarında bir aile üyesinin deneyimlediği travmatik yaşam olaylarının, travmatik yaşantıya doğrudan maruz kalmayan diğer aile üyelerine hangi mekanizmalar aracılığıyla iletildiğini gösteren çalışmalara daha önceki bölümlerde değinilmiştir. Tekrar hatırlatıcı olması bakımından ve iletim içeriklerini

nereye denk geldiğini görmemiz açısından, Kellermann'ın Holokost üzerinden travmatik yaşantıların etkilerini ortaya koyduğu modelleri burada özetlemek faydalı olacaktır (Kellermann, 2001b). Kellermann (2001b), kuşaklararası aktarımı açıklamak için psikodinamik, sosyokültürel, aile sistemleri ve biyolojik olmak üzere 4 model ortaya koymuş ve her bir modelde ikinci kuşağa hangi öğelerin aktarıldığına ve bu öğelerin hangi araçlarla aktarıldığına değinmiştir. Aşağıdaki tabloda bu modeller, araçlar ve başlıca aktarılan faktörler özetlenmiştir.

Tablo 3: Travma Aktarımının Modelleri

Model	Aracı	Ana Aktarım Faktörü
Psikodinamik	Kişilerarası ilişkiler	Yer değiştirmiş duygular
Sosyokültürel	Sosyalleşme	Ebeveynlik ve rol modelleme
Aile Sistemleri	İletişim	İç içe geçme
Biyolojik	Genetik	Kalıtsal yatkınlık

Kaynakça: Kellerman, N. P. (2001). Psychopathology in children of Holocaust survivors: A review of the research literature. *Israel Journal of Psychiatry & Related Sciences* , 38 (1), 36-46

Literatürdeki bazı kaynaklar “*miras*” (legacy) ve “*esneklik kapasitesi*” (capacity of resiliency) gibi kavramları kullanarak iletim içeriklerine pozitif anlamlar yükleyse de (Kellermann, 2001a) genel olarak bakıldığında travmadan hayatta kalmış çoğu insan travma sonrası stres bozukluğu (TSBB) tanısı aldığı için ikinci kuşağın da sekonder TSSB geliştirebileceği düşünülerek iletim içerikleri çoğunlukla TSSB gibi bazı psikopatolojilerle ilişkilendirilerek negatif bir anlam yüklenmiştir (Baranowsky, Young, Johnson-Douglas ,Williams-Keeler ve McCarrey, 1998). Araştırmacıların sahip olduğu bu farklı yaklaşımlar yapılan araştırmalara da yansıtılmıştır. Klinik deneyime dayanan araştırmalar travmadan hayatta kalan bireylerin çocuklarının stresle başa çıkmada daha fazla güçlülere ve yüksek kırılganlığa sahip oldukları için TSSB’ye daha yatkın oldukları belirtilirken (Kellermann, 2001b; Yehuda, Halligan ve Grosman, 2001). Kontrollü olarak yapılan deneysel çalışmalarda travmatik yaşantıya sahip olan ve olmayan kuşakların genç kuşakların da bilişsel işlevsellik, aile ve kişilerarası işlevsellik, benlik saygısı, TSSB belirtileri açısından farklılaşmadığı belirtilmektedir. Yine aynı şekilde holokosttan hayatta kalmış ebeveynlerin çocukları ile yapılan özdeşleşim

örüntüleri içerikli kontrollü bir araştırmada herhangi bir psikopatolojik bozukluk bulunmazken yapılan gözlemlerde deney grubundaki kişilerin yetiştirilme tarzlarından kaynaklı olarak (kaygı, endişe ve yaşamın ve hayatta kalmanın gerçek yönlerine vurgu ile yetiştirilmişler) göstermiş olduğu kişilik özellikleriyle kontrol grubundan ayrıştığı tespit edilmiştir. Albeck'e göre çocuklar travmatize olmuş bakım verenlerinin yaşadıkları acı dolu deneyimleri anlamak ve onlarla ilişkilenmek için empatik bir çaba göstermekte, bundan kaynaklı yara olmadan yara izine sahip olmaktadırlar. Bu empatik çaba ikinci kuşağın ilk kuşakla aynı psikopatolojilere sahip olacağı anlamına gelmemektedir. Psikoterapistlerin ikinci kuşakta gözlemleyip tanımladıkları duygulanımların araştırmacılar tarafından nesnel ve güvenilir araçlarla doğrulanamaması bundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kontrollü çalışmalarla sadece patolojik sonuçları araştırmak yerine ikinci kuşaktaki deneyimlerin özellikleri ve verilen tepkiler üzerine odaklanmak gerektiği belirtilmektedir (Albeck, 1994). Farklı araştırmalar her ne kadar farklı bilgiler ortaya koysada genel olarak bakıldığında araştırmacıların travmanın kuşaklararası aktarımını genel olarak kabul ettiği görölmektedir (Albeck, 1994; Kellermann, 2001a; 2001b). Literatürde genel olarak gözlemlenen problemler kişilik, biliş, duygulanım ve kişilerarası işlevsellik olarak dört grupta incelenmiştir. Kişilik başlığı altında genellikle kalıcı kimlik sorunları ile beraber özsaygının bozulması, bakım verenlere atfedilen mağdur/hayatta kalan rolüyle aşırı özdeşleşme, bakım verenlerin kayıplarını telafi edebilmek için üstün başarı gösterme ihtiyacı ve kayıp kişinin yerine geçme yükünü taşıma gibi çabalar sıralanmıştır. Biliş başlığı altında sürekli bir felaket beklentisi, travmatik olayın tekrar yaşanacağına dair korkular, ölümlle sürekli meşgul olma, travmatik olayı sembolize eden uyaranlara maruz kaldığında aşırı stres yaşama ve ruhsallığı kontrol altına alan travmatik deneyimin dolaylı/bilinçdışı bir şekilde tekrar tekrar ve saplantılı bir şekilde paylaşıldığı aktarılmıştır. Duygulanım başlığı altında bakım verenlerin travma ile ilgili tam sessizliğe bürünmesi çocukta korkutucu ve korkunç bir deneyimle eşleşerek yok edilme kaygısı, ve dünyanın güvensiz olduğunu düşünme, işkence kâbusları, kayıp ve yas duyguları ile ilişkili olarak sık sık değişen disforik ruh hali, kronik mutsuzluk, duyguların dile getirilmesinde zorlanma, suçlulukla karmaşıklaşan öfkeden kaynaklı çözülememiş çatışmalar ve stresli olaylara karşı artan hassasiyete dönüşür. Kişilerarası

işlevsellik başlığında aile bağlarına aşırı bağımlılık veya aşırı bağımsızlık, ayrılık anksiyetesi, yakın ilişkilere girmede ve kişilerarası çatışmaları ele almada zorluklar olduğu belirtilmiştir (Kellermann, 1999a, 1999b, 2001a, 2001b; Albeck, 1994; Baranowsky, Young, Johnson-Douglas, Williams-Keeler ve McCarrey, 1998).

2.6. TRAVMANIN KUŞAKLARASI AKTARIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ruhsal travmanın en güçlü belirleyeni travmatik olayın karakteristik özellikleridir. Bireyin olaydan etkilenme düzeyini gösteren karakteristik özellikler travmatik olayın altüst edici gücü karşısında çoğu zaman daha az ilgi görmesine rağmen (Green ve ark., 1990) bir çok çalışma aynı olaya maruz kalırsa bile iki insanın birbiri ile birebir benzeyen reaksiyonlar vermemelerinin bireylerin çocukluk öyküleri, duygusal çatışmalar ve adaptasyon ve destek mekanizmalarının farklı olmasından kaynaklandığı vurgulamaktadır (Herman, 1992/2017; Yehuda ve ark., 1998). DSM V bireylerin travmatik olaydan etkilenme düzeylerini tespit etmek amacı ile belirlediği travmatik olaya ilişkin belirleyicilerin istem dışı şekilde anılar, düşler, geriye dönüşler veya bunları simgeleyen durumlara sürekli maruz kalma ve bu maruz kalma sonucunda sürekli olarak kaçınma, bilişlerde ve duygulanımda meydana gelen değişimler ve aşırı tepki verme gibi bazı tepkileri içermektedir. Travmatik olayın şiddeti ve ruhsal yaralanma kapasitesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Dolayısı ile travmatik olaydan etkilenen insanların sayısı, birey ve topluma verdiği zararın yoğunluğu ve travmatik olaya maruz kalma süresi gibi etmenler olaydan etkilenme düzeyini gösteren değişkenler olarak karşımıza çıkarken stres kaynaklarının fazlalığından kaynaklı olarak bakım verenlerin gösterdiği davranış ve duygulanımların bu etkilerin sonraki kuşaklara aktarılmasında önemli bir role sahip oldukları bu çalışma boyunca değinilen araştırmalar tarafından belirtilmiştir. *Travmanın gerçekliği ve ruhsal aygıtı istila eden canlı ve bağlanmış hissetme kapasitesini devre dışı bırakan yönleri* dikkate alındığında deneyimsel boyutta yaratma ve süregiden varolmayı sürdürme kapasitesini örseleyerek ruhsallığa zarar verdiği için kişinin anlamlandırma kapasitesine bağlı olarak varolma ve olmama (ruhsal ölüm) arasında geniş bir spekturuma sahip olduğu aktarılabilir. Bu geniş spekturum içinde bireyin içinde bulunduğu durum var olmama (ruhsal ölüm) olduğunda bireydeki kopma, canlı olmama, anlamdan ve doyumdan yoksun olma duygusu davranışlar ve

sözler üzerinden kendisini aktarımda varetmekte ve gelecek kuşakları etkilemektedir (Baracos ve Baracos, 1983; Danieli, 1982). Dolayısı ile ortaya koyulan bu çıkarımlardan yola çıkarak travmanın ilişkisel yapısı düşünüldüğünde toplumsalı oluşturan kurumlara, gruplara ve bireylere atfedilen ait olma duygusundan kaynaklı önemli anlamlar yüklenmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde travmatik olaya maruz kalmış olan bireylerin bu toplumsal ilişkiler içerisinde örselendiği düşünüldüğünde yine bu ilişkiler sayesinde sağaltımın gerçekleşiyor olması travmatik yaşantının derinine etki etmesi şaşırtıcı değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METOD

3.1. YÖNTEM

Araştırma kurgulanmaya başlanmadan önce literatürde bu konuya dair yapılan araştırmalar gözden geçirildi. Lisansüstü Programlar Enstitüsü ve nitel araştırmalarda kurulan çerçeve göz önüne alınarak çalışmanın içeriğine uygun düşen yöntem ve açıklamalar etik kurula yazılı olarak elden iletildi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Etik Kurul Onay Formuna yazılı olarak alınan olumlu dönüş sonrası araştırmanın ilk aşaması için bu alanda oldukça fazla bilgi ve iletişim ağına sahip olan kişi ve kuruluşlarla iletişimler kuruldu. İşbirliği kurulacak olan İstanbul İnsan Hakları Derneği Gözaltında Kayıplara Karşı Komisyon'un üyeleri ile toplantılar gerçekleştirildi. Sözel ve yazılı olarak araştırmaya ve yönteme dair bilgiler iletildi, sorular ve cevaplarla yapılacak olan işbirliğine dair çerçeve belirlendi. Araştırma için uygun katılımcılar belirlendikten sonra ilk bilgilendirmeler komisyon üyeleri tarafından gönüllü katılımcılarla paylaşıldı. Olumlu dönüş yapan gönüllü katılımcıların iletişim bilgileri komisyon üyeleri tarafından tarafıma iletildi. Daha sonraki süreçte çalışmanın detaylarına dair bilgilendirmeler bazı katılımcılara telefon ile bazılarına ise yüz yüze ilk görüşmelerle aktarıldı. Yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden sonra katılımcılara kendi çevrelerinde bu tür bir araştırmaya katılmak isteyen bireylerin olup olmadığı soruldu. Gönüllü katılımcılardan elde edilen bilgiler ışığında komisyon üyeleri ile olası gönüllü katılımcıların araştırmanın çerçevesine uygun olup olmadıkları kontrol edildi. Komisyon üyeleri uygun olan katılımcılara araştırma ile ilgili bilgi vermek amacı ile ulaştı. Gönüllü olan her bir katılımcı için aynı iletişim döngüsü tekrarlandı. Böylece kartopu veya zincir örnekleme yöntemi ile gönüllü katılımcılara ulaşılmış oldu.

Katılımcıların belirlenme sürecinde toplamda 12 gönüllü ile yapılan ilk bilgilendirme görüşmelerinden sonra 3 gönüllü İstanbul dışındaki şehirlerde yaşadığı için, 1 gönüllü kayıp kişi ile aynı kuşakta yer aldığı için, 3 gönüllünün halihazırda bu çalışmanın ana konusu olan belirsizlik durumları sona erdiği için araştırmaya katılımcı olarak dahil edilmediler. 1 gönüllü katılımcı ile görüşme tarihi ve saati tekrar tekrar belirlenmesine rağmen 3 ayın sonunda görüşme gerçekleştirilemediği için gerekli bilgilendirme

yapılarak araştırmanın dışında bırakıldı. Dört gönüllü katılımcı ile araştırmanın çerçevesine uygun olarak kendilerini rahat ve güvende hissettikleri ofis, dernek ve birebir görüşme imkanı sağlanan kafelerde görüşmeler tamamlandı. Beş gönüllü katılımcı ile yapılması tasarlanan araştırma son noktada araştırma çerçevesine uygun olan bir gönüllü bulunamadığı için ve halihazırda yapılan görüşmeler derinlemesine analiz için yeterli içerik sağladığından 4 kişi ile sınırlandırıldı.

Her bir gönüllü katılımcıya görüşmeye başlamadan önce gönüllü onam formu ile ilgili sözel olarak bilgi verildi. Katılımcılar gönüllü onam formunu (Ek 1) okuduktan sonra imzaladı. Görüşmeye başlamadan önce, katılımcıya onam formu, görüşme süreci ve sonrasına dair herhangi bir soruları var ise istedikleri zaman sorabilecekleri hatırlatıldı. Görüşmeye başlamadan önce katılımcıdan ses kaydı için gerekli olan izinler alındı. Herhangi bir veri kaybını önlemek amacı ile görüşmenin ses kayıtları araştırmacının telefonu ve ses kayıt cihazı aracılığıyla alınırken görüşmeye dair gözlemler ve önemli noktalar araştırmacı tarafından kalem ile kâğıda döküldü. Daha önceden araştırmacı tarafından hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış soruların (Ek 2) sorulduğu her bir görüşme ara vermeksizin yaklaşık olarak 95 dakika ile 130 dakika arasında sürdü. Görüşmeler sonucu araştırmacı tarafından deşifreyonları yapılarak kâğıda dökülen her bir görüşme için tekrar okumaları yapılarak katılımcının gizliliği ve anlatılanların mahremiyetini zedeleyecek bilgiler yazılı metinlerden çıkartıldı ve ses kayıtları bütün cihazlardan silindi. Her bir katılımcının yazılı görüşmesi “G” (Görüşmeci) harfi ve rastgele atanan numaralar ile kodlandırıldı.

3.2. KATILIMCILAR

Araştırmanın katılım kriterleri; 1980 ve 90’lı yıllarda politik şiddet sonucu gözaltında kötü muameleye uğrayıp, zorla kaybedilen, mezarı daha bulunamamış, faili meçhul, o dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik sonuçları nedeni ile İstanbul’a göç etmiş/ettirilmiş, Cumartesi Anneleri /İnsanları’nın ikinci kuşak 18-35 yaş arası İstanbul’da yaşayan kadın üyesi olmaktı.

Görüşme yapılan katılımcıların yaşları 26 ile 35 arasında iken toplamda yaş ortalaması 32’dir. Katılımcıların 1’i doktora öğrencisi, 3’ü üniversite mezunudur. Katılımcılardan 3’ü tam zamanlı çalışmaktayken 1 tanesi ev hanımıdır. Katılımcılardan 3’ünün

babasına, l'inin dayısına ait mezar hala bulunamamıştır. Katılımcılarla ilgili diğer tanımlayıcı bilgiler gizliliği zedeleme ihtimali taşıdığı için burada detaylı olarak paylaşılmayacaktır. Katılımcıların gizliliği için kendilerine harf (Görüşme = G) ve rastgele atanan numara ile kodlanmış demografik bilgileri aşağıdaki Demografik Bilgiler Tablosu'nda (Tablo 4) listelenmiştir.

Tablo 4: Demografik Bilgiler

Katılımcı	Yaş	Öğrenim Durumu	Kiminle Yaşadığı	Kaybedilen Aile Yakını	Kaybedilme Yılı	Kayıp Sırasındaki Yaşı
G1	33	Doktora Öğrencisi	Eş Çocuklar	Baba	1993	7
G2	26	Üniversite Mezunu	Anne Baba	Dayı	1980	Doğmadan Önce
G3	35	Üniversite Mezunu	Eş Çocuklar	Baba	1995	10
G4	34	Üniversite Mezunu	Anne Kardeşler	Baba	1995	8

3.3. İÇERİK ANALİZİ

Bu araştırmada katılımcıların bireysel deneyimlerinin, niteliklerini ve belirli özelliklerini değerlendirebilmek amacı ile Yorumlayıcı Fenemolojik Analiz (Interpretive Phenomological Analysis, IPA) (Smith ve Osborn,2003, 2008; Smith Flowers ve Larkin, 2009) metodolojisi kullanılmıştır. Araştırma yönteminin kurgusuna uygun olarak her bir görüşmeciye ait ses kaydı görüşme sonrası araştırmacı tarafından yazıya aktarılmıştır. Çalışmanın güvenilirliğini artırmak amacı ile görüşme sırasında tutulan gözlem notları bütün ayrıntıları ile veri toplama sürecinde kullanılmak üzere her bir görüşmecinin dosyasına eklendi.

Her bir deşifrasyon katılımcının bakış açısını ve anlamlandırma süreçlerini yakalayabilmek amacı ile defalarca okunduktan sonra kodlandı ve deşifrasyonlar

üzerine ilk notlar alındı. Deşifransyon kâğıdının sağ kenarına katılımcılardan elde edilen tanımlayıcı, dilbilimsel, kavramsal olarak dikkat çekilen ilginç noktalar, fikirler, varsayımlar ve çağrışımlar hakkında notlar alınırken, deşifransyon kâğıdının sol tarafına ise ortaya çıkan temalar not edildi. Daha sonra her bir görüşmeci için ayrı tema dosyası oluşturularak her bir görüşme için aynı hassasiyetin gösterilmesine özen gösterildi. En son ortaya çıkan bütün temalar için bir dosya oluşturuldu. Bir sonraki adımda her bir görüşmeci için listelenen temalar benzerleri ile gruplandırılarak alt tema grupları oluşturuldu. Oluşturulan bu alt tema gruplarının ortak bağlantıları göz önüne alınarak üst düzey temalar altında birleştirildi. Bütün bu detaylı çalışmanın sonucunda bulgular bölümünde sunulan 21 alt tema ve 5 üst temaya ulaşıldı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR

Gönüllü katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerin analizi sonucunda birinci düzey 21 alt tema bulunmuştur. Ortaya çıkan bu birinci düzey alt temalar ortak özelliklerine göre 5 üst düzey tema altında toplanmıştır. İkinci düzey alt temaya ayırma ihtiyacı sadece 1 birinci alt düzey tema için gerekmiştir. Bu 1 birinci düzey alt temadan ikinci düzey 2 alt tema oluşturulmuştur.

Bu bölümde, üst düzey temalar ve onlara bağlı olarak tanımlanmış alt düzey temalara detaylı olarak değinilecektir. Yorumlayıcı fenomolojik analizin kurduğu çerçeve üzerinden üst düzey ve alt temaların desteklenmesi amacı ile gönüllü katılımcıların aktardıklarından alıntılar ve araştırmacının bu alıntılar hakkındaki yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo 5: Üst ve Alt Düzey Temalar

4.1. ANLAMLANDIRMA ARAYIŞI

4.1.1. Belirsiz Kaybı Anlamlandırma

4.1.2. Zorla Kaybedilmeyi Anlamlandırma

4.1.3. Önceki Kuşaktan Gelen Acıyı Anlamlandırma

4.1.4. Kaybedilmeseydi Ne Olacaktı

4.2. YASİ ETKİLEYEN STRES FAKTÖRLERİ

4.2.1. Çatışma ve Şiddet ile Bağlantılı Stres Faktörleri

4.2.2. Yoksulluk ile Bağlantılı Stres Faktörleri

4.2.3. Belirsizlik ile Bağlantılı Stres Faktörleri

4.2.3.1. Sonsuz Bir Bekleyiş: Umut ve Endişe

4.2.3.2. İlişkisel Problemler

4.2.4. Sosyal Haklardan Mahrumiyet, Tecrit, Damgalanma ve Kamusal Sessizlik

4.2.5. Kültürel ve Manevi stresörler

4.3. BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ

4.3.1. Inkar

4.3.2. Geri Çekilme

4.3.3. İdealizasyon ve Yüceltme

4.3.4. Özdeşleşme

4.3.5. Aile ve Topluluk Görüşmeleri: Cumartesi Anneleri

4.4. İKİNCİ KUŞAĞA AKTARILAN MİRAS

4.4.1. İlişkisel Miras

4.4.2. Gelecek Nesillere Aktarma Görevi

4.4.3. Telifisi Olmayan Acılar ve Kayıplar

4.5. AKTARIMIN MEKANİZMALARI

4.5.1. Sembolik Olaylar, Nesnelere, Fotoğraflar, Şarkılar

4.5.2. Duygulanım: Kelimelere dökülemeyen bedende iz bırakıp konuşur

4.5.3. Anlatılardan Sızanlar

4.5.4. Cumartesi Anneleri/İnsanları, Anmalar, Beyaz Tülbent, Kırmızı Karanfil, Sessizlik

4.1. ANLAMLANDIRMA ARAYIŞI

“Kayıp, kendi içinde bir son değildi - olmamalı, olamazdı. Bir şey ifade etmek zorundaydı. Ama anlamını bulmak devasa bir duvarı ölçeklendirmek gibiydi. Üstesinden gelebilmek için orada mıydı?” Susanna Tamaro

Bu üst düzey tema gönüllü katılımcıların kendi deneyimlerinden ve kavrayışlarından yola çıkarak belirsiz kaybı anlamlandırmaya çalışırken ortaklaştıkları temel ortaklıkları içerir.

İkinci kuşak kadın katılımcıların anlam arayışı süreçlerinde erişebilecekleri bir hakikat çoğu zaman olma(ma)sına rağmen sorgulamaları ile hakikate erişme gayretinden vazgeçmemelerini farketmek dikkat çekiciydi. Bu doğrultta gerçekte ne

olduğunu anlamak için sordukları; Yakınları neden kaybedildi? Nasıl oldu? Başlarına neler geldi? gibi sorular anlam arayışında başvurdukları sorulardan bazılarıydı. Kayıp deneyimini anlayabilmek için başvurdukları somutlaştırmalar, benzetmeler en nihayetinde cevabı verilmemiş olan soruları anlamlandırabilmenin ortak çabasıydı.

4.1.1. Belirsiz Kaybı Anlamlandırma

Kayıp anlamlandırmanın en zor kısmı onu anlamaya çalışmaktır. Belirsiz kayıp durumunda anlam kazandırma çabası kaybın hakikatine dair bir bilgi sunmadığı için “normal” kayıptan (ölümden) daha zor görünmektedir. Bireyin elinde gerçekliğe dair bir bilgi kalıntısının olmaması ya da ortada kaybı destekleyecek bir mezarın bulunmaması zihinsel süreçlerde hikâyenin tekrar tekrar kurgulanmasına sebebiyet vermektedir.

Katılımcılar anlamlandıramadıkları bu deneyimi boşluk, en kötü deneyim, tarif edilemeyen, dile gelmeyen ve anlatılamaz gibi kavramlarla tanımlamakta, bu deneyimi şaşırtıcı, tehamül edilemez ve acı veren duygular olarak tarif etmektedirler.

“Yani kayıp meselesi şöyle; kayıp dediğiniz zaman zaten karşınıza gerçekten koskocaman bir boşluk çıkıyor. İnsanın hayatındaki, yani başına gelebilecek en kötü şey belirsizliktir zaten. Çünkü belirli olan bir şey görünürdür. ...Kayıp bence tarif edilmesi de zor bir şey.” (G1)

“Yok ortada yok. Polis aldı biliyorsunuz ama yok. Kayıp ne demek bilmiyorsunuz. Sonra Cumartesi annelerine katılınca bide kimse oturup size anlatmıyor ki, anlatılamaz da zaten bu. Kendi kendinize çözmeye çalışıyorsunuz çocuk aklınızla. Galatasaray'a gittik bir sürü insan var. Gözaltında kaybedildi yazıyor nasıl ya nerde bu insanlar diyorsunuz kendi kendinize. Kayıp ne demek, hakikaten kayıp ne demek bazen çıldırarak noktaya geliyorsunuz. Ne demek kayıp, alan kişiler belli, o şeye dönüşüyor ve kendi kafanızda kuruyorsunuz. Ne olmuş olabilir, başına ne gelmiş olabilir, işte bunu bilmemek çok acı o belirsizlik dediğimiz şey. En çok can yakan da o galiba. Aklınıza binlerce şey gelebiliyor çünkü yok” (G3)

“Yani biri yok bunu anlıyorsun ama o hikâyeyi bilmiyorsun. Psikolojik olarak bir varlığı var ama fiziksel olarak yok. ...Kayıp denmesi nasıl ya hiç idrak

edememiştim koca adam nasıl kaybolur! yani üzüntü şaşkınlık, işte senin olanın senden bu kadar zalimce alınmış olmasını, ya nasıl yani bizim ailemizin bir üyesi daha var bu bu şekilde katledildi mi? Ya da bu insanın nasıl mezarı olmaz, bir insanı nasıl kaybedersin, işte telefon kaybolur, anahtar kaybolur, saat kaybolur ama bir insan nasıl kaybolur? ...şey aslında isimde hani gerçi vefat edilen kişiler içinde kullanırız kayıp kelimesi ama bedenın olmayışı daha çok, şu an o bir yerlerde yatıyor ve senin neresi olduğuna dair hiçbir fikrin yok yani. Her yerde olabilir. Bastığın her yerin altında olabilir belki. Bu düşünce çok garip gelmişti daha sonraki zamanlarda. Önce kaybı hiç anlayamadım. Nasıl kayıp, kayıp ne demek ama işte sonra biraz büyüdükçe ölüm korkusu olarak döndüğünü söyleyebilirim. Ölüm korkusu hala aşamadığım bir şey”(G2)

Kaybın “normal” olmaması, şiddet ve belirsizlik içeriyor olması anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır. Kayıp anlam aramaya yönelik zorluklar taşıdığı için bireyler mevcut sistemde yaşadıklarına denk gelen bir anlam bütünlüğü bulmakta ve uyum sağlamakta zorlanmaktadırlar. Bundan kaynaklı kendileri için ölüm bilgisine/mezara sahip olmak çoğu noktada devam eden kuşkudan daha katlanılabilir görünmektedir

“İşte bazen şey diyorum keşke normal bir kalp krizi olsaydı, bir depremde ölseydi şurada ölseydi burada ölseydi en azından bilseydim.” (G1)

“...yani ne bileyim öldürölse mezara gömersiniz orda bitti.” (G3)

“Tabi ölmüş bir insan olsa bile en azından bir mezar, niye bu adamın mezarına hiç gidilmiyor.” (G2)

Açıklamaları boyunca bütün kadın katılımcılar tekrar tekrar aynı kavramları ve duyguları dile getirmişlerdir. G4 yukarıdaki açıklamalara ek olarak belirsiz kaybı anlamlandıramamış olmasının hayatının her noktasına nasıl sirayet ettiğinden bahsetmiş ve bu deneyimin gündelik hayatında ve geleceğe dair olan planlarında nasıl aksaklıklara sebep olduğunu belirterek çerçeve çizebilmenin zorluklarından bahsetmiştir.

“Belirsiz deyince hani şey belirsizlik üzerinden gideceksek babamın kaybedilişi büyük bir belirsizlikti ve hayatımdaki hiçbir şeyden emin olamıyorum. Hayatımın

her şeyi belirsiz ve sanki bu kelime bile bana acıtıcı geliyor. Ya da hayatın kendisiymiş gibi geliyor aslında. Acı demeyim hayatın kendisi belirsiz. O yüzden hayatımda hiçbir netlik yok. Onun getirdiği bir şey olduğunu düşünüyorum ben. Belki yanılıyordumdur. Belki yapım böyledir ama. Hayatta hiçbir şeye karşı net olamıyorum. Tamam, bu böyledir diyemiyorum. Kayıp deyince ben her şeyi kaybetmekten korkuyorum. Ne olduğunun bir önemi yok. Herhangi bir şeyim kaybolduğunda bunu fazla ağır yaşıyorum. ...Kayıp ve belirsizlik anlatabildim mi bilmiyorum ama hayatım için önemli kelimeler. Kelime olarak alıyorum ikisini ayrı ayrı ve belirsizlik benim hayatımın kendisi imiş gibi böyle tarif ediyorum. Her şey benim için belirsiz.” (G4).

G1 kendisi ve dünya hakkındaki mevcut inanışlarının bir kısmını kaybı anlamlandırma sürecine şu şekilde aktarmıştır:

“Hani hatta bunu biraz da şeye benzetiyorum ben işte tanrıya inanlar ve inanmayanlar. İşte çünkü yok görünürde bir şey olmadığı için bu gerçekten çok büyük bir problem. ...Aynı bilimde de şuan bilim üzerinden gittiğimiz için söylüyorum. Aynı bilimde de bir şey netleşmeyene kadar belki şöyledir belki böyledir ya da bu böyledir, böyle olduğu iddia ediliyor. Kesin bir şey yok çünkü. Dolayısı ile aynı ona benzetiyorum. Aynı nasılsa tanrı konusunda da aynı şekilde görmediğin için bir şeye inanamayabiliyorsun. Ve dolayısı ile gerçekten de çok büyük bir problem.” (G1)

4.1.2. Zorla Kaybedilmeyi Anlamlandırma

Bu alt düzey tema katılımcıların zorla kaybedilmeyi anlamlandırma çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Katılımcılar “Neden kaybedildiler? Kaybedilmelerindeki amaç nedir?” gibi sorularla zorla kaybedilmeyi anlamlandırmaya çalışmışlardır. Yakınlarının zorla kaybedilmelerini genel olarak toplumu dönüştürme güçlerine sahip olmalarına atfetmişlerdir. Katılımcılara göre yakınlarının toplum içinde yasaklarla sınırları çizilen, çoğu zaman tabu olarak ilan edilen şeyleri talep ediyor ve bunlar için çaba gösteriyor

olmaları en nihayetinde kaybedilmelerine ya da başka bir deyiş ile kastrasyona uğramalarına neden olmuştur.

“Çünkü babam sıradan bir insan şu anlamda değildi. Babam bir yere farklılık değişiklik getirmeye çalışıyordu. Yani diyorduki insanların hepsi kalkınsın. Herkes zazaca konuşun derken, babam Türkçe konuşun çevrenizde insanlar ne konuşuyor bunu anlayın derdi. Mesela bunu çok iyi hatırlıyorum. Mektuplarında var babamın. Türkçe konuşun diyordu mesela bu bir farklılıktır. Okuyun diyordu kitap okuyun diyordu mesela bu farklılıktır. Türkiyede gerçekten değişik farklı bir şey yapınca taşlanıyorsunuz. Bu bir gerçek. Öyle. Bu bir gerçek çünkü babam gerçekten çok iyi bir yol göstericiydi. Çok iyi bir babaydı. Çok iyi bir arkadaştı her açıdan. Zaten ben o yüzden kaybedildiğini düşünüyorum. insanlara ışık gösterebilecek yol gösterebilecek bir insan olduğu için kaybedildi. Çünkü iktidar göz kapatmayı çok sever, burdan besleniyor. İnsanlar görmesin duymasın işte aynı ortaçağdaki kilise gibi işte siz okumayın biz sizin yerinize okuruz mantığı.” (G1)

“Ama politik duruş belli, aileden de belli, kara listedesin çok açık. Kimliklere dair bir durum evet var. Ben kimliğim ya da düşünce yapım oluşmaya başladığından beri, politik olarak kendimi bir yerde konumlandırdıktan sonra devlete zaten güvenmemen gerektiğini anlıyorsun dolayısı ile kendimi devlet tarafından hiç öksüz bırakılmış gibi hissetmiyorum. Aksine dayım gibi bir adamı öldürmemiş olsaydı şüphe ederdim.” (G2)

“Çok farklı bir erkekti babam. Politik olması ile alakalı belki de. Çok kötü erkekler vardı sağda solda. Mesela yan tarafımızda amcam ile eşi sürekli kavga ederlerdi. Babam sürekli çıkıp onlara müdahale ederdi. Annem ile babamın tartıştığını birbirlerine hakaret ettiklerini hiç duymadım. Birbirlerine karşı çok saygılılardı. Ve çok farklı idi. Köydeki yaşadığımız çevreye baktığımızda çok örnek bir çiftti annem ile babam. Büyüdükçe parçaları birleştiriyorsunuz ve gerçekten öyleydi. İkisinde politik olması ile alakalı belki de. Yani hiç görmediğim şeyler yapardı babam, Bizim çevrede hiç görmediğim erkeklerin yapmadığı, bi bakarsın elinde tepsi ile gelirdi anneme yardım derdi, ya da yemeği

doldururken, bu büyük bir şey orası için. Olması gereken her şeyi birlikte yapmaları ama orda o olmadığı için onun yaptığı şey aykırı idi.” (G3)

Zorla kaybedilmeyi anlamlandırma sürecinde katılımcıların anlamlandırma sürecini sekteye uğratan bir diğer önemli nokta bu zararın devletin elinden çıkmış olmasıdır. G1 eğitim, güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını karşılıyor olmasından kaynaklı devleti kendilerini koruyan bir sistem olarak inşa ettiklerini fakat babasının devlet tarafından kaybedilmesi ile beraber hayal kırıklığına ve yıkıma uğradıklarını dile getirmiştir.

“Bunu devletin yapmış olması da ekstra büyük bir problem çıkartıyor karşımıza. Yani normal sıradan bir insan yapmış olsaydı belki yine bir derece daha şey olurdu devletin yapmış olması bu dereceyi artırıyor. Dolayısı ile travmasında artırıyor. Yani düşünsenize ben burada başımıza bir şey geldiğinde yapıyoruz devlete sığınıyoruz, polise molise sığınıyoruz ve bu devlet bizi yönetiyor. Çocuklarımızı yetiştiriyoruz okullarına gönderiyoruz, okula gidiyoruz şuraya buraya gidiyoruz. Ve dolayısıyla da bunu devletin yapmış olması da bize ekstradan çok büyük bir problem çıkartıyor karşımıza ve buda doğal olarak çok büyük bir travma olarak karşımıza çıkıyor.” (G1)

Zorla kaybedilmeyi anlamlandırma süreci üzerinde etkili olan bir diğer nokta kaybedilen yakınlarının varlığına işaret eden fotoğrafların ve kanıtların dahi yok edilmesidir. Zorla kaybedilme ile kayıp kişi kastrasyona uğrarken, geride kalanlara da yapılan uygulamalar üzerinden mesaj vermiştir. Katılımcı hatırlatıcı işlevi gören ve babasının varoluşunun tek kanıtı olan fotoğrafların dahi alınmış olmasını geride kalanlara acı vermek ve zulüm etme anlamı taşıdığını belirtmiştir.

“Babamın fotoğraflarını da götürdüler. Çok üzüntülü bir şey. O fotoğraflardan bakıp anılar biriktirebilirdim.Ya da o fotoğraflar başka bir şey onun hayatından alınan kesitler ve o fotoğraflarda gitti. ...Buda en az onun kadar affedilemez bir şey. Sonrasında hiçbir dosyada hiçbir yerde o fotoğraflar yok. Hani tamam adamı kaybettiniz! Fotoğrafları? bu geride kalanlara yapılan bir işkence. Zaten kaybetmenin zorla kaybetmenin amcacıda o. Geride kalanlara acı vermek.

Kaybedilenin kendisine değil geride kalanlara acı vermek için yapıyorlar bunu hani ama fotoğrafları bile almak aklımın almadığı bir acımasızlık.” (G4)

“...Kanıt bırakmıyor. Geride kalanları korkutmak için hemde acıya mahkum etmek için biraz da. Şeyi de yaşadık bu arada. Kaybedilenleri ararken kaybedilen insanları da yaşadık. Bu hem yok etme politikası hem sindirme politikası, hem korkutma politikası, bu böyle işledi. Ve siz çocuk aklınızla bunları düşünemiyorsunuz yani zaten düşman görüldüğünüzü biliyorsunuz.” (G3)

4.1.3. Önceki Kuşaktan Gelen Acıyı Anlamlandırma

Bu alt düzey tema katılımcıların belirsiz kayıp deneyimini yaşamış olan annelerinin yaşadığı ıstırabı anlamlandırmaya çalışırken dile getirdikleri ortak söylemlerden meydana gelmiştir.

Katılımcılar genel olarak kaybedilme sürecinde kendilerine aktarılamayan, ve bölük pörçük olarak duydukları ve gözlemledikleri bu deneyimin kendilerine aktarılmamasına öfkelenmelerde iki katılımcı çocuk sahibi olduktan sonra diğer iki katılımcı ise yetişkinlikle beraber aktarımın ne kadar zor olduğunu farkederek anneleri ile empatik bir ilişki içerisine girdiklerini aktarmışlardır. Çocukken maruz kaldıkları bu deneyimin farklı şekilde aktarılabilceğini düşünüp eleştirelde en nihayetinde bunu annelerinin yaşadığı birebir travmatik olaya ve diğer stres faktörlerine atfederek yaşanan acıları anlamlandırmaya çalıştıklarını aktarmışlardır.

“Sonrasında zaten annemin yaşadığı travma var. Annemi şu an çok iyi anlıyorum ama çocukken mesela anlamıyordum. İşte annem beni neden anlamıyor derdim. Annem babamdan sonra aşırı sinirli bir insan haline döndü. Özellikle ben kendi çocuklarım olduktan sonra annemi anladım öyle söyleyeyim. ... Annemin yaşadığı travma çok farklı idi. Ben tabii ki şu an suçlamıyorum onları. Ama anlatılmasını isterdim. Anlatılmadı. Yani ben sadece yetişkinlerin kendi aralarında konuştuklarını aldım. Öyle... Belki de annem zaten sıcağı sıcağına yaşadığı için bu olayı kendi psikolojisi ile başa çıkamıyorken belki de o durumu (anlatmayı ve maruz kalmayı) gözden kaçırmış olabilir. Bu çok normal bir şey zaten.” (G1)

“...babam gitti ve annem çok fazla sorumluluk aldı. Ve çok zor bir yük aldı ve çok zor bir hayatın içine girdi. Psikolojik olarak çok kötüydü. Kendini kaybetti aslında. Ve birden her şeyini kaybetti. Sadece aslında babamı kaybetmedik. Çevremizdeki bütün insanları kaybettik. Çok kötü bir şeyin içine düştü ve yapayalnız kaldı. O yüzden biz orda arkada kaldık. Şöyle bir şey Annem hakikaten yoktu. Yapması gereken bir sürü şey vardı ve zaten zor annemiz için ekstra zordu.” (G3)

“Annem hiçbirimizle iletişim kurmuyordu, hepimize karşı çok öfkeliydi. Hepimize karşı öfkeli değildi aslında çok öfkeli idi, yanına yaklaşamıyorduk, üzgündü, nasıl tarif edeceğimi bilmiyorum. Bize karşı bir öfke desem haksızlık olur. ... Annemin de ne yaşadığını bilmiyorum. ...Annemin 91 ile 93 arasında köyü yakıldı. Babası öldürüldü, abisi öldürüldü, kocası gözünün önünde alınıp gitti. Dilini hiç bilmediği bir kentte yaşamaya çalıştı. ...İHD olmasaydı sanırım yaşayamazdı. Büyüdüm bende bir şekilde bu çevredeyim ve annemin hikâyesini istemesem de duyuyorum. Annemin ölmek isteyebileceğini mesela hiç düşünmemiştim. Bunun sonradan nedenini anlıyorsun. Çünkü her gün morga gidip naaşları teşhis etmeye çalışmak kolay bir şey değil. Ama ben sonradan öğreniyorum.” (G4)

Katılımcılar annelerinin çocukluk döneminde kendilerine gösterilmesi gereken ilgi ve hassasiyeti yeterince gösteremediğinden bahsetselerde daha sonraki yetişkinlik dönemlerinde travmatik deneyimin hikâyesini tamamladıkça annelerine karşı olan bu duygularının güçlü bir kadın/anne imgesi ile yer değiştirdiğini aktarmışlardır. Bu anlamda annelerinin bu süreçte neler yaşadığını duymaları kendilerini ihmal edilmişlik duygusundan kurtarabilmeleri ve annelerinin yaşadığı acıyı anlamlandırabilmeleri için önemli görünmekteydi. Aktarımlarından içine düştükleri bu psikolojik çıkmazdan en nihayetinde yüceltme ve çocukken sahip oldukları duyguları dönüştürerek sıyrıldıkları anlaşılmaktadır. Bilgi eksikliğinden kaynaklı olarak anlamlandıramadıkları bu sürecin sonunda elde ettikleri bilgiler sayesinde annelerini herşey ile savaşabilen güçlü kadın imgesi olarak dönüştürmüşlerdir. Bu dönüşüm söylemlerine annelerine karşı olan gurur ve minnet duyguları şeklinde yansımıştır.

“annem, allah'tan annem çok güçlü bir kadın. Gerçekten kadın dendiğinde insanın aklına gelebilecek bir insan. O kadar güçlüki, onlara karşı hayata karşı inanılmaz bir zırhı var. Ve burada onlara karşı yıllarca koruyabilmiş. Annem çok güçlü bir kadın. Dört çocukla İstanbul da hiç bilmediği bir yerde ayakta kaldı. Ve gerçekten dört çocuğunuda çok iyi yerlere getirdi. Hiçbiride ne eğitimsiz nede maddi açıdan kötü bir yerlerde değiller. Her açıdan ahlaki açıdan olsun hep iyi yerdedir şu anda. O yüzden annemize çok minnettarız. Gerçekten annemiz kadın denebilecek bir kadın. Ama şu an çocuklarım olduktan sonra annemle aramız çok iyi. Çünkü ben onu anlıyorum o da beni anlıyor. Öyle güzel yani şu an.” (G1)

“inatçıdır mesela. Ne bileyim çok dik bir kadın aslında. Hiçbir şeyden geri adım atmayan bir kadın. İlk babamı aramaya başladığında işte diyorum ya hiç kimse sahip çıkmamışken o sahip çıktı. Annem sahip çıktı ve bir süre sonra ailenin erkekleri, kadın başına yeter artık her yere gidiyorsun otur artık evinde dediğinde bütün aileyi karşısına alıp onlarla mücadele eden bir kadındı annem aynı zamanda. Güçlü ve doğru bildiği yoldan asla geri adım atmayan bir kadın. Herkesle de savaşılabilecek bir kadın. Bu mücadelede öyle hiçbir şeyden korkmaz mesela. Bedeli neyse öder hiçbir şey düşünmeden.” (G3)

“Annem mücadelecisi bir kadın, mücadele etmeye çalışıyor ve bu iyi hissettiren bir şey. O biraz daha inatçı, mücadelecisi, daha muhalif. Evet annem çok inançlı hala hesap soruyor.” (G4)

4.1.4. Kaybedilmeseydi Ne Olacaktı

Kaybedilmeseydi ne olacaktı alt düzey teması katılımcıların durumlarını anlama ve gelecek ile ilgili varsayımlarına dayanmaktadır. Katılımcılar sık sık kayıp olayı yaşanmadan önce ve yaşandıktan sonraki deneyimlerini karşılaştırarak bir açıklama aramaya çalışmaktadırlar. Bu alt düzey tema katılımcıların kayıp yakınları ile olan ilişkilerine dair bilgileride içerdiği için diğer bütün temaların bir parçası haline gelmektedir.

G1 hayatını öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmış ve yaşadığı bütün deneyimleri babasının varlığı ve yokluğu üzerinden yorumlamıştır. Babasının varlığında hayatındaki

herşeyi çok güzel olarak tariflemiş yokluğuyla beraber kaybettiği tek şeyin babası değil onun aracılığı ile gelen sevgi, ilgi ve maddi ayrıcalıklara ek olarak diğer alanlarda da bir çok başarısızlık olduğunu belirtmiştir. Ses tonundan yaşadığı kayıpları vurgulama ihtiyacı hissediliyordu.

“Ama benim için babam hani sanki babam olana kadardı hayatım. Çünkü ondan sonra hayatımdan bir şeyler eksildi. Yani bitmedi ama çok büyük bir eksiklik olduğu için hayatım doğumumla başlayıp sanki 7 yaşına kadar devam etti. Gerçekten sevginin ne demek olduğunu, derler ya insanın bütün hücrelerine kadar bunu hissetmesi ben çocukluğumu yedi yaşına kadar gerçekten öyle yaşadım. O doyuma geldim. O aile doyumunu yaşadım ben. Ve ben gerçekten de kendi ailem içerisinde uzun zamandır kız çocukları olmadığı içinde bir ilktim çokta sevilen bir çocuktum. 7 yaşına kadar hani derler ya el bebek gül bebektim. Maddi manevi her şeyi verilen bir çocuktum. Çok farklıydı. Evet, birden bire kahramanınız yok oluyor, gidiyor ve siz ister istemez hem maddi hem manevi bir çöküntüye giriyorsunuz. ...Benim abim burada Cerrahpaşa tıp fakültesini kazandı. Gidemedi. O zaman hayatımız şekillendi. Değişti komple değişti. Farklı bir hayattan 180 derece döndü. Gerçekten çok değişti. O zamanlar belirlendi. ...Mesela ben gerçekten çok başarılı bir çocuktum. Erken yaşta okula başladım. O kadar okula gitmek istiyordum ki, çünkü babam bunu bize çok veriyordu işte o sürekli bize okumayı bilinçlenmeyi söylüyordu. Hatta o zaman 7 yaşında okula başlatıyorlardı, ben beş buçuk yaşında başlamıştım, dört buçuk beş yaşında da okuma yazma öğretmişti babam. Ve ondan sonraki eğitim hayatım gerçekten çok kötü geçti. Yani ben gerçekten hiç takdir teşekkür almadım. Hep böyle zayıfları olan, hatta lisede sınıfta kaldım, okuldan atıldım, düşünsenize. Ondan sonraki hayat eğitim olarak hayata bakış, o sevgiye çevreye karşı insanlara karşı o benden çok eksildi. Yani gerçekten çok farklı bir insan oldum. Nasıl bunu şey yapabilirim bilmiyorum ama şöyle, yani şöyle bir durum var eğer babam hayata olsaydı çok farklı bir konumda olacağımı, çok farklı bir durumda olacağımı düşünüyorum. Babam olsaydı elbette çok daha farklı bir hayatım olurdu.” (G1)

G1' e benzer şekilde G3'te babasının kaybedilmesi ile bir çok şeyi kaybettiğini dile getirmiş babasının varlığında herşeyin ne kadar farklı olabileceğini göstermek için babası kaybedilmeden önce yaşadığı deneyimlerden örnekler vermiştir. G3 geçmişte duyduğu özlemden bahsetmiş G1'den farklı olarak babasının kaybedilmesi ile çocukluğunda kaybedildiğini dile getirmiştir. Çocukluğu boyunca kaybettiği bazı şeyleri bu gün tekrardan keşfediyor olmasının heyecanı ses tonuna ve söylemlerine yansımaktaydı. Bunlar aynı zamanda babası kaybedilmeseydi nasıl bir çocukluk geçireceğinin sinyallerini taşımaktaydı.

“...işte şöyle babamı kaybetmemiz benim sekiz yaşında, köyde yaşıyorduk ve bana göre çok güzel bir hayatımız vardı. Aile ortamımız ya da aileye dair hiçbir kötü anım yok mesela. Çok farklı bir erkekti babam. Çok huzurlu bir aile yaşamımız vardı ve köyde yaşıyorduk. Çocuk içinde bulunmaz bir çevre idi, çok özgürdük çok rahattık ve çok mutlu idik. Sonra hayatımız şey oldu. O zamana kadar her şey çok güzeldi. ... 12 yaşında ben işe girdim. ...ya pardon ama sende işe gittin sabah bende işe gittim birlikte işten geldik. Sen şimdi oturuyorsun benden su istiyorsun ‘kalk suyunu kendin al!’ demeye başladım. 12 yaşındaydım. Annem bana bağırp çağırmaya başladı; ‘o senin abin!’, abimse abim bende çalışıyorum o da çalışıyor. ‘Nasıl böyle bir cümle kurarsın!’ deyip kalkıp su verirdi. On iki yaşında başladı ve yıllarca böyle geçti, kapı pencere kırdığımı biliyorum. Ama babam olsa böyle şeyler olmazdı. Çünkü öyle biri değildi o. ...Ya şöyle çocukken yapamadığım şeyleri şimdi yaptığımı fark ediyorum. Erteleğim ya da gömdüğüm bir çocukluğum vardı geçen öyle dedim ya ben galiba çocukluğumu gömmüşüm bir yere onu buluyorum bazen mesela.” (G3)

Dayısının kaybedilmesinden sonra dünyaya gelen bir diğer katılımcı G2 hem dayısı ile oluşabilecek bağlarının hem de dayısı sayesinde ilişkilenebileceği başka insanların olma ihtimalinin elinden alındığını dile getirmiştir.

“Aslında şöyle bir durum var. Benden çalınmış bir şeylerin olduğunu idrak ettim büyüdüğümde. Hani şeyi falan çok düşünmüşümdür. Dayım yaşasaydı falan çok farklı olurdu. Daha iyi olurdu, belki kuzenlerim olurdu başka, onunla ilişkim nasıl olurdu gibi.” (G2)

G4 babasını her şeyi yapan, koruyucu bir adam olarak anımsamaktadır. Babasının kaybedilişi ile beraber girdiği iş hayatında uğradığı ayrımcılık ve ırkçılık sahip olduğu koruyucu zarın yırtıldığına işaret etmektedir.

“Babama dair çok net bir şey hatırlamıyorum. Belki en eski anımda işte hastalandığım bir dönem vardı işte o dönem beni hasta haneye götürürdü. O dönemde koruyucu bir baba figürü var her şeyi yapan koruyucu bir baba figürü var. ...96 da babamın kaybedilişinden bir yıl sonra çalışmaya başladım. Haliyle çocuk nerde çalışabilir? merdiven altı tekstil atölyelerinde. 96 yılında da hala Türkçeyi çok iyi bilmiyorum. Cılız küçük bir çocuktum gerçi hala öyleyim... Orda da ayrımcılığa maruz kalıyorsun. Orda da pek çok Türkiyeli, Türk çocuğun çalıştığı yer. Evet yine yoksul kendi sınıfıyla aynı yerdesin ama bu sefer devreye farklı bir şey giriyor. Irkçılık giriyor işin içine ve orda da aşağılanmaya devam ediyorsun. Konuşmanla dalga geçiliyor, giyimle, kaşınla gözünle, çocuklar gerçekten acımasızlar.” (G4)

4.2. YASİ ETKİLEYEN STRES FAKTÖRLERİ

“Ortak toplumsal kalıplar ve ritüelleri tekrarlama kişisel ve sosyal yönelim bozukluğu dönemlerinde bir istikrar duygusu sağlar. Ritüeller yaşamın pasajlarına önem verir. Onlar bedenler, zihinler ve ruhların kırıldığı tehlike zamanlarında davranışlar reçete ederek, yaşamlarımıza form ve rehberlik sağlarlar. Ritüeller olmasaydı nasıl davranacağımız hakkında bir haritamız olmazdı, insanların ortak bağlarını ve deneyimlerini paylaşmaları için hiçbir fırsatımız olmazdı” (Hunter, 2006)

Bu üst düzey tema belirsiz kayıp deneyimine sahip olan gönüllü katılımcıların yas tutma süreçlerini etkileyen deneyimlerini dile getirirken ortaklaştıkları, birbiriyle bağlantılı stres kaynaklarını içermektedir.

Kaybedilen yakınlarının fiziksel yerini ve tam olarak başına neler geldiğini bilmemenin yarattığı acının yanında, ortada gömülecek bir bedenin veya kaybın kalıcı olduğuna dair kanıtlarının olmaması ailelerin umudu sürdürmesine ve sonuç olarak yasin

dondurulmasına, kararların ertelenmesine ve kayıp kişi ile olan ilişkinin belirsiz kalmasına sebebiyet vermektedir. Hiç bitmeyen acı genellikle ömür boyu süren ve nesiller arası aktarılan kronik bir üzüntü haline gelmektedir.

Katılımcıların dile getirdiği stres faktörlerinden bazıları silahlı çatışma, devlet baskısı, kaybedilmelerin sıklıkla şiddet içeren doğası, katılımcıların çatışma ortamında deneyimlediği insan onuruna yönelik hakaretler, ötekileştirme, ayrımcılık ve yoksulluktur. Bunlar yas tutmayı imkansız hale getiren ailenin keder haklarından mahrum kalmalarına neden olan belirsizlikle, kaybedilen yakınlarına ne olduğunu bilmeyen katılımcılar, aileler ve toplumla bağlantılı olan stres faktörleridir.

4.2.1. Çatışma ve Şiddet ile Bağlantılı Stres Faktörleri

Bu alt düzey tema çatışma, şiddet ve baskı gibi deneyimlerin bireylerin yas tutma süreci üzerinde önemli bir etkisi olabileceğini göstermektedir. Bu etki daha önceki bölümde katılımcıların söylemlerine yansıyan kaybın şiddet ve belirsizlik taşıyor olmasından kaynaklı kayıp yakınının kaybı anlamlandıramamasından kaynaklanmaktadır.

Katılımcıların iki tanesi ilk elden şiddete tanık olmuşken, diğerleri çevreden duyabildikleri kadarı ile kayıp ile ilgili bilgiye sahiptirler. Fakat sonrasında yaşanan süreçte katılımcıların hepsi kaybedilen yakınlarının akıbetini soran insanların şiddet görmesine ve çatışma olaylarına tanık olmuşlardır. Bu tanıklık beraberinde kendi hayatlarından korkmayı ve genel olarak güvensiz koşullarda yaşamayı getirmiştir. Katılımcıların dile getirdikleri deneyimlerinden çatışmaların genel bağlamının kayıp ve yas deneyimine stres, travma ve kaygı eklediği görülmektedir.

Bir çok katılımcı için kaybedilmenin devlet tarafından gerçekleştirilmiş olmasının yas süreci üzerinde belirgin bir etkisi vardır. Örneğin; G1 yaşadığı deneyimleri aktarırken devlet ile olan ilişkisinin niteliğinden kaynaklı (yaşam hakkının yasalarla güvence altına alınmış olması) kaybedilmenin devlet tarafından gerçekleştirilmesini normal bir insanın yapmış olmasından daha travmatik olarak tarif etmiş ve güven duygusunun zedelendiğini dile getirmiştir.

“Bunu devletin yapmış olması da ekstra büyük bir problem çıkartıyor karşımıza. Yani normal sıradan bir insan yapmış olsaydı belki yine bir derece (daha kabul edilebilir) (devlet olduğu için) bu derece artıyor. Dolayısı ile travmasında artıyor.

...Yani düşünsenize ben başımıza bir şey geldiğinde napıyoruz devlete sığınıyoruz, polise sığınıyoruz ve bu devlet bizi yönetiyor. Çocuklarımızı yetiştiriyoruz okullarına gönderiyoruz, okula gidiyoruz şuraya buraya gidiyoruz. Dolayısıyla da bunu devletin yapmış olması da bize ekstradan çok büyük bir problem çıkartıyor buda doğal olarak çok büyük bir travma olarak karşımıza çıkıyor. ... En son mesela yedi yüzüncü haftada kızımda gelmişti. Çocuklarımı da getirmiştım. Burada olay çıkmıştı o onun için mesela bir travma oldu. Sanki artık polisler onlara kötü davrananlar, polisi iyi olarak biliyordu, okullarda vesaire böyle öğretiliyorlardı orda gerçekten polisin o kısmı ile, o yüzü ile yüzleşti. Gördü. Biraz onda mesela bir çekince oldu. Mesela sonra ben gittiğimde ‘anne nereye gidiyorsun?’ dediğinde ‘cumartesi annelerine gidiyorum’ dediğim zaman kızım ‘anne ya polisler sana bir şeyler yaparlarsa’ gibi böyle ekstradan travmatik bir şeye gitti yıllar sonra. ... Dışarıdan gelebilecek en kötü tehlikelere maruz kaldım ben. En büyük devlet, en büyük etken devlet ve en yakınım babam. Yani bu hikâye gerçekten çok üzücü.” (G1)

Yaşam hakkının yasalarla güvence altına alınmış olma algısı G3’ün aktarımında da belirgindir. Daha önceki deneyimlerinden hareketle neler yaşanabileceğini tahmin edebilsede sürecin sonunda yaşadığı bu deneyim onun için tahmin edilebilir değildir. Şiddet ve çatışma gündelik hayatın parçası haline geldiği için yas tutma süreci her defasında sekteye uğramış görünmektedir.

“Küçük yaşta bununla yüzleşmiş olmak çok ağır. Mesela babam ilk alındığında ben şey düşünmüştüm, gözümüzün önünde kaçırıldı bu arada ve onu kaçırın kişilerle göz göze geldik. Şimdi daha öncede yaşadık biz bunu. Geldiler işte uyurken yatağından aldılar, işte haftalarca işkencede kaldı bıraktılar. Bir sonraki gelişlerinde aldılar üç buçuk yıl cezaevinde kaldı falan çok yabancı olduğum bir şey değildi. Kaçırın devlet ne yapabilir ki yani. Cezaevine götürür, karakola götürür bu kadar düşünüyorsunuz. Bu arada uzun yıllarca ben hiç şeyi düşünmedim, kaçırılıp öldürülmüş olabileceğini hiç düşünmedim. Çok uzun yıllar hep şeyi düşündüm, aldılar bir yerde tutuyorlar, sorguluyorlar, işkence yapıyorlar ama bırakacaklar. Yani 15 yaşına kadar hiç düşünmedim bunu sadece merak

ediyorum nerde nasıl. Ama öldürülmüş olma ihtimali hiç aklıma gelmedi hiç ama. Neden? Nasıl baktıklarını biliyorsunuz, seni nasıl düşman gördüklerini biliyorsun ve en fazla yapacakları şey cezaevine atmak, en büyük ceza bu bence öyle görüyorsunuz. ...Diyorum ya hani insanların bu kadar kötü olabileceğini düşünmüyorsunuz hani. Birini kaçırıp öldürmek ve bedenini kaybetmek bu çok korkunç bir şey. Belki de buna inanmak istemiyorsunuz. Bunun olabileceğine ben hala, bu çok korkunç bir şey hala kabul edemiyorsun. Bir insanın bunu nasıl yapabileceğini hala aklım almıyor maalesef. ... şiddetin her türlüünü yaşamıştık zaten 12 yaşına gelene kadar. İşte evlerin yakılması, yargısız infazlar, işkenceler, infaz edip kaybetmek bunları duyup yaşamadık ama sonra bunlarla yüzleştik. Ve geldiği son nokta bu yani. ...Annem karakoldayken evi polis bastı. Eşyaları karıştırdı, babama ait bir sürü eşyayı götürdü mesela. Nasılsa anne yok evde sadece çocuklar var nasıl davranacağınızı ne yapacağınızı bile bilmiyorsunuz yani.” (G3)

Çatışma ve şiddet konusu diğer katılımcılara benzer şekilde G4’ün aktarımında da belirgindir. Çatışma ve şiddet günlük deneyimlerinin ayrılmaz bir parçası gibi görünmekte bunlara güvenlik duygusunun yok olması ve kaygı eşlik etmektedir. Üst üste maruz kalınan sistematik şiddet, yerinden edilme ve tanık olunan çatışmalar yas sürecinin donmasına sebebiyet vermektedir.

“Politik bir aile olduğumuz için, özellikle baskıların yoğunlaştığı bir aileden geliyorum. Sürekli ev basmaları, jandarmaların gelip askerinin gelip evdeki her şeyi yıkması ve bir çocuk olarak beş altı yaşında hatta dört yaşını bile hatırlayabiliyorum sanırım travmatik olduğu için biraz daha kalıcı oluyor. Hayal meyal ama. Bunla başlıyor hayatım aslında polisin askerinin sürekli köye gelip baskın yapması ile başlıyor. ...Köyün yakılması benim hayatım için dönüm noktası. Her detayını hatırladığım bir şey. O süreçte sekiz kişi öldürülmüştü köy yakmaları sırasında. Biriside benim dedemdi. Tütün toplarken eğleniyordum. Kafamı bir kaldırdım köy yanıyordu. İdrak edemiyorsun ama o manzara bütünüyle gözümün önünde her yerden dumanlar yükseliyor. Ve tarlada kafamı kaldırdığımda ablam ve diğer kuzenim gitmişlerdi. Hiç kimse yok orada. Çünkü

şakalaşıyorduk tütün toplarken. Onlar hani G4 kalk asker geldi, polis geldi gitmemiz lazım. Ama ben hiç duymuyorum yine beni kandırmak için yaptıklarını zannediyorum meğer gerçekmiş. Kafamı kaldırdım ve hiç kimse yok yanımda bir tepedeyim ve tek başıyım sekiz yaşımdayım sekiz yaşımı daha doldurmamışım 7 yaşımdayım falan. O hala çok canlı evet bugün 34 yaşımdayım pek çok şey değişti ama hala çok büyük bir şey travma olarak kalıyor ve yenemeyeceğim. Psikoloğa da gittim bunun için. Uzun süre terapide aldım. Ama yok yani düzelmüyor. Bu çok ağır ve travmatik benim için. Çokta açmak istemiyorum. Çünkü girersem çıkamayacağım. Annemin köy meydanına gelip hem evinin yıkılışını gördüğü anı üstüne babasının öldürüldüğünü öğrendiği anı hatırlıyorum. Köy meydanında onun çığlıkları hala çok taze. Bu acayip travmatik benim için onu o halde görmek sonrası yok zaten.... Sonra babam ceza evinden çıkacaktı işte İstanbul'a geldik. Onun nedeni de şuydu; dedemin evi sürekli basılıyordu tehdit ediliyorlardı. Babamda korkuyordu beni orda yaşatmayacaklar İstanbul'a gidicem orda daha rahat yaşanılabilir deyip İstanbul'a gelip bir ay sonrasında da bizi yanına aldırdı. ... Arandığını biliyorduk. Sürekli polisler, siviller tarafından taciz diyelim taciz edildiğini biliyorduk. ... Annem babamın kaybedilişinden sonra İHD de çalışmaya başladı. Sık sık cumartesi eylemlerine gidiyor. Her gidişinde de mutlaka gözaltına alınıyor ve hafta sonları eve gelmiyor. Cumartesi günü gözaltına alınıyor her hafta biz onu izliyoruz televizyonda sürüklenerek gidiyor, pazartesi geri geliyor. Muhakkak değişmez rutinimiz” (G4)

G2 devleti algılayış ve devlet ile kurulan ilişkinin de kuşaktan kuşağa farklılık taşıdığını aktarmıştır. Bu farklılık zaman içinde oluşan güven duygusunun zedelenmesinden kaynağını almaktadır. Katılımcı kaybedilmenin devlet tarafından gerçekleştirilmiş olmasını bakım verenleri için yası etkileyen önemli bir stres etkeni olarak algılayan, bakım verenlerinin bu süreçte yaşamış olduğu ve devlet tarafından gerçekleştirilmiş olabileceğini düşündüğü kötü muameleyi kendisi için daha baskın bir stres kaynağı olarak algılamaktadır.

“... Öznel olarak benim için değil ama anneannem ve dedem nereye gittilerse oğlunuz burada değil cevabı ile karşılaştılar. Ki çok somut deliller olduğu halde. Dayımın arabasının emniyette görülmesi, ofiste sayfada onun ismi yazıyorken

daha sonra o sayfanın yırtılıp atılması, hani böyle çok somut şeyler varken. Hani tanık olan insanlar hani belki bu anneannem ve dedem için böyledir benim için değil. Bu düzeni değiştirmeye talip olup, bu düzeni eleştirmeye talip olurken bu düzenin sana anne babalık yapmasını beklemek saçmalık olur zaten. ...Bir kere 2000 öncesine dair hiçbir şey söyleyemem. Ben son zamanlarda falan anneannemin, dayımın falan dayak yemiş olabileceğini düşündüm yani.” (G2)

4.2.2. Yoksulluk ile Bağlantılı Stres Faktörleri

Katılımcıların günlük yaşamlarında yas tutma süreçlerini etkileyen diğer bir stres kaynağı yoksulluktur. Katılımcılar sosyal güvencenin olmadığı koşullarda görece yoksulluk sınırında/yoksulluk sınırının altında yaşadıklarını aktarmışlardır. Aileler ekonomik olarak çoğunlukla çalışan çocuklara bağımlıdırlar. Dolayısı ile günlük hayatı idam ettirmenin yoksulluktan kaynaklı sürekli bir endişe kaynağı haline geldiği, kaybedilen yakınları hayatta olmuş olsalardı yoksullukla gelen bu varoluşsal kaygıların nasıl daha az olacağı açıklamalarında sık sık tekrar etmiştir. Hayatta kalmaya yönelik endişeler kaybedilen kişilerle ilgili düşünceleri sürekli tetiklediği için kişinin olmadığı bu hayata adaptasyon açıkça engellenmiş ve yas işi sürekli ertelenmiştir.

“...aslında çok daha korkunç bir süreç çünkü hiç kimse yok. Etrafımızda hiç kimse yok iletişim kuracağımız evimize gelen giden. Hem maddi anlamda hem manevi anlamda. Maddi anlamda da bir kesintiye uğradık, kış geldi odun ihtiyacımız var ama odun yok, beslenmek için yeterince bir şeyimiz yok. Her zaman her gün neredeyse patates ve makarna yeniyor. Orda da yine devreye İHD giriyor. Kışlık ihtiyaçlarımızı karşılayanlar İHD’deki insanlar, yeme içmeyi ki hayattaki en önemli şey beslenme işte yeri geldiğinde evet üç kişi çalışıyorduk tekstilde ama bugünün parası ile ne kadar veriyorlardır 700-500 lira veriyordur bana. Hatta bana 400 lira veriyordur. Bunla bin liralık evin masrafını nasıl karşılırsınız 5-6 kişilik bir aile. Bu noktada hem maddi anlamda hem manevi anlamda İHD giriyordu devreye. Özellikle cumartesi insanları tabi o zamanlar bunu sadece İHD diye kodluyorduk. O dönem işte cumartesi insanları devreye giriyor hem maddi anlamda hep yanımızdaydılar.” (G4)

Bir çok katılımcı için evin temel gereksinimlerini ekonomik olarak sağlayan kişi çoğunlukla kaybedilen kişi yani babadır. G1 Babasının kaybedilmesi ile birlikte ekonomik olarak evin geçiminin abilerine kaldığını ve bununla bir çok kaybı (bu örnekte abi doktor olma şansını kaybetmiştir) beraberinde getirdiğini aktarmıştır. Günlük hayattaki yaşamsal temel gereksinimlere odaklanmak bu anlamda yas sürecini etkiliyor görünmektedir.

“... babanız aile reisi dediğiniz kişi yok. Çalışan sadece babam. Hepimiz zaten ben küçüğüm okuyoruz, okula gidiyoruz. Çalışan sadece babam. Hani hem onun gidişi hem böyle bir şehirde olmamız... kat kat fazla farklılık var o zamanki durumla şu zamanki durum arasında. En azından şimdi şehire alıştık vesaire, şu an ekonomik anlamda o zamanki sıkıntıları yaşamıyoruz vesaire. O zamanki durum gerçekten hem onun vermiş olduğu hem şehrin vermiş olduğu zorluk hem de babamın kayboluşu elbette ki bize çok büyük zorluklar yaşattı. Yani abimler okuldan çıkmak zorunda kaldılar düşünsenize. Hepsi okuldan çıktı çalışmak zorunda kaldılar. Yani gerçekten o durum babamın yokluğu meselesi dönemseldir olarak değişti. Tabii ki en ağır zamanlar o ilk zamanlardı. Özellikle ilk on yılı çok ağır geçti.” (G1)

G3 kaybedilen babasının eskiden tarım faaliyetleri, geçim ve diğer işlere nasıl dahil olduğunu aktarırken, babasının kaybedilmesi ile bu alanda oluşan boşluğun rolünü abisi ve kendisinin üstlendiğini aktarmıştır. Bu onun için hem babası hayatta olsaydı nelere dahil olabileceğinin bir aktarımı hem de küçük yaşlarında çok farklı rolleri üstlenmeleri ile yas işinin nasıl askıya alındığının iletimiydi.

“Aslında dengeli idi, çünkü tütüncülük ile uğraşıyorduk ve annem ile babam birlikte giderlerdi, birlikte gelirlerdi. Birlikte çalışırlardı tarlada. Hani babam gidip de annem ev işi yapmıyordu. Birlikte gidiyorlar extradan döndüklerinde anne ev işini de yapıyordu. İşte ben büyüdükten sonra işte 7 yaşından sonra annemler yokken hadi kızım sen bir çorba yap derlerdi. Biz yokken, biz gelene kadar çorba olmuş olsun. Çünkü tarladan dönüyorlardı falan filan, onları yapmaya başlamıştım mesela. Ama herşeyi genelde beraber yaparlardı. ...Ama bazen şey yapıyorum yani abimde bende çok erken yaşta çalışmak zorunda kaldık. Babamı kaybettikten

sonra bende çalıştım, abimde çalıştı, öbürleri daha küçüktü işte evde kalıyorlardı zaten onlar.” (G3)

Diğer katılımcıların aktardıklarına ek olarak G4 babasının kaybedilmesi ile girdiği iş hayatını uzun saatler durmaksızın çalışılan stresli, ve kaygı dolu bir ortam olarak tariflemiştir. İşin doğasından kaynaklı yaşam ile ilgili en basit etkinlikleri bile düşünmeye ve gerçekleştirmeye fırsat vermemesi yas sürecinin de sekteye uğramasına zen hazırlamıştır.

“96 da babamın kaybedilişinden bir yıl sonra çalışmaya başladım. Haliyle çocuk nerde çalışabilir? merdiven altı tekstil atölyelerinde. Ve tekstillerde ortacı denilen bir iş var getir götür işleri ve her zaman ağır kaldırmak zorundasınız. 12 saat bazen 13 saat çalışıyorsunuz. Bu bedenen çok yoran bir şeydi. Benim için gerçekten çok yorucu bir şeydi, nasıl tarif edilir bilmiyorum, yıpratıcı az kalıyor galiba. Ben 11'den 19 yaşına kadar çalıştım tekstilde. İş hayatında o tekstil atölyelerinde çalışmanın getirdiği şey ciddi anlamda yorgunluk, bazen üstümü değiştirmeden, hatta her zaman yatıyordum. Çünkü hiç halim yoktu. Geliyorsun sabah 6,7 çıkıyorsun akşam saat 8, 9 eve geliyorsun. Haliyle yatıyorsun başka hiçbir hayatın yok. Çalışmak zorundayım çünkü ailemin başka bir geliri yok. Abim çalışıyor ablam çalışıyor ama onlarda çocuklar zaten. Buda kötüydü benim için. Göç ettiğimizde falan hiçbir geçim kaynağımız yoktu. Köydeyken annem bir şekilde tarlada falan çalışıyordu babam olmamasına rağmen diğerleri ile beraber yardımlaşarak tutunuyorduk. Ve geçimimizi öyle sağlıyorduk. Köy yakıldıktan sonra 93 yılında taşındık ve hali ile hiçbir geçim kaynağımız yok. Abim çalışmaya başladı ve abimin çalışma süresi sabah 5:30-6:00 gibi evden çıkıyor akşam üç gibi falan geliyor. Bir restoranda çalışıyor ve bütün gün şey yapıyor. Bulaşık yıkıyor. Öyle. Hani bizi geçindiren oydu. Onun öyle bir rolü vardı. Bana da ağır gelen bir şeyi vardı. Uyuduğumda onun o gelişini hatırlıyorum ve uyuduğunda da sabaha kadar aslında sayıklıyordu. Tamam usta, getiriyorum usta, yıkayacağım usta. Uyumurken bile çalışan bir abi vardı. Ablama dair hatırladığım bir şey yok çok o dönemde. Hani hepimiz çok korkunç bir evde yaşıyoruz işte fareler, hamamböcekleri, yüzlerce böcek çeşidi ile bir evde yaşıyorduk. Hani kardeşlerim

zaten çok küçüklerdi 93-94 yılı için söylüyorum, babamın cezaevinde olduğu süreçte. İstanbul'a geldiğimizde abim yine çalışıyordu. Babam da çalıştığı için abim bir yıl öncesine göre daha hafif işlerde çalışıyordu. Pazara gidiyordu çorap falan satıyordu ya da köprünün üstünde, babamda inşaata çalışıyordu. Annemde dediğim gibi evin içindeki şeyleri yürütüyordu. Babamı kaybedilmesinden sonra ben çalışmaya başladım. Yani birkaç ay sonrası ben çalışmaya başladım bu sefer. Ekonomik anlamda onun getirdiği şeyi ben doldurmaya çalıştım onun bıraktığı boşluğu. ...Çalışma döneminden aklımda kalan şey çok kötüydü. Çizgi filim izlemeye bayılırdım hala bayılırım. Sabahları kalktıklarında kardeşlerim çizgi film izlerlerdi ama ben izleyemiyorum. Koştur koştur çık şey yap kahvaltı hazırla. Çünkü annem çok sıkta yurtdışına gidiyordu. Kahvaltı hazırla çocuklara bir ikide göz gezdir çizgi filme sonra hemen kaç git işe. Bundan mahrum kaldım ve benim için üzücü olan tarafı çizgi film bile izleyemiyoruz. (G4)

4.2.3. Belirsizlik ile Bağlantılı Stres Faktörleri

4.2.3.1. Sonsuz Bir Bekleyiş: Umut ve Endişe

Umut ve endişe kesinlik hissini önleyen, ölümün kabulünü ve anlam bulmayı zorlaştıran bundan kaynaklı yas sürecinin donmasına ve sürekli bir endişe ve huzursuzluk içinde yaşamaya neden olan çok önemli stres kaynaklarıdır.

Kaybedilme durumunda kaybın gerçek olduğuna dair herhangi bir somut bilginin olmaması kaybedilen kişinin hayatta olabileceğine dair umut beslenmesine yol açmaktadır. Umut her ne kadar insanlara güç kazandıran olumlu bir duygu olarak anlaşılırsa da belirsizlikle desteklenen umut sıkıntı veren, iki ucu keskin bir bıçak gibi görünmektedir.

Kişinin hayatta olabileceği düşüncesine çoğunlukla ölmüş olabileceği hissi eşlik ettiği için bu çok acı vermektedir.

“Belirsizlik her zaman umut etmek, yani her zaman bir şey acaba sürekli acaba dersin. Ve dolayısı ile belirsizlik bunu karmaşık hale getiriyor, bir şeye karşı umut besliyorsunuz sürekli bir şeylerin içinde beklenti, acaba acaba işte sürekli acaba hani kaybedildi çünkü nerde olduğunu bilmiyorsunuz. Ne olduğunu

bilmiyorsunuz. Sürekli bir bekleyiş içerisindeyiz. Belki şöyle olmuştur belki böyle olmuştur. Yüzlerce teori üretiyorsunuz yani şöyle belirsizlik dediğimiz tam olarak bu oluyor. ...Yer olarak nerde olduğu hayali, işte nerde olabilir bir yerde kapatılmışta olabilir, veya onlardan kaçmışta bir yerde yaşıyorda olabilir. Yani belki onlardan kaçmışta başka bir şehirde yaşıyor, çalışacak sonra gelecek yanımıza. İşte aynen çocuk düşüncesi ile anlatıyorum. ...Yani mezarımızın olması bir kere o belirsizliği kaldıracak. Çünkü az öncede bahsettiğimiz gibi belirsizlik zaten bizi en çok yıpratın şey. Onun bulunması ile en azından heh tamam artık babam öldü. Ve kemikleri de burada kendisi burada yatıyor her insan gibi diyip o açıdan bir rahatlama gelecek. Çünkü belirsiz değil.” (G1)

Yukarıdaki katılımcının aktarımından kişinin hayatta olduğu ve geri döneceğine dair umut doğrulanmış ölümlerle karşılaştırıldığında, doğrulanmış ölümlerin yasın başlangıcını ve kederin yoğunluğunu azaltabileceği anlaşılmaktadır. Uzun yıllardır bu belirsizlik hali içinde yaşayan katılımcı için birisinin ölü olduğunun teyit edilmesi ve bir mezara gömülmesi çoğu noktada kişinin hala hayatta olduğu düşüncesinden daha katlanılabilir görünmektedir

Umut ve umutsuzluk arasındaki sürekli döngü katılımcıların geçmiş, bugün ve gelecek üzerine olan düşüncelerini etkilemektedir. Kaybedilen yakınlarının hayatta olup olmadıklarına dair sürekli düşünceler kişilerin hayatlarında baskın bir varlık haline gelmelerine zemin hazırlamış, gerçekliği ortaya koyan herhangi bir işaret olmadığı için umut ve umutsuzluk arasındaki sınırlar bulanık ve belirsiz hale gelmiştir. Katılımcılar bundan kaynaklı hiçbir zaman stabil bir duruma geçemediklerini, sürekli bir huzursuzluk hali içinde olduklarını dile getirmişlerdir. Umut duygusuna her zaman kişinin öldüğü endişesi ve hüznün duyguları eşlik ettiği için bu katılımcı için kapanışı engellemiş ve yas sürecinin donmasına sebebiyet vermiştir. Umudun yas sürecini karmaşılaştırma üzerindeki etkisi katılımcıların açıklamalarında şu şekilde dile gelmiştir:

“Ama şey hani öldürdülerse çocuksun görebiliyorsun, helvası kavrulur, insanlar başsağığına gelir bir şey döner orda. E bizim evimizde öyle bir şey yok. Öldürülen insanların mezarları var. Merak ettiğim şey bu aslında babama bir

şekilde ulaşabilirim dediğim şey bu. Öldürecekler beni dedi hani öldürdülerse niye mezarına gitmiyoruz? Niye helva dağıtmıyoruz? Niye insanlar gelip başsağlığında bulunmuyor. Bunları düşünüyordum demek ki öldürülmedi şeyini çıkarıyordum. Demek ki öyle bir şey yok yalan söylüyorlar, bir şekilde bir yerde bulabiliriz diye düşündüm kendi iç dünyamda ve evin içinde bulmaya çalıştım. Tabii ki de bulamıyorsun.” (G4)

“...kendi kafanızda kuruyorsunuz. Ne olmuş olabilir, başına ne gelmiş olabilir, işte bunu bilmemek çok acı o belirsizlik dediğimiz şey. En çok can yakan da o galiba. Aklınıza binlerce şey gelebiliyor çünkü yok yani ne bileyim öldürülse mezara gömersiniz orda bitti. ...Yasınızı tutup kapattığınız bir şey değil. Sürekli süren bir şey. O yüzden acı olan bu işte sürekli o belirsizlik, o kayıp o tutulamayan yas. Aslında özeti bu galiba.” (G3)

Belirsizlik içinde beklemek bugüne dair umudun ve endişenin yanında kendine geniş bir alan açmasına sebebiyet veriyor gibi görünmektedir.

“... ya şeyi bile düşündüm mesela bir yerde tutuluyor benim babam çok zeki benim babam çok güçlü birde çok politik bir insan çalışıyordu da zaten. Bir yolunu bulacak, kaçacak gelecek. Bunu kuruyordum. Çocuksunuz çünkü hakikaten buna inandım hep. İşte kaçtı belki ellerinden bir yerde saklanıyor, gelirse işte ne bileyim, kapımızı yıllarca gözlemledikler polis sürekli evimizin karşısında duruyor, belki bize zarar vermemek için şimdi dönmeyecek ama bir fırsatını bulduğunda dönülecek ya da bir haber gönderecek, bişey diyecek. Hep böyle kurdum yani. Öyle. Büyüdükçe bunlarda yıkılıyor. Çocukça şeyler gibi geliyor. Öyle zaten. Yani ne acımı yaşadım ne yasımı yaşadım ve kendi kendime şey ediyordum. Nasıl deyim mesela sokaktaki bir adamı babama benzetip onu takip ettiğimi bilirim ama bunu kimse ile paylaşmadım.” (G3)

Katılımcıların geleceğe yönelik karar vermelerini engelleyen ya da çoğu noktada kararsız kalmalarına sebep olan bu bekleyiş halidir. Katılımcılar geleceklerini nasıl şekillendirecekleri konusunda kararsızlık yaşamakta, kaybedilen yakınlarının hayatta olduğunu ve kaybedildikleri günden bu yana dönmelerini ummaktadırlar. Tam da bu

yüzden yakınları geri geldiğinde nerde olduklarını bulması için aynı evde oturmak, ya da giymesi için kıyafetlerinin evde saklamak gibi düşüncelerle boğuşuyor olmak halihazırda sahip oldukları duygusal yükü daha da ağırlaştırmaktadır.

“...ya şimdi şöyle bir şey oldu. Bizde ölülerin kıyafetleri vesaire mutlaka dışarı çıkarılır, verilmesi lazım. Mesela annem babamın kıyafetlerin katlayıp artık vereceğiz dediğini çok iyi hatırlıyorum. Mesela çok üzülmüştüm. Bu benim için inanılmaz bir acıydı. İster istemez müdahalede edemiyorsunuz çünkü zaten sayılmıyorsunuz. Şunu söylemeyi çok isterdim hani ‘babam ölmedi neden bu eşyalarını veriyorsunuz?’ diye....Hatta bazen şey diyordum, o zaman yeni taşınmıştık babam gelse yeni evimizi nerden bulacak gibi. Ben zaten üniversiteye kadar falan hala babam gelecek diye bekliyordum. Ciddi ciddi bekliyordum öyle şey olarak değil. Şuanda da umut var ama o zamanlar ciddi ciddi bekliyordum gelecek yani. Hani bir yerlerden gelecek. Ama ben şu an hala bekliyorum, bazen hala duyuyoruz aradan kırk yıl geçiyor kırk yıldan sonra bir insan çıkıp gelebiliyor. Dedim ya az önce bir eksiklik hayatımın her alanında bir eksiklik bu belirsizliğin vermiş olduğu bir şey aslında. Aslında o belirsizlik kalktığı zaman biraz daha rahatlatacak beni. Belki de bu belirsizliği seksen doksan derece azaltacaktır. O anlamda çok önemli tabii ki.” (G1)

Uzun yıllar süren umut ve hayalkırıklığı döngüsünün sonucunda G4 içinde bulunduğu durumu şöyle aktarmaktadır:

“Ve ben hani hep geri gelecek bir insanın bu şekilde gitmesini anlamıyorum. O zamanlar hep böyle şey yapardım, allaha şey yapardım çocukların duasını kabul eder o zaman babamı lütfen geri gönder lütfen geri gönder yeniden gelsin. O işte bir süreçti. Önce derdim ki babamı geri gönder, işte bizimkiler inançlı bir ailedir, allah hep gökyüzünde derler, çocuk olarak hep gök yüzünde olduğuna inanırdım balkona çıkıp yaz kış fark etmiyor. Balkona çıkıp lütfen ben çocuğum benim isteklerimi kabul edersin, yerine getirirsin babamı geri gönder önce bununla başladım. Baktım yok göndermiyor. Sonra dedim ki hiç değilse bir haber gönder babamdan, ne olduğunu bileyim ona. O da olmadı. Sonra dedim ki hiç olmazsa rüyalarımda göster, giderek istekler azalıyor. O da olmadı. Sonra dedim ki galiba

sen yoksun. 11 yaşlarında falan. Babamın kaybedilişi ile alakalı herhalde. Ateizmin ne olduğunu bilmiyorum hani ama dedim ki sen yoksun galiba beni duymadığına göre. Hani ben masumum ve küçük bir çocuğum, bana öyle anlatmışlardı. Dedim ki sana dua etmiyecem. Öyle.” (G4)

4.2.3.2. İlişkisel Problemler

İlişki problemleri görüşme yapılan katılımcıların anlatılarında sık sık dile gelen üçüncü düzey bir alt temadır. Belirsiz kayıptan etkilenen bireyler ve aileler belirsizlikten kaynaklı çoğu zaman kendi aralarında ya da çevre ile sürtüşme, çatışma ve yabancılaşma yaşadıklarını aktarmışlar, bu durumun kendileri için ekstra bir duygusal yük oluşturduğunu dile getirmişlerdir.

Kaybedilmenin ardından aile ve çevre arasında çatışmanın, parçalanmanın ve ilişkisel sorunların oluşmasının sebebi kaybedilen kişinin politik olmakla suçlanmasıdır. Bu durum katılımcıların aktarımlarına şu şekilde yansımıştır:

“Ne gerek var artık hani devletle başedilebilirmi hani olan olmuş biten bitmiş ne uğraşıyorsunuz diyenler var. İşte veya biz eskiden akrabalar arasında çok toplanırdık. Çok güçlü bir akraba bağımız vardı mesela. Eskiden çok sık birbirimize gider gelirdik. Şu an biraz daha değişti o durum. ...Hani yapmasaydı niye yaptı bunu, sadece kendi ailesi ile ilgilenseydi. Yapmasaydı derken zaten bir şey yapmıyordu ama hani sıradan bir insan olsaydı. ...Yani şöyle bir durum oldu mesela aile ikiye bölündü şu anlamda. Bazıları işte nasıl diyeyim dinci dediğimiz kimliğe büründü ve işte o babamın savunduğu yaklaşımdan tamamen zıt bir yöne yöneldi. Bazılarıda tamamen babamın dediği doğrultuda ilerledi. Böyle bir ikiye bölünmüşlük oldu ailede.” (G1)

G1'in aktarımına benzer şekilde G3'te kayıp öncesi ve sonrası durum üzerinden deneyimlerini aktarmaya çalışmıştır.

“Babam kaybedildiği güne kadar ki zamanı hatırlıyorum evimizde sürekli birileri vardı. Hatta bazen yorulurdum. Babamın çünkü herkesle iletişimi çok iyi, herkese koşan biri. Herkes bizde sürekli birileri bizde. Hiç evimizin boş kaldığını

hatırlamıyorum yani. Şimdi babamın kaybedilmesi ile orada bir boşluk açıldı, babamın en yakınındakiler bile gelmiyor artık. Öz amcam yapıyorken başkalarına diyecek bir şeyim yok, alt sokağımızdaydı ve sizin evinizin önünde polis var deyip gelmezdi bize. İstanbul'daki evde, babam kaçırıldığındaki dönem.” (G3)

“...iki sokak aşağıda amcam aile olarak gördüğüm her zaman evine gelip gittiğim, birlikte hayatı paylaştığım insanlar birdenbire yok oluyorlar. Akrabalar yoklar. Çünkü içinden geçtiğimiz süreç, politik anlamda çok korkunçtu. Ve hiç kimse bizim evimize gelmiyordu korkuyorlardı. Üç dört sokak ötesinde amcam vardı babamın kardeşi o bile bize gelmiyordu. Çok sonrasında belki altı yedi ay sonrasında babamın amcası bize gelip gitmeye başladı. Ama öncesinde hiç kimse yok. Dedem dahil hiç kimse yok. Babamın arkadaşları dahil. Önceden babamın arkadaşları da bize gelip giderlerdi, evimize hiç kimse gelip gitmiyordu. İHD'den sonra insanlar gelip gitmeye başladı. Ama orda amcalar dayılar falan yoklar.” (G4)

Aile üyelerinin kayıp ile başa çıkma biçimleri arasında belirgin farklılıkların olması yası sürecini etkileyen başka bir çatışma kaynağıydı.

“Nasıl diyim eşit derecede etkilendiğimizi düşünüyorum. Yaşadığımız şeyi birlikte yaşadık ama abim ve diğer bir erkek kardeşim daha var onlar psikolojik olarak çok etkilendiler. Babama çok düşküdü küçük kardeşim. Bir dönem hastahaneye yatırdık bu arada. Büyüdükten sonra çıktı şeyi, uyuşturucu kullanmaya başladı falan filan. Bazen kızıyorum onlara mesela bağımız ondan koptu. Bazı konularda bencilik ettiklerini falan düşünüyorum, şımarıklık ettiklerini düşünüyorum bunların aynısını hep beraber yaşadık. Abim mesela çalışmıyor şu an. Yani işte çocuğuna karşı çok sorumsuz eşine karşı çok sorumsuzdu boşandılar falan gibi. Yani o bencilikleri yüzünden bağımız koptu gibi son yıllarda. Ama öncesinde hep biraradaydık. Sadece bencil olduklarını düşünüyorum. Abimin Galatasaray'a gelmesi şurada üç dört yılı buluyor öncesi yok. Diğer erkek kardeşim mesela şeyi düşünüyor, babamın öldüğünü düşünüyor, işte bırakın rahat uyusun niye peşine düşüyorsunuz gibi cümleler kuruyor o yüzden biraz şeyiz koptuk gibi mesela. En son bir tartışma olduğunda şey demişti

bana, ben babam ile ilgili bir eylem yapmak istediğimi söyledim, kimse yorum yapmadı. O yeter artık babamı rahat bırakın öldü. Yapacağınız şey gidip dua okumak niye rahat bırakmıyorsunuz babamı deyip kalkıp gitmişti. Babam ile ilgili hiçbir şeyi duymaya tehamül edemiyor.” (G3)

Kaybedilme bütün aile üyelerini farklı düzeylerde etkilemiştir. Bu süreç ailenin iyi olma halini katılımcının ve diğer aile üyelerinin yaslarını işleme ve kaybedilenin yokluğunda hayatı yeniden yapılandırma yeteneklerini olumsuz olarak etkilemiştir. İlişkisel sorunların zaman içinde geliştiği ailelerde sürtüşmenin ana nedeni genellikle sınırların belirsizleşmesidir. Sınırların belirsizleşmesi ile beraber ailede roller karıştırılmaya, görevler yerine getirilmemeye başlanmış buda yeni ilişkisel kayıpları beraberinde getirmiştir. Katılımcıların aktarımlarından aynı anda belirsiz kaybın iki türü ile mücadele etmek zorunda kaldıklarını idda etmek mümkündür. Bir yandan kayıp yakınlarının (baba ve dayı) fiziksel yokluğuyla başederlerken diğer yandan annelerinin psikolojik belirsiz kaybına uğramışlardır. Babalarının ve annelerinin yokluğunda edindikleri yükler, belirsizlik ve bilgi eksikliği katılımcıların yas dondurmalarına süreçleridondurmalarına zemin hazırlamıştır.

“Şöyle bir şey Annem hakikaten yoktu. Yapması gereken bir sürü şey vardı ve zaten zor annemiz için ekstra zordu. Okuma yazma bilmemesi dil bilmemesi işte yeni taşınmıştık İstanbul'a, bambaşka bir ülkeye gittiğimizi düşünün yani, öyle bir şeyin içine düştü annem ve çok zordu annem için. Yoktu. İşte ben işe gitmeye başladım, abim işe gidiyor, kız kardeşim ve iki erkek kardeşim küçükler onlar evde. İşte işten gelip yemek yapıyorum, kardeşlerime bakıyorum ama annem gerçekten yok, sabah çıkar akşam gelirdi. Ya böyleydi hiç bu oldu şu oldu... annem bir şey yaparken de hiç bize açıklama yapmadı. Ne yapıyor ne ediyor, nelere gidiyor. Herkes kendi köşesinde bir şeyleri çözmeye çalıştı. Hiç kimse hiç kimse ile konuşmadı. Annemde çok zor şeyler yaşadı ve yanında hep İHD'liler vardı. Annemi ayakta tutan onlar, işte psikolojik destek almasını sağlayanlar onlar. Yanında olanda onlar maddi manevi. Ama annem ile hiç bunu konuşmadık, hiçbir şey paylaşmadık yani. İşte bir de şey annem bu mücadelenin içindeyken kendini tamamen ona verip bizi tamamen ihmal ettiği zamanlarda oldu.” (G3)

“Annem içinde değişen neydi otorite anlamında söylüyorum bu sefer baba rolünü de oynamaya başladı. Bütün, hani evin ekonomisini çevirme, evet hani çocuklar çalışıyor ama onu organize etme, bütün alışverişleri yapma, kirayı ödeme, elektriği ödeme, her şeyi bu sefer o yapmaya başladı. Ve bunu yaparken de çok Türkçe bilmiyor, ev sahibi ile anlaşmak onun için sorun. Bir yere gittiğinde fatura ödediğinde onun için sorun, annemin rolünde de büyük bir değişim oldu babamın gitmesinden sonra, şu anlamda da oldu politik anlamda da oldu, çünkü babamın kaybedilmesinden sonra annem evin içinde durmadı, kapısını çalabileceği bütün yerlere gitti. Hemen ertesinde İHD ile tanıştı ve sürekli cumartesilere gelmeye başladı. Aslında ben o dönemi şöyle tarif ediyorum. Rol dersiniz, babamın kaybedilmesi ile beraber bir nevi annemde evin içerisinden gitti. Cumartesi sabahları gidiyor bazen pazartesileri bazen salı günleri geliyor. Sadece babam kaybolmadı babamı bulma adına annem de yoktu eksikti. Ben çalışmaya başlamadan önce 96 da çalışmaya başladım ama, öncesinde çalışmıyordum annem hiçbir gün evde değildi. Ya karakola gidiyor ya morga gidiyor ya sürekli birileri ile görüşüyor evin içinde. İşte ben 2 küçük kardeşim var ve başka kimsemiz yok onlardan sorumlu olan benim. Üstelik kıştı sürekli sobayı yak, odun sobası, kömür sobası, çocuklara yemek pişirmeye çalış, ev toparla, bir şeyler yap. Annem dedim sabah gerçekten gidiyor akşam 6-7'ye kadar yok bir şekilde babamı bulma umuduyla sürekli dışarda. Sadece babamı kaybetmedim ben annemi de kaybettim. Ve bu çok uzun süren bir süreçti.” (G4)

Dört görüşmecedan 3'ü babalarının zorla kaybedilmesinden sonra annelerini artık tanıyamayacak kadar travmatize edici etkiye sahip olduğu bir durumu tariflemişlerdir

“... Annem babamdan sonra aşırı sinirli bir insan haline döndü. Çok sinirli en ufak bir şeye, hala etkisi devam ediyor mesela, hala kaldı o. En ufak bir şeyde, ortada hiçbir şey yok mesela bağırır ortada hiçbir şey yok. Normal konuşurken bile bazen bağırır dilini anlamayan acaba kavgamı ediyor falan der hayır diyoruz normal konuşuyor.” (G1)

“Annem ile şöyle, babamı kaybedilmesine kadar sıkıntı yoktu. Ama sonrasında annem ile ilişkim koptu. Hala bile zorlanıyorum annemle. Çünkü baba gitti ve

annem çok fazla sorumluluk aldı. Ve çok zor bir yük aldı ve çok zor bir hayatın içine girdi. Psikolojik olarak çok kötüydü. Kendini kaybetti aslında. Bize ayıracak ne vakti vardı nede enerjisi ne bizi ayakta tutacak, yani çok farklı bir şey.” (G3)

“...babam kaybolduktan sonra hiçbirimiz hiçbir şey konuşmadık aile içerisinde. Ne oldu, anneme hiçbir şey soramıyorduk, çünkü sürekli kriz geçiriyordu. Başka sorabileceğimiz hiç kimse yok. Dediğim gibi küçükken eve kimse gelmediği için. Dolayısı ile hiçbirimiz konuşmadık. Anneme de hiçbir şey soramıyorduk dediğim gibi sürekli kriz geçiriyordu.” (G4)

4.2.4. Sosyal Haklardan Mahrumiyet, Tecrit, Damgalanma ve Kamusal Sessizlik

Sosyal haklardan mahrumiyet, tecrit, damgalama, kamusal sessizlik ve doğası gereği zorla kaybedilme birbiri ile bağlantılı oldukları için aile ve yakın çevrenin yanında geniş topluluklardaki ilişkileride etkilemektedir. Devlet tarafından uygulanan terör ve suçluluk politikası nedeniyle bir aile üyesi kaybedildikten sonra kayıp aileleri arkadaşları, komşuları ve yakın çevrelerinden destek alamamakta çoğu noktada bu kişiler tarafından marjinalize edilerek terkedilmektedirler. Bu hem sosyal hem de politik alanda inkar ve suskunluğu beraberinde getirmektedir. Bu şartlar altında yalnızlaştırılan kayıp yakınları eski destek sistemleri çöktüğü için yaslarını paylaşmakta zorlanmakta, yasa eklemlenen bu stres faktörleri ile de başetmek zorunda kalmaktadırlar.

Kayıp yakınları toplumsal olarak kabul edilmeyen, açıkça yas tutulamayan, topluma açıklanamayan ve sosyal olarak desteklenmenin olmadığı sosyal ve hukuksal haklarından mahrum edilmiş bir keder süreci yaşamak zorunda kalmışlardır. Katılımcılar her ne kadar somut bilgi kalıntılarına sahip olsalarda hukuksal ve resmi çevrelerce kendilerine gerçekliğe dair bir bilgi verilmeyerek belirsizlik içinde yaşamaya itildiklerini aktarmışlardır.

“...Öznel olarak benim için değil ama anneannem ve dedem nereye gittilerse oğlunuz burada değil cevabı ile karşılaştılar. Ki çok somut deliller olduğu halde. Dayımın arabasının emniyette görülmesi, ofiste sayfada onun ismi yazıyorken daha sonra o sayfanın yırtılıp atılması, hani böyle çok somut şeyler varken” (G2)

“...akrabalarımızdan tabii ki birileri durumu birebir görmüş olan akrabalarımız var. Hani bu olayı tam olarak biliyorlar. Babamdan öncede köylüleri olsun komşuları olsun bizzat gitmiş şahit olmuş insanlar zaten. Hani durumu zaten biliyorlar ama takip olarak takip eden iki tane amcam var. şunun olduğunu biliyordum bahsettikleri kişiler vardı bunları ben kendimde gördüm zaten bizzat bizim komşumuzdu biri. Mesela bunun olduğunu söylüyorlardı, o yüzden onların aldığını biliyordum. Ama onların aldığını biliyordum çünkü öyle söyleniyordu. x. Aşiretinden kişiler gelip aldı jandarma ve polislerle birlikte” (G1)

“...gözümüzün önünde kaçırıldı bu arada ve onu kaçırın kişilerle göz göze geldik. Ama bir süre sonra şeyi anladım yok. Nasıl yok ya evdeki telaş başka annemin telaşı başka, başka bir şeye dönüştü. Çözmeye çalışıyorsunuz işte ne oluyor ya? İlk başta şey dedim niye bu kadar büyütüyorlar? Yani yine cezaevine girecek bu kadar basit aslında. Ama dönen şey başka. Yok ortada yok. Polis aldı biliyorsunuz ama yok.” (G3)

“Arandığımı biliyorduk. Sürekli polisler, siviller tarafından taciz diyelim taciz edildiğini biliyorduk. yanlış hatırlamıyorsam. Annem çıktı bahçeden baktı. Bahçeye baktığı an babamın sesini duyduk. Onu çok net hatırlıyorum. Koşun beni öldürecekler dediğini hatırlıyorum. Hepimiz aşağı koştuk işte abim ablam annem kuzenim, biz aşağıya inene kadar tabi, abim en hızlı inen kişiydi. Abim dediğimde o zamanlar 14 15 yaşlarında olması lazım. Abimin arabanın arkasında sürüklendiğini hatırlıyorum babamı bırakın diye. Sonra araba durdu abim yere düştü ve araba kapısını kapatıp gitti. Sonrasına dair hiçbir şey yok. ...Babam kaybedildikten hemen sonra annem karakola gitmişti. Başvuruda bulunmuştu. Polis gelmişti ve babamın zaten çok az fotoğrafı vardı bizde, arkadaşları ile cezaevinden gönderdiği fotoğraflar. Polis bütün evimizi aradı. Ben anlamadım hani polis niye bizim evimizi arıyor babamı aramaları gerekirken niye bizim evimizi arıyorlar. İşte babamın bütün fotoğraflarını alıp gittiler. İşte bunlar bize lazım olacak. ...Polis figürü bizim için zaten iyi bir şey değil hani koruyacak ya da güven duyulacak bir simge değil hani. Âmâ madem biz gidip onlara başvurmuşuz, ilk defa biz gidip onları çağırmışız, çünkü annemle birlikte geldiler, annem kapıyı

açtı onlara, ilk defa zorla girilmedi ama yine de dağılan bizim evimiz. Yine götürülen eşyalar bizim eşyalarımız babamın fotoğraflarını vermemiş olmaları, bu da benim için bir diğer kayıpmış gibi” (G4)

Kaybolmanın ilk aylarında katılımcılar aileleri, akrabaları tarafından desteklendiklerini hissetmişlerdir. Fakat zamanla siyasi susturma ile birlikte bu destekler azalıp kayıtsızlığa dönüşmüş kayıp aileleri kendi başlarına bırakılmışlardır.

“...amcamlar her gün bize gelirlerdi. Ve bu gerçekten çok uzun bir süre sürdü öyle bir ay iki ay üç ay değil yıllar sürdü. Şu an tam olarak kaç yıl sürdü hatırlamıyorum ama gerçekten çok uzunca bir süre halamlar olsun amcamlar olsun sürekli bize geliyorlardı. Onu çok iyi hatırlıyorum. Yani bunun amacı şuydu yalnız kalmamamız. Yani evden aileden gerçekten herkesin çok çok değer verdiği bir insan -sadece kendi ailem değil- kaybedilmişti. O bir nebze olsun bizi rahatlatmak amacıyla, gerçekten bir anlamda etkili oldu. Çok allah razı olsun onlardan. Çok yardımları dokundu yani o noktada. Akrabalardan bize bu anlamda inanan az öncede söylediğim gibi sadece iki amcam vardı. Hani hatta amcam başvurmuştu o ilk cumartesi annelerine. Ama tabii ki onlarda da zamanla eridi biraz.” (G1)

“...kaybedilme sürecinde kimse yoktu çünkü. Bir süre sonra halamlar, halamlar vardı bir şekilde sonuçta kardeşleri ve bağımızda çok güçlü. Bide amcam var, öbürleri yoktu hakikaten. Kalabalık bir aile bu arada. Diyorum ya alt sokağımızda otururlardı amcam ama evimiz gözetleniyor diye evimize gelmezlerdi.” (G3)

“...yoklar çünkü. İçinden geçtiğimiz süreç, politik anlamda çok korkunçtu. Ve hiç kimse bizim evimize gelmiyordu korkuyorlardı. Üç dört sokak ötesinde amcam vardı babamın kardeşi o bile bize gelmiyordu. Çok sonrasında belki altı yedi ay sonrasında babamın amcası bize gelip gitmeye başladı. Ama öncesinde hiç kimse yok. Dedem dahil hiç kimse yok. Babamın arkadaşları dahil. Önceden babamın arkadaşları da bize gelip giderlerdi, evimize hiç kimse gelip gitmiyordu.” (G4)

Normal kayıpta olduğu gibi toplum kültürün çerçevelediği zaman sınırları içinde bireylerin kayıptan kurtulmasını beklemektedir. Çerçvelenen bu zaman sınırlarının

dışına çıkıldığında keder ve yasın kamusal alanda dile getirilmesi istenmeyen ve politik olarak tehlikeli olduğu için hoş karşılanmamaktadır. Kamusal alanda yas tutan katılımcılar geri kalanlar tarafından amaçsız insanlar olarak görüldüklerini dile getirmişlerdir. Örneklerdende anlaşılacağı gibi katılımcılar çevrelerinin bu eleştirileri yapma nedenlerini kişilerin kendi endişeleri ve savaşla ilgili deneyimlerine bağlamaktadırlar.

“...akrabaların çoğunda artık hani bitti artık boşuna aramayın. Hatta cumartesi annelerine geldiğimiz için çok eleştiri aldığımız akrabalarımız var. ...Hani artık bu eleştiri neyden kaynaklı, belki siyasi, belki de onun yokluğunun vermiş olduğu acı. Çok eleştirildi çok eleştiri aldı babam. ...diğerleri hani artık umutlarını kesmiş. Hani artık bitti zaten diyip dediğiniz gibi zarar görmemenin de etkisi var. Onlarda da gerçekten bir çatışma var. Ne bileyim geliyorlar şöyle yapmasaydınız, siz hala niye gidiyorsunuz, şunu niye yapıyorsunuz, bunu niye yapıyorsunuz, hele özellikle bahsettiğimiz o islami kimliğe büründükten sonra. Düşünsenize bunlarla bile mücadele ediyoruz.” (G1)

“..karşı duruş değil bu, kendilerini koruma bu kadar basit. Aslında çok sevip sayarlardı bide ama kendini korumak için gelmiyorlardı. Babamın kendi ailesi sahip çıkmadı aslında. Annem sahip çıktı ve bir süre sonra ailenin erkekleri, kadın başına yeter artık her yere gidiyorsun otur artık evinde dediğinde bütün aileyi karşısına alıp onlarla mücadele eden bir kadındı annem aynı zamanda.” (G3)

Karşılıklı olarak deneyimlenen bu süreçler sonunda sosyal kayıtsızlık damgalanma, ayrımcılık ve düşmanlığa sebep olurken öfke ve kızgınlık gibi duygular ortaya çıkmaktadır. Bazı durumlarda damgalanma ve ayrımcılık açıkça düşmanlığa neden olmuştur. Kamusal alanda yas tutmaya devam edenler ise toplumun kayıplarını onaylamadığını hissettikleri için kaçınmayı tercih etmekte, sosyal olarak kendilerini izole etmeyi tercih etmektedirler.

“...kendimi kapatmıştım her yere kapalıydım. Bunun izleri var mı hala üzerimde evet var. Mesela az önce dediniz ya baş etme şekli bunu genelde konuşmamayı tercih ediyorum. Genelde çok fazla bu konu üzerine konuşmam. Yanlış doğru o

farklı bir yorum. Benim böyle bir yöntemim var oradan özellikle kalan. İnsanların bu konuda daha çok duyarlı olmaları Ben bugün bir çok insanla empati kurabiliyorum. Çünkü onları ben yaşadım zaten. ile insanların bu konuda çok daha hassas olmaları gerektiğini düşünüyorum. yani eğer bu zihniyetle devam edeceksek bir yere kesinlikle gelmez zaten. İşte benim başıma gelmedi. Bana ne mantığı ile kesinlikle hareket etmemek gerekiyor O anlamda toplumsal olarak kendimizi eğitmemiz geliştirmemiz o empatiyi hissetmemiz lazım.” (G1)

“Ama politik duruş belli, ailedende belli, kara listedesin çok açık. Kimliklere dair bir durum evet var Ama onun dışında, işe başlayalı çok olmadı benim, ilk işim zaten şimdi ben googlanmışım bütün fotoğraflarım burada. İki endüstriyel tasarımcıyız. Yanımdaki kız. Port folyoma sıra gelinceye kadar neler neler. Bir süre vebalıymışım gibi davrandı. İşte o politik durum senin aileni kapsayan falan hissediyorsun çünkü ben çok uslu bir öğrencilik süreci geçirdim. Hiçbir ceza almadım. Ama onun etkileri farklı farklı. İşte hocam şey dedi o etkili olmuş benim projemin birinci seçilmesinde. O biraz karar verdi. Bana işte şey dedi S... Yüksek için başka okul düşün, başka bölüm düşün. Hani durduk yere bir öğrenciye niye böyle bir şey söyleyesin ki.” (G2)

Güçlü bir talep olmasına rağmen komşuların ne düşündüğü belirsizliğe rağmen ailelerin kaybı nasıl algıladıklarını ve iyi yaşamak için sosyal destek alıp almamalarını etkiliyor görünmektedir.

“...Babam ilk kaybedildiğinde komşumuz şey dedi ‘kim kaçırdı babanı?’, ‘bilmiyorum’ dedim, ‘kim bilir ne yapmıştır baban’, ‘senin baban Pkk’limi?’ dedi. ‘Babam bir şey yapmadı’ dedim. ‘Baban yapmıştır bir şey, devlet ile uğraşırsan sonu bu olur!’ diye bir cümle kurmuştu. Biraz da belki burada başladı gizleme sebebim biraz da bu. Yani sürekli birileri ya suçladı ya da farklı baktı, kimse anlamaya çalışmadı. ... Yani bir subay tesadüfen aynı masada oturmuştuk eski bir subaymış masayı kafasına vuracak şeye geldim. O bile bana iyi geldi mesela. Ben yaşadım ben tanıgım sen kime ne anlatıyorsun diye bağıriyorum adama. Yanındaki adam sakinleştirmeye çalışıyor. Sen kimsin ya. Onlara bide gerçeği anlatmak, başka birinin hikâyesini anlattığımda karşılık bulmuyor karşıdakinde.

Kendi hikâyemi ben kendim yaşadım, kendim tanığım. “Mesela küçükken babamı sorduklarında hep şeyi derdim mesela o işi yapıyor bu işi yapıyor, işte birilerine her defasında başka bir şey uydururdum o an aklıma ne geliyorsa. Ya da öldü deyip geçiştirirdim. Yok deyip kapatırdım konuyu ama nasıl yok. Yok hani, annen baban ayrıldı mı derlerdi, yok hani öldü diyemedim hiçbir zaman. Ama konuşmazdım bunu. Anlatamadım uzun yıllar böyleydi” (G3)

4.2.5. Kültürel ve Manevi stresörler

“Kaybolanlara yaşayanlar arasında bir yer verilmesi reddedildi, ve aynı zamanda ölümler arasında bir yer verilmeside reddedildi.” (aktaran Blaauw, 2002)

Yas sürecini etkileyen bir diğer stres faktörü aile üyelerinin kaybedilen yakınlarına yönelik kültürel ve manevi görevlerini yerine getiremediklerini hissetmesidir. Kayıp ile başa çıkacak kültürel mekanizmaların olmaması, aile üyelerinin yas tutmasını engelleyen ek bir stres unsuru olarak yaşanmaktadır. Aktarımlarda sık sık dile gelen ritüellerin aşinalık duygusu sağlamakta önemli bir rol oynadığıdır. Katılımcıların bu deneyiminde gömülecek bir beden ya da kalıntının olmaması yakınlarının öldüğüne dair bir belirsizlik yaratmakta buda yas sürecini meşrulaştıran kültürel ve dini ritüelleri tam anlamıyla gerçekleştirmelerini engellemektedir. Ortada ölümü destekleyecek net bir bilginin olmaması katılımcıların kültürel bir bölünmüşlük yaşamalarına yol açmaktadır. Bir yandan kültürel olarak kabul edilen yas tutma ritüelleri ni yerine getirmektelerken bir yandan bu gerçek bir yasa hiç dönüşmemektedir. Katılımcılar uzun süredir sürmekte olan bu arada kalmışlığı şu şekilde aktarmaktadır:

“ Mesela annemin hiç oyalı tülbentti yoktur. Daha yeni bu son iki üç yıldır arada görürüm ve çok mutlu olurum, çünkü sürekli yasta, bizim kadınlarımızın, oyasız taktıkları tülbentleri vardır yasta iken ve yıllarca bunu taktı ve bu bana çok dokunur mesela. Oyasız beyaz tülbent gördüğümde ağlayasım gelir kimde görürsem göreyim. Yıllarca hep böyle yas havası vardı evde” (G3)

“...ya şimdi şöyle bir şey oldu. Bizde ölümlerin kıyafetleri vesaire mutlaka dışarı çıkarılır, verilmesi lazım. Mesela annemin babamın kıyafetlerini katlayıp artık

vereceğiz dediğini çok iyi hatırlıyorum. Mesela çok üzülmuştüm. Şunu söylemeyi çok isterdim hani babam ölmedi neden bu eşyalarını veriyorsunuz diye. ... Mesela öyle bir şey yapıldı. Onun dışında simgesel olarak çok fazla bir şey yapılmadı. ...taziye çadırı, taziye gibi bir şey olmadı. Sadece kıyafetleri verildi. Ya şöyle ben dedemin öldüğünü hatırlıyorum. Köye gitmiştik hatta ben birinci sınıfa gidiyordum. Beni almışlardı köye gitmiştik. Orda çok net hatırlamamakla birlikte kuran falan okunuyordu işte ne bileyim bir şeyler yeniliyordu insanlarla. Öyle bir süreci hatırlıyorum. Ama hani zaten benim babaminkisi az önce söylediğim gibi öyle olmadı.” (G1)

“...tabi ölmüş bir insan olsa bile en azından bir mezar, niye bu adamın mezarına hiç gidilmiyor. ... Mesela anneannelerin evinde duvarda dayımın fotoğrafı hiç yok. Hani duvara asılır normalde. Yani bir kabul...” (G2)

“Ama şey hani öldürdülerse çocuksun görebiliyorsun, helvası kavrulur, insanlar başsağına gelir bir şey döner orda. E bizim evimizde öyle bir şey yok. Öldürülen insanların mezarları var. Merak ettiğim şey bu aslında babama bir şekilde ulaşabilirim dediğim şey bu. Öldürecekler beni dedi hani öldürdülerse niye mezarına gitmiyoruz? Niye helva dağıtmıyoruz? Niye insanlar gelip başsağığında bulunmuyor.” (G4)

Ölüm ritüelleri sembolik işlevlerinin ötesine geçerek ölüme anlam yüklenmesine ve dolayısı ile ölümün psikolojik olarak işlenmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Cenaze merasimi yas sürecinin başlangıcını sembolize eder ve yaslı bireylerin bireysel ve grupta psikolojik danışma da dahil olmak üzere çeşitli sosyal destek mekanizmalarına erişebileceği bir keder dönemini meşrulaştırır. Kaybedilen kişilerin yakınları kayıpları belirsiz olduğu için resmi yas sürecini meşrulaştıran ritüellerden ve sosyal destek sistemlerinden yoksundurlar.

“Ablamla ilk defa babam diye konuştum. O da mezarlık önünden geçiyorum, herkes mezarlık ziyaretinde, çiçekler bırakılmış mezarlıkta. Ben ne olduğunu bilmiyorum aniden ağlamaya başladım. Hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başladım ve otobüsten indim. Ablam beni evde bekliyor. Arıyor açmıyorum arıyor açmıyorum

en son açtım hıçkırma hıçkırma ağlıyorum “gel beni al” dedim. “Ne oldu?” dedi, “niye bizim bir mezarımız yok?, niye gidebileceğimiz bir mezarımız yok?” dedim. Çiçek bırakırdım. Abla niye babamın mezarı yok dedim. O da benim için bir kırılma noktasıydı. ...Bu çok önemli bir şey. Belki de ben içime kapanık bir insan olduğum için çok daha şiddetli ihtiyaç duyuyorum. Mezar taşı evet o anlamda dini anlamda bir inancım yok. Ama orda olmak onun yattığı toprak ile konuşmayı isterdim. Muhakkak sık sık gideceğim bir yer olurdu ve buda beni tatmin ederdi. Ne olduğunu bilirdim, yasımı tutabilirdim, konuşabilirdim. Ama yok.” (G4)

4.3. BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ

Belirsiz kayıp çözümü veya kapanışı olmayan farklı aşamalara sahip uzun ve karmaşık bir süreçtir. Ölümün aksine, kayıp için resmi bir doğrulama, cenaze, destek ritüelleri ve keder için bir son yoktur.

Bu üst düzey tema belirsiz kayıp süreciyle başa çıkma yollarını ve yeni koşullara uyum sağlamak için geliştirilen stratejileri gösteren aktarımlardan meydana gelmiştir. Bu amaçla “Bu sarsıcı deneyimle başa çıkmak için sizce yakınlarınız nasıl yöntemler geliştirmiş olabilirler? Sizce buldukları bu yöntemler ne kadar etkili oldu? Siz başa çıkmak için nasıl yöntemler geliştirdiniz?” gibi sorulara verilen cevaplardaki ortaklıklar bu tema altında birleştirilmiştir.

4.3.1. Inkar

Katılımcıların belirsiz kaybın acı verici deneyimleri ile başa çıkmak için kullandıkları bir mekanizma yaşananların olmakta olduğunu kabul etmeyi reddetmesidir.

Her ne kadar yakınlarının götürüldüğüne tanıklık etselerde çoğu katılımcı için yakınlarının kaybedilmesi öldüğü anlamına gelmemektedir. Sahip oldukları önceki deneyimlerden yola çıkarak yakınlarının gözaltında bir yerde saklandıklarını, kaçtıklarını ve vakti geldiğinde tekrar geri döneceklerini düşünmektedirler. Üstelik ortada gömecek bir bedenin ya da mezarın olmaması bu düşüncelerini psikolojik olarak desteklemekte inkar için uygun zemini oluşturmaktadır.

“Ama benim açımdan baktığımda şöyle üniversiteye kadar ben babamın kaybedildiğini yani olmadığını ben gerçekten kabul etmedim hatta bunu yakın

çevremdeki arkadaşlarıma bile bu durumu söylememiştim. Çünkü var zaten hani gelecek hani hiç böyle bir durum yaşanmamış gibi davranmıştım.” (G1)

“...ya şeyi bile düşündüm mesela bir yerde tutuluyor benim babam çok zeki benim babam çok güçlü birde çok politik bir insan çalışıyordu da zaten. Bir yolunu bulacak, kaçacak gelecek. Bunu kuruyordum. Çocuksunuz çünkü hakikaten buna inandım hep. İşte kaçtı belki ellerinden bir yerde saklanıyor, gelirse işte ne bileyim, kapımızı yıllarca gözlemledikler polis sürekli evimizin karşısında duruyor, belki bize zarar vermemek için şimdi dönmeyecek ama bir fırsatını bulduğunda dönücek ya da bir haber gönderecek, bişey diyecek. Hep böyle kurdum yani. Öyle. Birini kaçırap öldürmek ve bedenini kaybetmek bu çok korkunç bir şey. Belki de buna inanmak istemiyorsunuz. Bunun olabileceğine ben hala, bu çok korkunç bişey hala kabul edemiyorsun.” (G3)

“Ama şey hani öldürdülerse çocuksun görebiliyorsun, helvası kavrulur, insanlar başsağılığına gelir bir şey döner orda. E bizim evimizde öyle bir şey yok. Öldürülen insanların mezarları var. Merak ettiğim şey bu aslında babama bir şekilde ulaşabilirim dediğim şey bu. Öldürecekler beni dedi hani öldürdülerse niye mezarına gitmiyoruz? Niye helva dağıtmıyoruz? Niye insanlar gelip başsağılığında bulunmuyor. Bunları düşünüyordum demek ki öldürülmedi şeyini çıkarıyordum. Demek ki öyle bir şey yok yalan söylüyorlar, bir şekilde bir yerde bulabiliriz diye düşündüm kendi iç dünyamda ve evin içinde bulmaya çalıştım. Tabii ki de bulamıyorsun.” (G4)

“Mesela anneannelerin evinde duvarda dayımın fotoğrafı hiç yok. Hani duvara asılır normalde. Yani bir kabul... Bitmemiş bir hesaplaşma var. O seni dinç tutan. öldüğü kabul edilmediği için belki. Yani onu söyleyebilirim ya da ona yakıştıramamak. Çünkü resmi koymak belki şey demek hani buradayken bir şeyleri kabullenmek bunların olmadığını kabullenmek.” (G2)

Yukarıda ki aktarımda görüldüğü gibi katılımcıların bazıları için yakınlarının ölümünü kabullenmek yaşama ihtimallerine karşı onları öldürmek, onlar için sürdürdükleri mücadeleyi bitirip failerle aynı tarafa geçme anlamına gelmektedir. Dolayısı ile bir çok

katılımcı için bilinçli inkar/kabulenmeme yakınlarını hayatta tutabilmenin ve varoluş (mücadele) alanlarını yeniden inşa edebilmenin tek yoludur.

4.3.2. Geri Çekilme

Katılımcıların aktarımlarında dile getirdikleri bir diğer başa çıkma mekanizması bu sarsıcı deneyime çok fazla maruz kaldıklarında kendilerini koruma adına sosyal ve kişilerarası ilişkilerden kendilerini geri çekerek kendi içsel dünyalarına yönelmeleridir.

“...yani kendimce geliştirdiğim bir yöntem, ben genelde şöyle bir şeyim var nasıl söyliyeyim, belki küçüklüğümden beri edindiğim bir şey halada devam ediyor, tabii ki eskisi gibide değil ama genelde konuşmamayı tercih ediyorum. Buda benim kendi yöntemim.” (G1)

“Ve her hafta biri gelirdi bize gazetecilerden, özellikle yurtdışındakilerden, yabancı basından. Sürekli şey ben gördüğüm için sürekli ben konuşup bir şeyler anlatıyordum. Bu sürekli sürekli böyle gelişti. Ve bu çok ağır bir hal aldı. Anlattırıyorlardı geçiyorlardı. Benim için çok kabusa dönüştü. Ve en son ben ağlamaya başladım, ben konuşmak istemiyorum kimse ile diye. Kendimi banyoya kitledim, konuşmak istemedim, evdeki gazeteciler gidene kadar çıkmadım dışarı. Ondan sonra annem şey yaptı tamam konuşmasın ve bir süre sonra aslında baş etmek için ben uzaklaştım. Çünkü çözemiyorsunuz hiçbir destek almıyorsunuz hiçbir anlamda ve baş etmenin yolu yok. Kendi içime kapandım mesela. Bide hep şey çok böyle kendi hikâyemi anlatmıyorum mesela yıllarca işte babam kaybedildi ve o ilk süreçte sürekli Galatasaray'da hep konuşturdular hikâyeye anlattırdılar. Sonra uzaklaştım ve kendi hikâyemi kapattım aslında. Sessizce gidip geldiğim zamanlar oldu bu arada. Hiç kimse görmezdi arkada dururdum yine hiç kimse görmeden giderdim. ...Israr ettikleri halde konuşmuyordum. Kapalı o kısmı ve kendi hikâyemi anlatmaya alışık değilim. Hep böyle dinlemeye, başkalarının hikâyelerini anlatıyorum o yüzden şey oldu zor oldu anlatmak. Politik olarak gerçeği anlatmak istiyorum sokaktaki herkesi çevirip. Ama kendi duygumu değil çünkü o aileden gelen bir şey. Daha böyle farklı ama kendi duygumu katmadan. Dolayısı ile kendim ne hissettiğimi hiç anlatmadığım için bu kadar zor.” (G3)

“Ben mücadele edemediğim için içime kapanıp geri çekildiğim için çok baş edemiyorum. Böyle bir olayda evet sokağa çıkıp bağırırsam bir şeyler yapsam belki kendimi daha iyi hissedeceğim. Hala içe kapanık bir insanım çok fazla iletişim kurmam insanlarla. Buda sanırım o dönem babamla çok içsel konuşmamdan kaynaklı ya da bilmiyorum belki yapım budur. Ama ben ona bağlıyorum, öyleymiş gibi geliyor. Çünkü sürekli ya onunla konuşurdum ya onu kaçıranlarla konuşurdum ya sürekli aklımın içinde o vardı. O yüzden daha belirgin bir figür. Çünkü somut dünyadan kopartıp başka bir dünyada yaşıyordum başka soyut bir dünyada yaşıyordum ve bu benim için çok gergindi. O yüzden daha belirgin bir figür aslında.” (G4)

G4’ün aktarımlarından analaşılabileceği gibi başkaları ile ilişkilene sürecininin yaratacağı herhangi bir stres kaynağından korunmak için katılımcı içsel dünyasında yarattığı hayali dünyaya sığınarak dış dünyada yüzleşemediği gerçeklikle burada yüzleşmektedir.

4.3.3. İdealizasyon ve Yüceltme

Başa çıkma mekanizması olarak kullanılan bir diğer yöntem idealizasyondur. Katılımcıların aktarımlarında bu tema kaybettikleri yakınlarına özel bir değer ve güç atfetme şeklinde ortaya konmaktadır.

“Ama ondan sonra babanız yok kahramanınız yok çünkü babam gerçekten benim için çok farklı bir yerdedi. ... Evet, birden bire kahramanınız yok oluyor, gidiyor ve siz ister istemez hem maddi hem manevi bir çöküntüye giriyorsunuz. Tabii ki daha güçlü olmayı yani bir şey yaparken de mesela bir şeye çalışırken bir şey okurken bir şey yaparken mesela babamın, babam gerçekten o anlamda beni çok motive ediyor. babam gerçekten çok iyi bir yol göstericiydi. Çok iyi bir babaydı. Çok iyi bir arkadaştı her açıdan. Zaten ben o yüzden kaybedildiğini düşünüyorum. insanlara ışık gösterebilecek yol gösterebilecek bir insan olduğu için kaybedildi.” (G1)

“...dayım zaten benim için bir kahraman öyle bir figür halini aldı. Yani korkunç yaşadıkların ama bir yandan da öyle bir insanın yeğeni olduğum içinde çok

gururluyum. Yani ve hani gündelik olanı değerlendirirken bunun hep aklımda olduğunu söyleyebilirim. Benim için olayları tartma terazisi bu durum aslında..” (G2)

“Çok farklı bir erkekti babam. Politik olması ile alakalı belki de. Bende şimdi çoğu şeyi onun gibi düşünüyorum. ...Ama babam olsa böyle şeyler olmazdı. ...ya şeyi bile düşündüm mesela bir yerde tutuluyor benim babam çok zeki benim babam çok güçlü birde çok politik bir insan çalışıyordu da zaten. Bir yolunu bulacak, kaçacak gelecek.” (G3)

“...kaybedildikten sonra çok daha güçlü bir figür aslında çünkü sürekli onunla yaşıyorsun. Benim kendi adıma bütün dünyam o.” (G4)

Katılımcıların aktarımlarında idealizasyon ile birlikte ortaya çıkan bir diğer vurgu yüceltmedir. Bu zorlu deneyimle başa çıkabilmenin bir yolu içine düştükleri çatışmalı durumu sağlıklı bir şekilde çözebilmek için yakınlarından kendilerine kalan ideallere ve düşlere sahip çıkarak bunları işlevsel hale getirmektir. Yüceltme ile beraber katılımcılar sahip oldukları duygusal enerjiyi dönüştürerek daha yararlı bir şekilde boşaltmaktadırlar. Örneğin G1 babasını kaybettikten sonra git gide kötüleşen eğitim hayatını yine babasının idealleri doğrultusunda iyileştirmiştir.

“...o dönem benim en kabus dolu yıllarımdan biriydi. Çünkü düşünsenize okul hayatınız bitti, okuldan atıldığınız gün bitti. Oda benim kabus diyebileceğim, hayatımın bittiği dönemlerden biriydi. ...annem şunu söyledi bana ben senin babanın hayalini gerçekleştirmeni istiyorum. Baban çünkü senin okumanı çok isterdi. Bak şu an baban yok ama o senin okumanı çok isterdi.” (G1)

G1’e benzer şekilde G4’te çocukluğu boyunca babasının mutlu olabileceğini düşündüğü bir şeye tutunarak hem çocuksu yanını hem de babasını (ruhsal anlamda) canlı tutmaya çalışmaktadır.

“Benim babamın kardeşi işte amcam X hukuk fakültesine okuyordu. Bizim eve geldi diplomasını çıkardı babama bundan sonra seni ben savunacam dedi. Diplomasını verdi. Ve ben o anı, o an benim için çok müthiş bir andı. Babamın gözleri ışıltılı oldu böyle gözleri doldu sarıldılar falan. Aa dedim ne güzel bir

şeymiş babamı böyle mutlu edebilirim demiştim. Ve hep babamın o sevincinden kaynaklı belki de her zaman hukuk okumak istedim. Üniversite öncesi hiç okula gitmedim ben. Bir kaç ay sonra ruhsatımı alıp avukatlığa başlayacağım. Çocukken de hep bir şeyleri değiştirebileceğime inanırdım. Belki babamın izini bulabilirim avukat olduktan sonra...” (G4)

4.3.4. Özdeşleşme

Katılımcıların aktarımlarında ortaya çıkan bir diğer tema kaybedilen yakınları ile kurdukları özdeşleşmelerdir. Özdeşleşme pratiklerini katılımcıların genellikle kaybedilen kişi gibi olma onun gibi düşünme çabalarında görmemiz mümkündür. Genellikle duygusal olarak stresli durumlarda devreye giren bu başa çıkma mekanizması katılımcılar açısından bir çıkış noktası olarak görülmektedir.

“Benim için olayları tartma terazisi bu durum aslında. İşte düşüncelerin için neyi göze alırsın, almazsın ne kadar ileri gidersin gitmezsin ne kadar korkarsın korkmazsın. Yani böyle hep demokrasın kılıcı kafanda, eylemlerinde kararlarında, birde hep bir şeyi düşünme acaba olsaydı, çünkü o kadar şey dinliyorsun ki onun hakkında, onun nasıl bir insan olduğunu biliyorsun, asla tam anlamıyla bilemezsin ama bir muhakemeye varmaya çalışıyorsun. Acaba o olsa ne düşünür, acaba o olsa ne yapardı. Acaba... herhalde en büyük suçlulukta şeyi hissettim onun gibi olamamak.” (G2)

Katılımcılar çoğu zaman kaybettikleri kişileri içlerinde barındırmaktadırlar. Yakınları hakkında sahip oldukları imgeler farkında olmadan onları işgal etmiş benliklerinin bir parçası haline gelmişlerdir. Katılımcıların aktarımlarından da anlaşılacağı gibi kişiliklerinde yakınlarına dair parçaları yaşatmaktadırlar.

“...bazı babalar gibi, herşeyi böyle çocuğunu biricik gören, üstlerine titreyen onu böyle bütün çocuklardan üstün gören bir tavrı yoktu. Şimdi düşününce netleşiyor aslında. Onun için bütün çocuklar aynı idi. Hatta şu cümleyi kurmuştu bir kere işte siz kimseden diğer çocuklardan daha değerli değilsiniz, onlarda çocuk. Annemle bu tarz şeyler tartıştıklarını da biliyorum. Bir senin çocukların mı var herkesin çocukları var. Bu çok güzel çok kıymetli bir şeydir. Yani hep biricik

olmadık babam için hep başka çocuklarda vardı. Onların ne düşündüğü ne istediği de çok önemliydi. ... Olumsuz bir şey değil bence çok olumlu bir yerden. Bende şimdi çoğu şeyi onun gibi düşünüyorum. Eşim ile bile bazen konuşurken bir tek senin mi çocuğun var diyorum. Eşim ile o konuda biraz zıtlaşıyoruz ama bu benim hem İHD’de olmam ile ilgili hem de babam ile ilgili, onların kattığı şeyler. Babamın ve işimin.”(G3)

Bir başa çıkma mekanizması olarak özdeşleşmenin kullanıldığı bir diğer alan politik olarak kaybedilen yakınlarına benzer şekilde kamusal alanda talepleri için katılımcıların uğradıkları şiddet ve ayrımcılığa rağmen mücadele veriyor olmalarıdır. Kayıp yakınlarına atfettikleri politik olma özelliğini katılımcılar ve aile üyeleri kendi üzerlerine almış görünmektedirler. Cumartesi anneleri/insanları eylemlerine düzenli olarak katılmaları ve bunun farklı alanlarda mücadelesini yürütüyor olmaları bu anlamda özdeşleşme pratiklerine verilecek bir diğer örnektir.

4.3.5. Aile ve Topluluk Görüşmeleri: Cumartesi Anneleri/İnsanları

Katılımcıların açıklamalarında sık sık dile gelen aile üyeleri, arkadaşlar ve diğer insanların desteğinin önemidir. Travmanın ardından suçlamayan tepkiler, sevilen kişilerden gelen ilgi ve bakım kişilerin başa çıkmasını kolaylaştıran önemli etkenlerdir. Katılımcıların bir çoğu için en etkili başa çıkma mekanizması yakınları kaybedilen diğer diğer ailelerle buluşmak olmuştur. Bu onlara acılarını paylaşabilecekleri ve acıda ortaklaşabilecekleri bir alan yarattığı için önemli görünmektedir.

“Cumartesi anneleri, ben orada babamı arıyorum. Ve babamı aramakla birlikte ben orada şunu gördüm ‘ben tek değilmişim’ bir kere bunu anladım. Çünkü ben Cumartesi Anneleri’ne kadar sadece benim başıma gelmiş bir şeymiş gibi algımlarken hani burada gerçekten yüzlerce insanın bu şekilde olduğunu görmek bir nebze olsun beni rahatlattı. Ne anlamda rahatlattı bu benim başıma tek gelmemiş, onların acısını da aldım ve kendi acımı biraz bıraktım. Ve dolayısı ile o boşluk bir şekilde onlarla dolmaya başladı, babamın boşluğu. Çünkü işte yıl dönümlerinde olsun işte ben oraya karanfil bıraktığım zaman babamın mezarına bırakmış gibi bırakıyorum. O beni rahatlatıyor o anlamda o boşluğu dolduruyor. O yüzden

cumartesi anneleri tabii ki tamamen babamla iç içe babamın yokluğu ile iç içe olan bir durum.” (G1)

“İşte her hafta senin gibi birinin travmasını dinliyorsun. İşte yalnız olmadığını, farklı dönemlerde aslında ne kadar çok yaşandığını, bu işin sadece senle sınırlı olmadığını, işte bu sürecin senle değil de 1915 te Ermeni’lerle başlayıp işte, işte ucu sana dayıma kadar giden bir süreç olduğunu görüyorsun. burada bir direnişte olmak çok ayakta tutuyor.” (G2)

“İlk babam kaybedildiğinde işte direk içine girdik. İki hafta sonra işte Galatasaray'a gitmeye başladık. O sürece dahil olduk ve bir sürü şey duyuyorsunuz, bir sürü hikâye duyuyorsunuz. Şeyi fark ettim bir süre sonra aslında bir tek babam değil ve benim gibi binlerce çocuk var niye kaçıyorum ki ben bundan. Bir tek ben yaşamadım bunu, bir tek ben yaşamışım gibi davranmaya başladığımı düşünüyorum hani. Dünyanın en kötü şeyi ve bunu ben yaşadım. Hayır bunu sen yaşamadın sadece. Bu ülkede yüzlerce insan kaybedildi ve hepsinin üç, dört, beş çocuğu vardı belki de. Senin gibi binlerce çocuk var. Kaçmak çözüm değil bununla yüzleş ve bir şeyler yap. Bulmak için bir şey yap ya da başkaları için bir şey yap. Sonra işte böyle içine girdikçe ve bu mücadelenin parçası oldukça iyileştigimi fark ettim. Mücadele etmek benim için baş etmenin yolu terapi gibi geldi bu bana. Her bir şey yaptığımda kendimi daha iyi hissettim. Ve bunu çoğalttım mesela, şunu da yapmalıyım bunu da yapmalıyım. Ve şeyden çıktı bir süre sonra babamdan çıktı artık. Hepsi babam gibi artık. Çünkü her hafta bir hikâyeye şahit oluyoruz. 8 yılı geçti galiba komisyonda çalışıyorum. Yüzlerce hikâye var. Ya dedim ki babasını hiç tanımayan çocuklar var. Annesinin karnında iken kaybedilmiş. Öyle çocuklarla oturup sohbet ettim ve onları dinledikçe onlar için canım yandı. Dedim ki ya ben şanslıyım çünkü babam ile bir on yıl geçirebildim. Babam ile anılarım var. Babam gibi bir adamı tanıdım. O işte babasını bile tanıyamadı gibi. İşte ne bileyim babamın nasıl kaybedildiğini gördüm, işte ama sabah evden çıktığını. Ne olduğunu bilmiyor insanlar.” (G3)

İnsanlar birbirlerinin hikâyelerini dinlemek için geniş bir ortak çevrede oturmaktadır. Anlatımlar, sadece acı çekmeye yönelik değil aynı zamanda esnekliğe ve hayatta

kalmaya da odaklanmaktadır. Çoğu katılımcı için önceden orda olan insanlar daha önceki yıllarında sıkıntı ve ıstırapla karşılaşmış hayatta kaldıklarından dayanıklılığın ne olduğunu bilmektedir. Belirsizliğe rağmen paylaştıkları deneyimler sayesinde yeni kuşaklar güçlenmeye ve hayata yeniden adapte olabilmenin ipuçlarını elde etmektedirler.

“...iyi ki o meydan varmış iyi ki annem o insanlarla berabermiş. Bambaşka bir şey. Olmasaydı ölebilirdi de. Baş etme değil hayatta kalma alanı orası onun için. Ben böyle görüyorum. Ablam içinde yeniden var olma. Bizimle, birbirimizle paylaşamadığımız şeyleri başka bir yerde paylaşma imkânı buluyorsun ve bu da bir nevi terapi gibi geliyor. Baş etme gibi. Hepimiz söylüyoruz cumartesi bizim için aslında gidip ziyaret ettiğimiz bir mezar yeri çünkü ona sahip değiliz. Öyle görüyorum cumartesiye, cumartesi insanların olduğu o alanı. O anlamda çok değerli çok rahatlatıcı bir yer.” (G4)

Katılımcılar Cumartesi Anneleri/ İnsanları ile birlikte Galatasaray Meydanı’nda yapılan tüm etkinlikleri yas sürecinin sembolik bir yansıması olarak algılamaktadır. Sembolik düzeyde olsa dahi bu etkinlikler katılımcılar ve diğer üyeler için çerçeve çizmeyi kolaylaştırmaktadır. Özellikle çözümü olmayan bu gibi deneyimlerde toplum bir bütün olarak ailenin acısının haklı olduğunu kabul edip anmalarda olduğu gibi mezar yerine yas tutmak için farklı yaptırımların zeminini oluşturduğunda kişilerin acılarında yalnız olmadıkları ve acılarının azaltılabilir olduğu görünmektedir.

“Cumartesi annelerinde de yine aynı şekilde. Bu konuları biraz daha konuşur hale geldim. Bu konuşmaları konuşmaya başlayınca biraz daha kabulleniş arttı. Yoksa hapsettiğiniz bir şey vardı sonuçta. Hiç kimseye göstermediğiniz hapsettiğiniz bir şey. Nasıl ki gösterdiğinizde onlarla paylaştığınızda ister istemez bu biraz daha kabullenişe dönüştü. Yavaş yavaş o şekilde başladı kabulleniş. Şu anda biraz daha o noktalarda ilerliyorum.” (G1)

Katılımcılardan bazılarının aileleri kendi aralarından anma törenleri yaparak bu yeni duruma adapte olmaya çalışmaktadırlar. Aile üyeleri ve dostlar arasında kurulan bu bağ ve birliktelik başa çıkma sürecinin önemli bir parçası olarak sunulmuştur.

“Hasköy ritüelleri var mesela dayımın doğum gününde. Anneannem şey yapmaz dayanamaz çok üzülür çünkü onların o dönem kaçtığı sürekli baskın yapılan ev, terk etmek zorunda kaldığı evden. Sözüne çok etmezdik ama. doğum günlerinde Hasköy'e gidilir mesela dayımın. Dayımın semti hem çalışmaların yapıldığı hem o dönem dayımın sorumlu olduğu alan. Hem yaşanan yer orda bir toplarız işte dayımın arkadaşları biz. , işte kaybedildiği zamanlarda işte kendi içimizde bir anma, doğum gününde bir Hasköy'e gitmek. Hasköy'e gidiliyorsa o gün muhakkak anneanneme uğramak o gün onun yanında olmak.” (G2)

4.3.6. Çok Çalışmak ve Mücadele Etmek

Katılımcıların aktarımlarında ortaya çıkan bir diğer tema çok çalışmaktır. Bu çok çalışma hali hem kendilerinden önceki kuşaklar hem kendileri için sık sık değindikleri bir temadır. Yakınları kaybedildikten sonra bir taraftan yakınlarını bulma adına girişilen mücadelede anneler, anneanneler ve babaanneler çok çalışırken bir yandan günlük temel ihtiyaçlarını karşılamak, ideallerini gerçekleştirmek ve kendilerine devredilen mücadeleyi devam ettirmek adına katılımcılar ve kardeşleri çok çalışmaktadırlar. 4 katılımcıdan 3'ünün kendileri ya da ikinci nesil aile üyeleri temel yaşam masraflarını karşılayabilmek için ya okulu bırakmak zorunda kalmışlar ya da hiç okula başlamadan çalışma hayatına girmek zorunda kalmışlardır.

“O zamanki durum gerçekten hem onun vermiş olduğu hem şehrin vermiş olduğu zorluk hem de babamın kayboluşu elbette ki bize çok büyük zorluklar yaşattı. Yani abimler okuldan çıkmak zorunda kaldılar düşünsenize. Hepsi okuldan çıktı çalışmak zorunda kaldılar.(G1)

“İş hayatında o tekstil atölyelerinde çalışmanın getirdiği şey ciddi anlamda yorgunluk, bazen üstümü değiştirmeden, her zaman hatta yatıyordum. Çünkü hiç halim yoktu. Geliyorsun sabah 6,7 çıkıyorsun akşam saat 8, 9 eve geliyorsun. Haliyle yatıyorsun başka hiçbir hayatın yok. Çalışmak zorundayım çünkü ailemin başka bir geliri yok. Abim çalışıyor ablam çalışıyor ama onlarda çocuklar zaten. Cılız küçük bir çocuktum gerçi hala öyleyim. Ve tekstillerde ortacı denilen bir iş var getir götür işleri ve her zaman ağır kaldırmak zorundasınız. 12 saat bazen 13

saat çalışıyorsunuz. Bu bedenen çok yoran bir şeydi. Benim için gerçekten çok yorucu bir şeydi, nasıl tarif edilir bilmiyorum, yıpratıcı az kalıyor galiba. ben 11'den 19 yaşına kadar çalıştım tekstilde” (G4)

“Ama bazen şey yapıyorum yani abimde bende çok erken yaşta çalışmak zorunda kaldık. Babamı kaybettikten sonra bende çalıştım, abimde çalıştı, . 12 yaşında ben işe girdim, oda çalışıyordu 15 yaşındaydı. bence kendimizden daha büyük yük omuzladık ve bundan fazlasını yaptık. Ben kendimi ihmal ettiğimi düşünüyorum ama başkalarına karşı eksik yani nasıl diyim annem için yaptım kardeşlerim için yaptım eksik kalan bir şey kaldıysa bu kendim için eksik bir şeyler kaldı bu başkası için değil. Evet boş bıraktım kendimi ihmal ettim.” (G3)

Aile üyeleri ve katılımcılar kendilerini aktif ve meşgul tutma adına bir çok şeyle birlikte uğraşmaktadırlar.

“Açık öğretime yazıldım lisede, açık öğretimden bitirdim. İstanbul üniversitesinde iki yıl araştırma görevlisi olarak çalıştım. Sonra oğlum oldu çıktım çok zorlandım. Hem doktora, hem çalışmak, hem çocuk çok zorlanacaktım. Bakalım eğer doktoram biterse tekrardan çalışacağım.” (G1)

“...şimdi bir sendikada çalışıyorum, aynı zamanda gönüllü olarak İHD'deyim sekiz yıldır. Çok uzak değil aslında mesleğim ve gönüllü olarak çalıştığım kurum arasında çok büyük bir fark yok. O yüzden çok mutluyum hem işimle hem orayla. Modelistiği bırakmış olsam da. Hem çalışıyorum hem oğlumla vakit geçiriyorum. Evde sorumluluklarım var hem de dışarda derneğe vakit ayırmaya çalışıyorum.” (G3)

“Üniversite öncesi hiç okula gitmedim ben. Okuma yazmayı kardeşim okula başlayınca onun öğretmeni bana ders veriyordu. Ya da bazen beni sınıfta tutuyordu ders görüyordum. Gerisi işte kardeşimle beraber çalışarak öğrendim. Harfleri falan tanıdım diyim.94'ten 99'a kadar doğru düzgün okuma yazma bilmiyordum. En fazla heceliye biliyordum.” (G4)

Bazı aktarımlarda bu zorlu deneyimle başa çıkma adına katılımcıların kendilerinin ya da kendilerinden küçük olan kardeşlerinin bakımverenleri için bir uğraş olduğundan

bahsedilmektedir. Bu hem kendileri için hem anneleri için işe yarayan bir mekanizma gibi görünmektedir.

“Mesela şeyi çok hatırlıyorum. Anneannem makine gibi örgüler örerd. İşte hırkalar, işte ne lazımsa, battaniyeler, etekler, ne lazımsa sürekli örgü örüyordu yemek yapmadığı zamanlar dışında. Onu çok rahatlattığını söylüyordu. bide anneannem benim hep uğraş olduğumu söylerdi. Sen beni oyaladın ettin. Öyleydi yani.” (G2)

“Şu açıdan şanslıydık belki küçük kardeşim o zaman kaç yaşındaydı 3 ya da 4 yaşında olması lazım. Yaşları karıştırıyorum. Annemin tek avantajı oydu. Çok bir şeylerin farkında değildi ve sürekli ortalıkta oynayan küçücük bir çocukt. Hiçbir şey umurunda değil anlamıyor çünkü. Onun olması çok büyük bir şanstı belki annemi hayatta tutan şeydi. Sürekli onunla oyalanırdı. Bir şey olduğunda biz onu götürürdük ona o da biraz sakinleşirdi. Onun olması bir şanstı.” (G4)

Katılımcıların bir çoğu hem annelerinin hemde kendilerinin Türkçe ve okuma yazma bilmemeninde onlar için ekstra bir zorluk getirdiğine değinmiş hem çalışma sisteminin içinde hemde günlük işleri halledebilmek adına nasıl yoğun bir çaba gösterdiklerini şu şekilde dile getirmişlerdir.

“İstanbul'a geldiğimizde annem türkçe bilmiyordu, okuma yazması yoktu. Ve birden her şeyini kaybetti. ...Yani okuma yazması olmadığı halde işte kalkıp gidip bütün resmi yerlere başvuru yaptı, bir şekilde gidip yanına birini bulmaya çalıştı akrabalarından hani dil yok, okuma yazma yok. Yolunu kaybettiğini biliyorum ben eve gelmek için. Otobüse binecek ama otobüsün üzerindeki yazıyı okuyamadığı için. Türkçe bilmiyor. Çok kötü bir şeyin içine düştü ve yapayalnız kaldı. Buna rağmen çok mücadele etti.” (G3)

“Buraya geldiğimde Türkçe hiç bilmiyordum, hiçbirimiz bilmiyordu. Annem bilmiyor ben bilmiyorum, okula başlama fırsatımda olmamıştı zaten. Ablam abim yine çat pat biliyor ama ben ve küçük kardeşlerim Türkçe bilmiyoruz. Yani hiçbir şey anlamıyorsunuz. Etrafta herkes konuşuyor ne dediklerini anlamıyorsunuz dolayısı ile onların söyledikleri her şey size küfür gibi geliyor. Ve korkutucu. Bir

dili anlamamak gerçekten inanılmaz korkutucu. Bu da çok travmatikti. Dilin yarattığı travmada çok ağırdı benim için. Benim için en önemli şeyler kelimelerdir ve hiçbir şeyi duymuyorsunuz, etrafta çok fazla konuşacağım insanda yok. Çocuklarla oynayamıyorsunuz çünkü dışlıyorlar, oyunlarına almıyorlar. Konuşmalar zaten anlamıyorsun. O da oldukça yıpratıcı idi benim için o süreçte. 96 yılında da hala Türkçeyi çok iyi bilmiyorum. Bütün, hani evin ekonomisini çevirme, evet hani çocuklar çalışıyor ama onu organize etme, bütün alışverişleri yapma, kirayı ödeme, elektriği ödeme, her şeyi bu sefer o yapmaya başladı. Ve bunu yaparken de çok Türkçe bilmiyor, ev sahibi ile anlaşmak onun için sorun. Bir yere gittiğinde fatura ödediğinde onun için sorun” (G4)

4.4. İKİNCİ KUŞAĞA AKTARILAN MİRAS

Çalışmanın temel varsayımı olan bu üst düzey tema aktarım süreçlerindeki temel ortaklıkları içermektedir. Birinci kuşağın anlatımlarından yola çıkarak bu travmatik deneyimin sözel ve sözsüz davranışlar aracılığı ile ikinci kuşağın ruhsallığında nasıl izler bıraktığına odaklanılmıştır. Belirsiz kayıp sonucu hayatta kalmış olan kuşağın yasaklar, tabular, ve korkuları ile şekillendirdikleri çocuk yetiştirme tarzları katılımcıların aktarımlarına sık sık yansımıştır. Katılımcıların aktarımlarından ebeveynlerinin tutulamayan yasını, utancını, çaresizliğini, aşağılanmayı, suçluluk duygusunu, özdeşleşimleri ve bilinmezliğe karşılık gelen boşluk hissini çocuklarına aktardıkları ve ikinci kuşağında bunları kısmen dönüştürerek gelecek nesillere aktardıkları görülmüştür.

4.4.1. İlişkisel Miras

Belirsiz kaybın travmatik sonuçları ile uğraşmakta olan bakımverenlerin bu süreçteki ruh halleri çocukların daha sonraki hayatlarında bağlanma, ilişkilene, çocuk yetiştirme ve ayrışma pratikleri üzerinde yansımalar bırakmaktadır. Yakınlarının kaybedilmesinden sonra katılımcılar bakım verenleriyle (Anne) olan ilişkilenemelerinde değişimler olduğunu ve bu değişimlerin kendilerine ve başkalarına dair ilişkilerinde yön veren etkilere sahip olduğunu dile getirmişlerdir.

“Mesela annem ağlardı, çok ağlardı bazen kendi kendine konuşurdu. Benimle değil, kendi kendine konuşurdu. ...Çocuk anlaşılmayı ister gerçekten birinin onu anlamasını ister. Tabii ki her insan ister ama çocuk daha yoğun olarak yaşar bunu. Çünkü kendini anlatamaz ifade edemez çocuk. Annem o anlamda daha anlayamazdı beni. Sonrasında zaten annemin yaşadığı travma, annemi şu an çok iyi anlıyorum ama çocukken mesela anlamıyordum. İşte annem beni neden anlamıyor derdim.” (G1)

“Annem ile şöyle, babamı kaybedilmesine kadar sıkıntı yoktu. Ama sonrasında annem ile ilişkim koptu. Hala bile zorlanıyorum annemle. Çünkü baba gitti ve annem çok fazla sorumluluk aldı. Ve çok zor bir yük aldı ve çok zor bir hayatın içine girdi. Psikolojik olarak çok kötüydü. Kendini kaybetti aslında. Bize ayıracak ne vakti vardı nede enerjisi ne bizi ayakta tutacak, yani çok farklı bir şey. Çok kötü bir şeyin içine düştü ve yapayalnız kaldı. O yüzden biz orda arkada kaldık. Dolayısı ile o bağda koptu. Annem ile o güçlü bağ yok. Hiçbir zaman bir sorunumu anlattığımı hatırlamam, dertleştiğimi hatırlamam, bir konuda yardım istediğimi hatırlamam. O yüzden o yaralı tarafı o verdi bana.” (G3)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi katılımcılar babalarının kaybedilmesinden sonra annelerinden ihtiyaç duydukları karşılıklılık duygusunu alamadıkları bir durum tariflemektedirler. Annelerinin kendileri ile empatik bir duygulanımsal uyumlanma gösterememesi yaşadıkları bu stresli olay ile başa çıkmalarını daha da zorlaştırmıştır. Anne fiziksel olarak ulaşılabilir halde olmasına rağmen sürekli endişe, kaygı ve duygusal olarak stabil olmamasından kaynaklı katılımcılarında kaygılı ilişki örüntüleri kurmasına neden olmuştur. Bu da onların kendi çocuklarına yönelik daha korumacı bir rol geliştirmelerine neden olmuştur.

“Mesela benimde çocuklarım var ben çocuklarıma gereken şeyleri anlatıyorum zaten. Ama yanında konuşulmaması gereken şeyleri de konuşmuyorum. Ama o zaman tabii ki öyle değildi. Biraz daha psikolojik olarak okuyoruz ediyoruz vs. bunları biraz daha dizginleyebiliyorum ben. Ama annemde öyle bir şey yoktu. O yüzden annemle aram iyi değildi.” (G1)

“Ya evet bende mücadele ile üstesinden geliyorum ama, annemin eksik bıraktığı yerleri tamamlamaya çalışıyorum. Benimde çocuğum var ama ben çocuğuma biraz biraz babam işte fotoğrafı kaç yaşında idi işte bir buçuk yaşında idi babamın fotoğrafının gördü, kim bu dedi babam. Bir daha gördüğünde nerde senin baban işte bilmiyorum. İşte bir daha gördüğünde baban nerde? bilmiyorum dedim. O sordukça onun yaşına göre ya da anlayabileceği şekilde anlatmaya çalıştım. Şimdi 12 yaşında senin babanı polisler mi kaçırmış? Evet dedim. Nasıl olur ya dedi. Oldu işte anneciğim dedim. Onu yaralamadan aslında anlatmaya çalışıyorum ona, bilmesini istediğim, bilmesi gerekiyor işte merak ediyor, gerçek bu ve yapacak bir şey yok. Ve şu anda 12 yaşında araştırarak ve aslında başka şeyler bulacak ona yer vermeden kendim ikna etmeye çalışıyorum. Bir süre mesela sormadı bana belki de üzülüyorum diye. Çok ta şey yapmamaya çalıştım onun yanında hiç ağladığımı görmedi falan filan. Kendimce çözümler bulmaya çalıştım ama konuştum. O istediği için konuştum, hiçbir zaman onun isteği dışında bir şeye sokmadım, ya da durduk yere anlatmadım. Sadece sorduğu sorulara cevap verdim. İşte onun anlayabileceği kadar cevap verdim. Ama annem ile hiç bunu konuşmadık, hiçbir şey paylaşmadık yani.” (G3)

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü gibi katılımcılar ilişkisel konularda zaman zaman kendilerini anneleri ile mukayese etmektedirler. Kendi yaşadıkları deneyimlerden yola çıkarak kendilerinde yoksunluk duygusu uyandıran davranışların benzerlerine çocukları maruz kalmasın diye çaba göstermektedirler. Bu mukayeseleri dile getirmeleri hem çocukları ile hem de anneleri ile empatik ve özdeşimsel ilişkiler kurabildiklerini göstermeleri açısından önemli görünmekteydi.

“...annem babamdan sonra aşırı sinirli bir insan haline döndü. Çok sinirli en ufak bir şeye, hala etkisi devam ediyor mesela, hala kaldı o. ...Çok sinirli bir insan haline dönmüş olması bende ondan o şekilde aldım. Annemin o siniri gerçekten banada geçti. Şu anda onun kadar olmasada bende de o iz var. Aradaki fark şu ben onu biraz daha terbiye edebiliyorum. Biraz daha psikolojik olarak okuyoruz ediyoruz vs. bunları biraz daha dizginleyebiliyorum ben. Ama annemde öyle bir şey yoktu. O yüzden annemle aram iyi değildi. Özellikle ben kendi çocuklarım

olduktan sonra annemi anladım öyle söyleyeyim. O zamana kadar gerçekten annemi anlayamıyordum. Ama ondan sonra gerçekten anlıyorum.” (G1)

“...şeyi fark ediyor mesela beni gördükçe. Geçmişte kendisinin eksik bıraktığı yerleri de görmüş oluyor. Mesela her hafta gelip ‘oğlun nerde?’ diye soruyor. Bu soru klasiktir. Yanımdakiler annemi gördüklerinde ‘heh işte annen geliyor oğlun nerde? diye sorucak’ diyorlar. ‘Çocuğunu bırakıp nasıl geliyorsun?’ diyor bana, ‘sen gelme ben burdayım zaten sen çocuğunu ihmal etme’ diyor bana. Ben orda şeyi seziyorum ben geçmişte yaptım ama sen yapma. Ben ona hep şeyi hissettiriyorum ben oğlumun vaktinden çalmıyorum. Haftanın altı günü onla ilgileniyorum ve kendime ayırdığım bir günü aslında buraya ayırıyorum. Kendi zamanımı buraya harcıyorum aslında. Yani benziyoruz aslında anneme çok. Çok yanımız benziyor o da farkında ama biraz korumacı davranıyor sadece. Haklı olarak. Geçmişte yapmadığımı şimdi yapıyor aslında. Ama o ilişkiyi hala kuramıyoruz galiba.” (G3)

Annenin bu kaygılı ve endişeli davranışları sadece anne ile katılımcılar arasında değil aynı zamanda katılımcılar ve ötekiler arasında da yüzeysel bir ilişkinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Kaybedilme olayından sonra annelerinden öz düzenleyici kapasitelerini destekleyecek duygusal bir kapsama alamayan katılımcılar kayıp söz konusu olduğunda kendi duygularına yabancılaşmakta ve ötekilerle ilişkilenebilmekte zorlanmaktadırlar.

“Herkes kendince yaşıyor bir şeyleri galiba. Abimle hiç konuşmuyoruz bunları. Bizim aslında annemden kaynaklı bu konuda şeyiz hiç konuşmadık. Sanki konuşulmaması gereken bir şeymiş gibi kaldı bizde hep. O yüzden çok zorlanıyoruz, ben kız kardeşimle konuşuyorum, onunla rahat konuşuyorum. Ama onun dışında babam ile ilgili hiç kimse hiçbir şey konuşmuyor hala öyle.... hiç konuşulmuyordu, hep gizli saklı idi. Mesela hala bile babamın duvarda bir resmi yoktur. Evde bir köşede var ama babamla ilgili hiçbir şey konuşmadık. Hiç kimse hiç kimseye bir şey sormadı, herkes hep kendi köşesindeydi. Söz konusu babam olunca annem hiçbir şey anlatmadı. Yani çok garip bir şeydi. Bir yandan deli gibi arıyorsunuz ama bir yandan da hiçbir şey konuşmuyorsunuz. Hala bile öyle.

Babam ile ilgili birbirimizle hiçbir şey konuşmuyoruz. kendim ne hissettiğimi hiç anlatmadığım için bu kadar zor.” (G3)

G3’ün aktarımındanda anlaşılacağı gibi aileye duygusal olarak erişebilmek mümkün olmadığında bu durum anlam yaratma süreçlerini sekteye uğratmaktadır

“...babam kaybolduktan sonra hiçbirimiz hiçbir şey konuşmadık aile içerisinde. Orda büyük bir kopukluk var. Hiçbir şey yok orda hiçbir konuşma hiçbir paylaşım hiçbir diyalog kurma yok. Tamamen kopuyorsun belki günlük şeyleri konuşuyorsun birbiriyle ama derinlemesine ya da herhangi bir paylaşım yok. İşte yemek yedin mi yedim, bulaşıkları yıkadın mı yıkadım, evi topladın mı topladım, bunun ötesine giden herhangi bir iletişim, paylaşım yok. Ablamı ağlarken görsem gidip bakmam. O beni ağlarken görse gelip konuşmaz. Çünkü bu şey gibi hani, bir konuşulursa.... O yüzden konuşulmasın ama sonrasında başka bir şeye döndü. Gelmeyecek. O yüzden konuşursak yıkılırız. En azından ben öyle tarif ediyorum yıkılırdık. Korku idi çünkü benim için konuşmak. Korkulu bir şeydi. Başkası ile rahat konuşabildiğimiz şeyleri kendi içimizde konuşamıyoruz. Hepimizde aile içerisinde ciddi bir mesafe var. Ve bu mesafenin oluşu babamın kaybedilmesi üzerine ortaya kondu, orda herkes başka bir tarafa kesip attı. Hiç kimse birbiri ile ilişki kurmadı ve hala kurmuyoruz. Geçmişe göre belki birazcık daha kurabiliyoruz. Ama o iletişim halinde olmama hali hala devam ediyor. Bu da babamın getirdiği bir şey. Babamın meselesini konuşmadık ama bu bizim hayatımızda olan diğer her şeyi kesip attı. Birbirimizle paylaşmayı, oturup konuşmayı, sadece bu mesele üzerinden değil diğer her şeyi de kesip attı. Biz hiçbir şey konuşmadık.” (G4)

4.4.2. Gelecek Nesillere Aktarma Görevi

Olaya bizzat maruz kalmamalarına rağmen bunun bir kısmına şahit olmuş ya da çevrelerinden duydukları kadarı ile bilen katılımcıların belirsizlik karşısında ne kadar incindiklerini dile getirmeleri önemli görünmektedir. Ruhsal durumlarını, çektikleri acıları, bu süreçte gösterdikleri belirtileri başkalarının yaşamasını önlemek ve toplumsal farkındalık yaratma adına gerçekleri aktarmak kendilerini iyileştiren bir görev haline gelmiştir. Kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak kayıp yakını olduklarını

vurgulamaları halihazırda gelecek nesillere aktarma görevini üstlendiklerinin ilk belirtisidir.

Katılımcılara göre bu bilinmezlik durumu sadece kendilerini ve kendilerinden önceki kuşağın ruhsalıklarını ve ilişkilerini etkilemekle kalmadı. Bu aynı zamanda kendilerinden sonra gelecek kuşakları ve toplumuda etkileyecektir. Belirsizliklerin ortadan kaldırılması ve gerçeklerin konuşulması iyileşme için gerekli olan zemini hazırlayacaktır. Dolayısı ile tümüyle her şeyi değiştirip şekillendiren bu deneyimin olup biten bir şey gibi değil gelecek kuşakların ruhsallığındada tanımlanamayan yaralar bırakmaması adına bugünde çözülmesi gerektiği ihtiyacı aktarımlara yansımıştır.

“...Ama bizde benim kendi ailem içerisinde öyle değil. biz hala cumartesi annelerine gittiğimizde umutla gidiyoruz bir şeylerin olacağını sadece kendimiz açısından değil diğer kayplarında bulunması adına öyle bir mücadele veriyoruz. Şu an artık bizden de çıkmış bir durumda. Sadece kendim için gitmiyorum gerçekten. Hani annemle de geçen gün konuşuyorduk sadece kendimiz için gitmiyoruzki onlar içinde gidiyoruz. Yani belki sadece kendimiz için olsa belki bişey yapmayacağız o noktaya geldik. Hani o anlamda artık iş biraz bizden çıktı artık yani. Bizim durumumuzdan artık çıktı. Zamanla zaten gerek akrabaların durumu gerek bizim yaşadığımız durumlar işte ne bileyim babaannemle başladı bizim cumartesi annelerine gelişimiz babaannemi kaybettik annem, gerçekten annem o kadar hasta olmasına rağmen geliyor, onunla ben, ben çocuklarımı da getiriyorum. Çocuklarımı getirmesem de şu an anlatıyorum fotoğraflarını gösteriyorum. Diyorum bak böyle. En son mesela yedi yüzüncü haftada kızım da gelmişti. Çocuklarımı da getirmiştım. Burada olay çıkmıştı o onun için mesela bir travma oldu. Sanki artık polisler onlara kötü davrananlar, polisi iyi olarak biliyordu, okullarda vesaire böyle öğretiliyor. orda gerçekten polisin o kısmı ile o yüzü ile yüzleşti. Gördü. Biraz onda mesela bir çekince oldu. Mesela sonra ben gittiğimde anne nereye gidiyorsun dediğinde cumartesi annelerine gidiyorum dedğim zaman kızım anne ya polisler sana bir şeyler yaparlarsa gibi böyle ekstradan travmatik bir şeye gitti yıllar sonra. Yani bu hikâye gerçekten çok üzücü.” (G1)

“...annelerin orda oğullarını sorma durumu çok başka annemde orda abisini soruyor. Dayımda abisini soruyor. Benim bir erkek kardeşim olsaydı muhtemelen oda soracaktı. Dolayısı ile bu cinsiyetler üstü bir şey. Oluşum noktası elbet teki çok manidar. Bir anne evlat durumundan bahsediyoruz. Evladın anneden koparılması da çok acı. Bir yandan da şöyle bir durum var benim orda olmadan bu meselenin halledilmiş olması gerekirdi. Benim çocuğumun da bu şeyleri yaşamaması gerekir. Bu şey derdinden değil artık hani verin şu adamı. Hani mesele artık her hafta buraya gelmek değil. Zaten biz deklere ediyoruz son kayıp bulunana kadar. Bu iş daha ne kadar sürecek böyle. Bir yandan bunun düşüncesi de var. Yoksa hafta sonları burda olmak hiç dert değil. Bunu yıllarca da yapabilirsin asırlarca da yapabilirsin. Şeyi gördüm geçen gün o fotoğraf benim için çok çarpıcı oldu. Doksan küsür yaşlarında bir adam seksen yıl sonra kardeşinin mezardan çıkartılmasını bekliyor. Kardeşi İspanya iç savaşında kardeşi toplu mezara gömülmüş. öyle bastonu elinde öyle bir sandalyede oturuyor. Kardeşinin çıkarılmasını bekliyor dedim ya bu muamele bize reva görülen şey yani hani zaten yapacağını yapmışsın. Mesele bizim kuşaklar boyunca orda olmamız değil. Hani sır mı olacak. Biraz da bunun sinirliliği var.” (G2)

G1 ve G2'nin aktarımları belirsiz kayıp olayının ruhsal düzlemdeki etkileme ve aktarım gücüne dikkat çekilmesi ve aynı zamanda bireysel olarak yaşanmasa bile böyle bir olayla karşılaşıldığında bile insani düzlemde bunu anlamlandırabilmenin ne kadar zor olduğunu göstermek açısından önemli görünmektedir.

“Aksine içinde olmak hepsi ile yüzleşmek bir şeyleri bilmek sonra buna döndüm mesela. Babam ile ilgili her şeyi bilmek istedim araştırmaya başladım evdeki kıyafetlerine kadar, nerde eşyaları demeye başladım mesela. Kendi kendime kurcalayıp ona ait bir şeyleri bulmaya çalıştım. Arkadaşlarını falan araştırmaya başladım, vardı birileri çok kalabalıktı, herkes kayboldu nerde bu insanlar gibi. İşte yine cumartesi annelerine dahil oldum. Sonra aktif olarak içinde yer almaya başladım. Bu ülkede yüzlerce insan kaybedildi ve hepsinin üç, dört, beş çocuğu vardı belki de. Senin gibi binlerce çocuk var. Kaçmak çözüm değil bununla yüzleş ve bir şeyler yap. Bulmak için bir şey yap ya da başkaları için bir şey yap. Sonra

işte böyle içine girdikçe ve bu mücadelenin parçası oldukça iyileştiğimi fark ettim. Ve bunu çoğalttım mesela, şunu da yapmalıyım bunu da yapmalıyım. Ve şeyden çıktı bir süre sonra babamdan çıktı artık. Hepsi babam gibi artık. Sadece kendiniz için değil başkaları içinde bir şeyler yapmak. Anlatamadım uzun yıllar böyleydi. Ama şimdi hiç tanımadığım biri çevirse benim babam göz altına alındı ve kaybedildi. Yani şöyle diyim hikâyemi herkese anlatmak istiyorum. Hayır ya böyle bir hikâye yaşandı ve bunu herkese anlatmak istiyorum bunu herkes bilmeli. Biraz o şeyde, anlattıkça bana iyi geldi.” (G3)

“Belki daha fazla toplumsal alanda neler yapıldığı ne kadar duyurulursa o kadar şuna maruz kalmaktan geri durabiliriz. Küçüklüğüm bununla geçti. ...Toplumsal olarak bunu herkes duyduğunda ben bir çocuk olarak bunun izahını vermek zorunda kalmayacağım. Kayıp dendiğinde de aslında ölmüş dendiğinde ne kastettiğimizi biliyoruz ne olduğunu biliyoruz. Kayıp dendiğinde insanların kafasında hiçbir şey canlanmıyor. İşte toplumsal olarak bu bilindiğinde buna maruz kalmayacağız. Çünkü gerçekten bunu açıklamaya çalışmakta çok zorlayıcı bir şey. Çocukluğum hep bununla geçti. ...Bir yerde hala bunu yapan birilerinin korkusu olmak var. Çünkü hala o meydana aslında her oturduğunda onları rahatsız eden onlara bir gözdağı, peşinizdeyiz diyoruz. Ne kadar yakalayamasak ta peşinizdeyiz bunu bilin diyoruz bir yanı ile” (G4)

Kayıp yakınlarından geriye kalan fotoğraflarla, cumartesi annelerinin yaptığı eylemlerle geride her ne kadar yaşadıkları kaybı somutlaştıracak bir mezar olmasada ellerindeki bilgilerle yaşadıkları kaybı gelecek nesillere aktarmaya çalışmaktadırlar.

“ben çocuklarıma gereken şeyleri anlatıyorum zaten Mesela ben oturdum dedelerinin durumunu onlara anlattım. İşte oturdum böyle böyle bir şey oldu ben böyle bir çocukluk yaşadım diye anlattım. Ama tabii ki bilmemeleri gereken ya da onları kötü etkileyecek olan şeylerden de kaçınıyorum o ayrı.” (G1)

“Benimde çocuğum var ama ben çocuğuma biraz biraz babam işte fotoğrafı kaç yaşında idi işte bir buçuk yaşında idi babamın fotoğrafının gördü, kim bu dedi babam. Bir daha gördüğünde nerde senin baban işte bilmiyorum. İşte bir daha

gördüğünde baban nerde? bilmiyorum dedim. O sordukça onun yaşına göre ya da anlayabileceği şekilde anlatmaya çalıştım. Şimdi 12 yaşında senin babanı polisler mi kaçırmış? Evet dedim. Nasıl olur ya dedi. Oldu işte anneciğim dedim. Onu yaralamadan aslında anlatmaya çalışıyorum ona, bilmesini istediğim bilmesi gerekiyor işte merak ediyor, gerçek bu ve yapacak bir şey yok. Ve şu anda 12 yaşında araştırarak ve aslında başka şeyler bulacak ona yer vermeden kendim ikna etmeye çalışıyorum. çok ta şey yapmamaya çalıştım onun yanında hiç ağladığımı görmedi falan filan, işte bir tek babam değil ki bak orada bir sürü insan var o fotoğrafların hepsi kayıp işte onlarda arıyorlar. Ve işte şey düşünüyordu, kayboldular, ben artık biliyorum neden orada fotoğrafları tuttuğumuzu. Neden diyordum orası kalabalık ya gelip geçen insanlar görecekler eğer gördülerse size söyleyecekler. Taniyan var mı nerde diye tuttuğumuzu düşünüyor mesela öyle düşünmüştü beş yaşındaydı. Kendimce çözümler bulmaya çalıştım ama konuştum. O istediği için konuştum, hiçbir zaman onun isteği dışında bir şeye sokmadım, ya da durduk yere anlatmadım. Sadece sorduğu sorulara cevap verdim. İşte onun anlayabileceği kadar cevap verdim.” (G3)

4.4.3. Telifisi Olmayan Acılar ve Kayıplar

Katılımcılara göre zorla kaybetmenin neden olduğu belirsiz kayıp ve bunla birlikte gelen acının bireysel düzlemde telifisini sağlayabilecek herhangi bir mekanizma yoktur.

“...bence telafi edilemez. Yani kesinlikle edilemez. Babamın eksikliğinin dünya da hiçbir karşılığı yok. Çocuklarım dahi oldu o bile farklı. Kesinlikle onun yerini doldurabilecek hiçbir şey yok, hiçbir şey. Dünyada bana maddi manevi ne verilirse verilsin onun karşılığı yok. Kesinlikle yok. Bana desinler ki bütün her şeyini kaybedeceksin baban gelecek. Kabul ederim. Onun yerini gerçekten hiçbir şey doldurmayacak benim için.” (G1)

“Onarılamaz, onarılamaz onaracak hiçbir şey yok. Benim için yok.” (G2)

Hayata yeniden alışmak ve adapte olmak mümkün gibi görünsede kaybı unutmak ya da herhangi bir şekilde telafi etmek kaybı geri alacak herhangi bir mekanizma olmadığı için mümkün değildir.

“çok zor. Telifisi yok. Sadece belki yeniden güvenebilirsin bir şeylere, yeniden farklı bakabilirsin hayata, yeniden başlayabilirsin belki ama bence telifisi yok bunların. Ama yüzleşmeden hesaplaşmadan hiçbir şey iyileşmeyecek. Hiçbir şeyde telifi olmayacak. Ya zaten telifisi yok sonuçta telifi demek, bu insanlar alındı kaybedildi ve katledildi, nasıl bir telifisi olabilir. Onları geri getirebilecek hiçbir şey yok. Sadece bu acıyı dindirecek bir şey olabilir o da hesaplaşmak, yüzleşmek ve hesaplaşmak. Şeyi bilmek istiyorum. Diyorum ya o kadar basit değil. Her şeyi bilmek istiyorum. Nasıl aldınız nasıl götürdünüz, naptınız, bunun emrini kim verdi, ne oldu, babamın ordan alındıktan sonra ne kadar yaşadığını bilmek istiyorum. Bunlar basit şeyler değil. Hepsi yüzeysel bir yüzleşmeden ya da hesaplaşmadan bahsetmiyorum.” (G3)

Katılımcılar toplumsal düzlemde bakıldığında ise kaybettikleri yakınlarının tamamlanmamış yas işlerini kamusal alanda yaşayacak zeminin hazırlanması ile bir telifi mekanizmasının oluşabileceğini dile getirmektedirler. Yaşanan bu olaylara tanıklık etmiş diğerlerinin bu süreçte üzerlerine düşen görevleri yerine getirmeleri yas işinin ayrılmaz bir parçası olarak görünmektedir.

“yani toplumsal olarak, yani dediğim gibi telifi değil ama şöyle bir azaltma belki azalabilir. İnsanların bu konuda daha çok duyarlı olmaları. Çünkü dediğim gibi sadece bu olay benim başıma gelmemiş bana ne zihniyetinden sıyrılmak gerekiyor. Ben bugün bir çok insanla empati kurabiliyorum. Çünkü onları ben yaşadım zaten. Dışarıdan gelebilecek en kötü tehlikelere maruz kaldım ben. En büyük devlet, en büyük etken devlet, ve en yakınım babam. Ve dolayısı ile insanların bu konuda çok daha hassas olmaları gerektiğini düşünüyorum. yani eğer bu zihniyetle devam edeceksek bir yere kesinlikle gelmez zaten. İşte benim başıma gelmedi. Bana ne mantığı ile kesinlikle hareket etmemek gerekiyor.” (G1)

“İlk önce şu önemli biz her hafta burada toplanıyoruz ama, insanlar buradan geçip gidebiliyor. Göz önündesin ama o insanların sana dahil olma konusu, işte bakın bu insanlara burada bu yapıldı denebilecek somut şeyler ortaya konulmalı belki. Bu tarih kitaplarına geçtiği zaman belki Özür dilemede değil aslında bunun özrü de

yok, hiçbir şeyi de yok benim için. Her şeyi telafi edebilirsin ama bunu telafi edemezsin. Hani bu durumun sonraki kuşaklara aktarımı çok önemli.” (G2)

Katılımcıların aktarımlarından kişilerin keder sürecine dahil olmak için kendilerini yorgun hissettikleri, kayıp yakınlarının üzüntü ve kederleri ile başetmekte zorluk çekmekte olabilecekleri hissedilmiştir. Bu yorgunluk beraberinde telafiye dair umutlarının yitirilmesine ve gelinen noktada en azından yas sürecini başlatacak olan mezarlarının teslim edilmesi talebine gerilemesine neden olmuştur. Bu gerileme anneler için farklı bir acıdan kaynağını alırken katılımcılar için artı bir acı kaynağının oluşmasına sebebiyet vermiş gibi görünmektedir.

“... annem şöyle bir cümle kurmuştu. Bayram arifesindeydik. Yeter artık ben eşimin bir mezarının olmasını istiyorum, kemiklerini istiyorum. Çocuklarımın bayramlarda onu ziyaret etmesini istiyorum. Mesela o bana çok dokunmuştu. Hayır benim istediğim şey bu değil ki bu benim acımı dindirecek bir şey değil ki, bu benim yasımı tamamlayacak bir şey değil ki, babadan bahsediyorsun. Bir babadan bir evlattan kemik diye bahsetmek çok acı. Ben babamı istiyorum nasılsa öyle ama istiyorum babamı. ...Ben o gün annem ile ilgili şöyle düşünmüştüm ona kızmak anlamında değil. Yıllarca babamın bulunması ve faillerinin yargılanması için mücadele etti. O kadar uzun soluklu bir mücadele ki bu o kadar yorucu ki bu. Düşünsenize yıllarca aynı şeyi yapıyorsunuz aynı taleple yapıyorsunuz. Geldiği noktanın o nokta olması beni üzdü. Yani yorulmuş olduğunu hissettim. Hani artık ya bu insanlar yargılanmayacak o da sağ salım dönmeyecek, bari kemiklerini verin. Bu noktaya gelmiş olması beni üzdü. Başladığı yer orası değildi. Başladığı yer zorla kaybetmeler son bulsun, kaybedilen insanlar bulunsun, failleri yargılsın. Birçok annede belli bir yaştan sonra bunu yapıyor. Son nefesine kadar. Artık bundan geçiyor galiba kemikleri bana yetecek çünkü gerisine vaktim yok belki de bu. Ben yaşlı annelerde bunu hissediyorum. Yani şeyin farkında faillerin yargılanması belki yirmi yılı otuz yılı alacak bir şey. Bunun farkında, bunu biliyoruz zaten böyle bir zemin yok. Şu an başlansa bile yirmi otuz yıl sürecek bu. Bunun farkına vardığı için, aslında bu onların ne kadar politik olduğunu gösteriyor. Benim zamanım yok. Bana mezarımı verin rahat uyuyayım

en azından. Biraz böyle bakıyorlar. Ve o benim canımı acıtıyor mesela. O annelere bu kadar acı çektirdiler ve son nefeslerine kadar bu acı ile gittiler. O yüzden daha sıkı sarılıyoruz. Bu gün anneme sorsan muhtemelen yine aynı cevabı verir.” (G3)

“...annemin ne yaşadığını ben hiç duymadım. Hala da öyledir. Annemin hiçbir röportajını ben okumam ya da istemem. İlk defa bu olayla ilgili ablamın belgeselini babam hakkında çekilen belgeselini seyrettim. Onun dışında bugüne kadar babamla ilgili olacak şeyleri ne izlerim ne ablamın ne annemin. İzleyemiyorum. ...Annemin ölmek isteyebileceğini mesela hiç düşünmemiştim. Bunu duyuyorsun ve iyi ki o meydan varmış iyi ki annem o insanlarla berabermiş. Bambaşka bir şey. Olmasaydı ölebilirdi de. Baş etme değil hayatta kalma alanı orası onun için. Ben böyle görüyorum. Ablam içinde yeniden var olma.” (G4)

Katılımcıların aktarımlarına yansıyan bir diğer telafisi olmayan acı ve kayıp başkalarının mutluluk duyduğu bazı şeylerle yüzleştiklerinde bununla başetmekte zorluk çekmeleridir. Geriye alınamayacak olan bu anların heyecanının bu şekilde sekteye uğraması bugünden yarına miras bırakılan telafisi olmayan başka acı ve kayıp kaynaklarını oluşturuyor görünmektedir.

“... bazen derinden yorulduğumu hissediyorum. Çok daha basit bir hayat yaşayabilirdim belki de diye düşünüyorum. Böyle düşündüğüm zamanda kendime çok kızıyorum. Ya ne bileyim çok farklı bir hayat olabilirdi diyorum bazen, niye böyle, ben bunu niye düşünmek zorundayım. Niye ben şunu yapmak zorundayım. En basit şeyi yaparken bile günlerce üzerine düşünüp plan program yapmak zorundayım, niye geliş güzel yaşayamıyorum. Yoruyor bazen gerçekten.” (G3)

“Eksiklik gibi yani. Bir şey için çok mutlu olmam gereken bazı durumlarda bile ne olmuş hani, sanki kötü bir şey olmuş gibi geliyor. O eksiklikten kaynaklanıyor. Bir mutluluğu tam olarak yaşayamıyorum. Mesela atıyorum mutluluk dediğimiz kavram çok geniş kapsamlı bir şey ama. Benim bahsettiğim mutluluğun her açıdan yönü, evlenmek, çocuk sahibi olmak, mesela çocuk sahibi olmak dünyanın en güzel şeyi bence o mutluluk gerçekten çok farklı ve herkes için geçerli olan bir

durum bence. Ama benim aklıma dedeleri yok geldiği an o mutluluğu götürüyor benden bir kısmını. Bunun gibi bir çok örnek mesela ne bileyim bir şey başarmak bir sınavı başarmak. Bir sınavı başardığım zaman işte babamda görseydi keşke geliyor ve o sizden bişeyler alıp götürüyor.” (G1)

4.5. AKTARIMIN MEKANİZMALARI

Aktarımın gerçekleşebilmesi için gerekli olan simgeleştirme olmadığında yaşanan travmatik olay kendini kategoriler ve sözden yoksun jest ve mimikler tarafından ortaya koymaktadır. Simgeseleştirilmemiş ve hikeyesi bütünleştirilmemiş travmatik olaylar kendini gündelik hayatta tekrarlarla ortaya koymaktadır.

Bu üst düzey tema belirsiz kaybın kuşaklararası aktarımında rol alan mekanizmaların izlerini katılımcıların aktarımlarında sürmektedir. Katılımcıların aktarımları boyunca ortkalaştıkları ve dile getirdikleri temalar aşağıda ele alınacaktır.

4.5.1. Sembolik Olaylar, Nesnelere, Fotoğraflar, Şarkılar

Bu alt düzey tema yaşadığımız bu sarsıcı deneyimi düşündüğünüzde ailenizde veya çevrenizde herhangi bir şekilde size yaşadığımız kaybı hatırlattığını düşündüğünüz hikâye, söz, eşya ya da bunlara benzer herhangi bir şey var mı? sorusuna katılımcıların verdiği cevaplardan oluşmaktadır.

Katılımcılar yaşadıkları bu sarsıcı deneyimin günlük hayatlarının her noktasına sirayet eden bir çok hatırlatıcısı/dinamiği olduğunu aktarmışlardır.

“Hatırlatan derken az öncede söylediğim gibi her şey bana babamı hatırlatıyor.” (G1)

“Gidip gelirken, o yaşamın içinde hatırlatan bir sürü şey var. Sürekli bir şey görüyorsunuz travma yaşıyorsunuz ve iyileştirecek ya da telafisi olan bir şey yok. Siz iyileştirmeye çalışırken bir anda başka bir şey size hatırlatıyor ve tekrar yaralanıyorsunuz gibi. Bu böyle çok alakasız gibi geliyor ama derinleşiyor. Ona dönüyorsunuz tekrar. Normal hayatınızı sürdürmeye çalışırken de yanınızdaki sizi anlamıyor tepkileriniz ya da ne olduğunu anlamıyor. Bir şey oluyor ve bir çiçekte size hatırlatabiliyor yani. O yüzden zor. Sürekli olan bir şey. Yasınızı tutup kapattığınız bir şey değil. Sürekli süren bir şey” (G3)

Katılımcıların aktardığı bilgilerden bu dinamiklerin gündelik hayattaki aile ilişkilerinde gözlemlenebilir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Gündelik hayattaki ufak temasların çoğu zaman kayıp ile olan ilişkiselliğe dair izler taşıması aniden gelen düşüncelerin bilinci işgal etmesine sebebiyet vermektedir. Katılımcıların tarif etmiş oldukları bu işgal edilmişlik duygusu aktarımlarına şu şekilde yansımıştır:

“Yani ben bir çocuğumla bazen oyun oynarken bile ağlıyorum durduk yere. Yani onlarla oyun oynarken bile babamı hatırlıyorum. Onla yaptığımız şeyleri hatırlıyorum. İşte annem zaten bana tamamen babamı hatırlatıyor yani ondan kalan. Yani ben şu an babamın yazdığı mektuplar üzerine onu kitaplaştırmayı düşünüyorum onları yazıyorum şu an. Anıları var evet mektupları var en önemlisi onları unuttum. Ondan kalan mektuplar var.” (G1)

“...bazı kayıplar babamın yoldaşı. İster istemez onda onu buluyorum ve daha ağır yaşıyorum. İşte babamın yıl dönümünde yaşadığım şeyi. Arkadaşlarının yıl dönümünde de yaşıyorum. ...İster istemez buna engel olamıyorum. ...Şeyi düşünüyorum bazen aynı bölgedeydiler, muhtemelen tanıyorlardı birbirlerini. Yoldaşlardı, kim bilir neler yaptılar birlikte. İşte ne bileyim yine böyle şeyler oluyor. Hatırlatıyor bana. Yıl dönümünde onun oğlu ile tanışmıştık geçen yıl mesela. Babası kaybedildiğinde bir yaşında mıydı, üç aylık mıydı işte öyle bir şeydi şimdi genç bir delikanlı ve burada. Çok başka bir şey mesela ona sarıldığımda. İşte o bana babamı hatırlatıyor öyle. Bu mücadelede sarılma sebebim biraz bu. Mesela toplu mezar bulunduğu işte günlerce şey yaptılar kepçelerle kazdılar mezarları bu çok ağırdı bizim için ve şeye dönüştü bir süre sonra. Sokağa çıkıyorum, Galatasaray'a gidicem, sokağın başında kepçe gördüm mesela ağlamaya başladım. Ne bileyim bir anda bir mezarlığın önünden geçerken başka bir şey hatırlatıyor.. (G3)

“...mezarlık önünden geçiyorum, herkes mezarlık ziyaretinde, çiçekler bırakılmış mezarlıkta ben ne olduğunu bilmiyorum aniden ağlamaya başladım. Hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başladım ve otobüsten indim. ...Hatırlatan şey evet mezarlıklar. ... Dolayısı ile hatırlatan şeyler mezarlıklar. Babamı hatırlatan şeyler mezarlıklar. Başka bir şey yok galiba.” (G4)

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı gibi aktarımın en somut mekanizmalarından biride mezar(lık)lardır. Cumartesi Anneleri/insanları eyleminin başlamasından bu yana katılımcıların annelerinin talep ettikleri ve sık sık dile getirdikleri mezar talebinin ikinci kuşağın ruhsallığına bu kadar etki etmesi, mezarın bir kuşağın kendisinden önceki kuşakla bağlantısını sağlayan bir işlev üstlenmesinden kaynaklı şaşırtıcı değildir.

Aktarımda sözden yoksun olan bir diğer mekanizma katılımcıların sık sık dile getirdiği bir diğer sembol kayıp yakınlarından kalan fotoğraflar, ve diğer basılı nesnelere. Kaybedilen kişinin varlığına dair somut bilgiler sunan bu araçların evin içerisinde konumlandırılışı ruhsallığa dair çok şey dile getiriyor gibi görünmektedir.

“...yani kaybımı hatırlatan kendi evim içerisinde zaten dediğim gibi babamdan kalan çok bir şey yok hatta hiçbir şey yok fotoğraflar dışında. Zaten sadece fotoğrafları kaldı. Onun dışında başka bir şeyi kalmadı ne yazıkki. ... Anıları var evet mektupları var en önemlisi onları unuttum. Ondan kalan mektuplar var.”
(G1)

Nesnelerin evin içindeki konumlandırılış biçimi kişilerin içindeki ruhsallığa dair bir çok ipucunu barındırmaktadır. Kayıp kişinin fotoğrafının duvara asılmaması bir taraftan bir kaybın olmadığına işaret ederken bir taraftan vitrinde kendine yer bulamamış olması yakınların içsel dünyasındaki belirsizliğin ve bunun getirdiği arada kalmışlığın taşıyıcısı olarak ötekilere çok şey söylemektedir.

“Mesela bir takım gazete kupürleri var, fotoğraflar var hep. işte gazete kupürleri, sürekli toplanan bir şeyler, fotoğraflar, dayım gazeteci zaten. ...İşte zaten resimler İKA'nın dayımın resmi var işte kaybedenler kaybedeceklerdir diye. ...İşte albümlerdeki resimler, konuşmalara mutlaka maruz kalmışımdır, çok net hatırlamamakla birlikte. Böyle işte. ...Mesela anneannelerinin evinde duvarda dayımın fotoğrafı hiç yok. Hani duvara asılır normalde. Yani bir kabul... Bitmemiş bir hesaplaşma var. O seni dinç tutan. Bizde de işte, anneannem vitrine benim mezuniyet resimlerimi koyardı, anne ve babamın evlilik resimleri dayımın ki ama dayım hiç yok. ...öldüğü kabul edilmediği için belki. Yani onu söyleyebilirim ya da ona yakıştıramamak. Çünkü resmi koymak belki şey demek hani buradayken bir şeyleri kabullenmek bunların olmadığını kabullenmek.” (G2)

Fotoğrafların varlığı kadar yokluğuda bir çok şeyi dile getirmektedir. Kaybedilen kişiye dair bütün fotoğrafların alınması katılımcılar açısından daha yoğun bir zihinsel meşguliyeti beraberinde getirirken, ait oldukları yerden alınmaları kaybedilen kişi ile olan bağların kopartılmasına dair çağrışımları beraberinde getirmektedir.

“...babamın zaten çok az fotoğrafı vardı bizde, arkadaşları ile cezaevinden gönderdiği fotoğraflar. Polis bütün evimizi aradı. Ben anlamadım hani polis niye bizim evimizi arıyor babamı aramaları gerekirken niye bizim evimizi arıyorlar. İşte babamın bütün fotoğraflarını alıp gittiler. İşte bunlar bize lazım olacak. Ve ben anneme şey dedim babamın fotoğraflarını geri getirecekler mi? Getirmediler. babamın fotoğraflarını vermemiş olmaları, bu da benim için bir diğer kayıpmış gibi. En azından fotoğraflarına bakabiliyordum. Babamın fotoğraflarını da götürdüler. Çok üzüntülü bir şey. O fotoğraflardan bakıp anılar biriktirebilirdim. Ya da o fotoğraflar başka bir şey onun hayatından alınan kesitler ve o fotoğraflarda gitti. ...Ne olduğunun bir önemi yok. Herhangi bir şeyim kaybolduğunda bunu fazla ağır yaşıyorum. En ufak çalınan ya da kaybedilen çanta denildiğinde bile bu bana babamı anımsatıyor. Çok saçma şarkılarda sadece kaybetmek kelimesi bile can yakıcı. Herhangi bir asla dinleyemeyeceğim şarkı içinde bile kayıp kelimesinin nerde ve niçin kullanıldığının bir önemi olmaksızın. Hani ona vurulup kalabiliyorum. Kayıp ve belirsizlik anlatabildim mi bilmiyorum ama hayatım için önemli kelimeler. Kelime olarak alıyorum ikisini ayrı ayrı ve belirsizlik benim hayatımın kendisi imiş gibi böyle tarif ediyorum.” (G4)

Fotoğraflar bir önceki nesilden alınan aktarım görevinin gelecek kuşaklara iletilmesini sağlayan en somut kalıntılar olarak görülmektedir.

“Benimde çocuğum var ama ben çocuğuma biraz biraz kaç yaşında idi işte bir buçuk yaşında idi babamın fotoğrafının gördü, kim bu dedi babam. bak orada bir sürü insan var o fotoğraftakilerin hepsi kayıp işte onlarda arıyorlar. Ve işte şey düşünüyordu, kayboldular, ben artık biliyorum neden orada fotoğrafları tutuğumuzu. Neden diyordum orası kalabalık ya gelip geçen insanlar görecekler eğer gördülerse size söyleyecekler. Mesela öyle düşünmüştü beş yaşındaydı” (G3)

4.5.2. Duygulanım: Kelimelere dökülemeyen bedende iz bırakıp konuşur

Bu alt düzey tema kelimelere dökülemeyen travmatik olayın duygulanımlar yoluyla kendini nasıl yüzeye çıkardığına odaklanmaktadır.

Zorla kaybetme sürecinde söze dökül(e)meyen yaşanmışlıkları katılımcılar etraflarında gözlemdikleri davranışlar, yüzlere yansıyan jest ve mimikler yoluyla anlamlandırmaya çalışmışlardır.

“Yok kimse anlatmadı. Yok hatta kızıyorum keşke bana anlatsaydınız. Ama yok hani öyle bir şey olmadı. Ben sadece gördüğüm şeylerden bide eskiden öyleydi. Ama anlatılmasını istedim. Anlatılmadı. ...hani zaten en çok annemden görüyordum en yakınımda oydu. Mesela ağlardı, çok ağlardı bazen kendi kendine konuşurdu. Benimle değil, kendi kendine konuşurdu. ...annem gerçekten her gün ağlıyordu, her gün ağlıyordu, kendi kendine ağlayarak bir şeyleri anlatıyordu. Onu görüyordum.” (G1)

Belirsiz kayba dair konuşmaktan kaçınmak hem anneyi hem de katılımcıları bölünmüş bir ruhsallıkla hareket etmeye itmiş görünmektedir. Bir yandan anne bu acı dolu deneyimin gerçeklikleri ile evin dışında bir mücadele yürütürken diğer taraftan evin içinde bu olaya dair hiçbir şey konuşmayarak onu yok sayar gibi görünmektedir. Bu bölünmüşlük durumu katılımcılarında benzer bir ruhsal içine girmesine neden olmuş görünmektedir. Her ne kadar ortada sıkıntılı bir durumun varlığına dair şeyleri sezselede bunu dile getirmediikleri/yok saydıkları ve kendi içlerine kapandıkları bir gündelik hayat tarif etmişlerdir.

“...evdeki telaş başka annemin telaşı başka, başka bir şeye dönüştü. Çözmeye çalışıyorsunuz işte ne oluyor ya? İlk başta şey dedim niye bu kadar büyütüyorlar? Ama dönen şey başka. Yok ortada yok. ... Yani çok garip bir şeydi. Bir yandan deli gibi arıyorsunuz ama bir yandan da hiçbir şey konuşmuyorsunuz.ve annem çok fazla sorumluluk aldı. Ve çok zor bir yük aldı ve çok zor bir hayatın içine girdi. Psikolojik olarak çok kötüydü. Kendini kaybetti aslında. Bize ayıracak ne vakti vardı nede enerjisi ne bizi ayakta tutacak, yani çok farklı bir şey.” (G3)

“...annem hiçbirimizle iletişim kurmuyordu, hepimize karşı çok öfkeliydi. Hepimize karşı öfkeli değildi aslında çok öfkeli idi, yanına yaklaşıyorduk, üzgündü, nasıl tarif edeceğimi bilmiyorum. Bize karşı bir öfke desem haksızlık olur. İletişim kuramıyorduk biz. Hiçbirimiz hiç kimse ile konuşamıyordu. Annem kendi halinde bir yerde ağlardı, kriz geçirirdi, görebildiğimiz zamanlarda o da.”
(G4)

Katılımcılar her ne kadar yazılı veya sözlü olarak aktarılmış/görünür bir konuşma yasağı/kuralı olmamasına rağmen üstü kapalı şekilde zaman zaman kendini belli eden yazılı olmayan aynı zamanda sözsüz olan bir konuşmama anlaşmasının olduğu bir durum tarif etmektedirler.

“...hiç konuşulmuyordu, hep gizli saklı idi.. ...Hiç kimse hiç kimseye bir şey sormadı, herkes hep kendi köşesindeydi. Söz konusu babam olunca annem hiçbir şey anlatmadı. Yani çok garip bir şeydi. Bir yandan deli gibi arıyorsunuz ama bir yandan da hiçbir şey konuşmuyorsunuz. Hala bile öyle. Babam ile ilgili birbirimizle hiçbir şey konuşmuyoruz. ...Bizim aslında annemden kaynaklı bu konuda şeyiz hiç konuşmadık. Sanki konuşulmaması gereken bir şeymiş gibi kaldı bizde hep. Ve bu çok ağır bir hal aldı.” (G3)

“...Belki şey onu da ben kuraldan sayıyorum babam hakkında ya da olay hakkında asla konuşmayacaksın buda kimsenin dile getirmedeği bir kural. Bence kuraldı...babam kaybolduktan sonra hiçbirimiz hiçbir şey konuşmadık aile içerisinde. Ne oldu, anneme hiçbir şey soramıyorduk, çünkü sürekli kriz geçiriyordu. Başka sorabileceğimiz hiç kimse yok. Dediğim gibi küçükken eve kimse gelmediği için. Dolayısı ile hiçbirimiz konuşmadık.” (G4)

Gönüllü katılımcılar G1, G3 ve G4'ün aktarımlarından da anlaşılacağı gibi zorla kaybedilmeye dair evin içerisinde herhangi bir şey konuşulmamasına rağmen travmatik olaya dair sıkıntılar kendilerini beden yolu ile görünür kılmaktadır. Bazı durumlarda ise ortamdaki insanların yüzüne ve davranışlarına nüfuz eden sıkıntılar bir şeylerin varlığına dair içinde bulunulan ortama işaretler bırakmaktadır.

“Belki o eksiklik şeyi hep mi vardı bilmiyorum. Mesela çok oluyordu gazeteciler falan geliyordu, buruk bir hava vardı ama bunu tarif edemem. Bir öğle yemeğiymiş 10-12 yaşlarında falan olmam lazım. Açıklandı. Yani annem ile babam işte dayımın öldürüldüğünü kayıp olduğunu söylediler. Bende galiba tahmin ettim. Bir dayımın var olduğunu ama nasıl yok olduğunu. Yani biri yok bunu anlıyorsun ama o hikâyeyi bilmiyorsun.” (G2)

4.5.3. Anlatılardan Sızanlar

Bir çok katılımcı için aktarımın bir başka mekanizması kulak misafiri oldukları anlatılardır. Evin büyüklerinin kendi aralarında yaptıkları konuşmalardan duydukları bu anlatıları katılımcılar kendi çabaları ile bütünleştirmeye çalıştıklarını aktarmışlardır.

“Yani ben sadece yetişkinlerin kendi aralarında konuştuklarını aldım. Öyle. Yani nasıl konuşuyorlardı derken. İşte veya biz eskiden akrabalar arasında çok toplanırdık. Mesela onlarla konuşurken yetişkinler kendi aralarında konuşurken işte ne bileyim şurada şu olmuş mesela, o zamanlar bize çok telefon gelirdi, o görüşmelerde bende ordaydım. İşte telefon geliyordu şurada gördük onu burada gördük onu gibi bunlara kendimde şahit oluyordum. İşte amcamlar kendi aralarında konuşurlardı.” (G1)

“Şöyle bunu idrak edişim bizim evlerimizin koptuğu döneme denk geliyor. Ben ortaokula yeni mi başlamıştım, ilk okul sonları mıydı o dönem. Bu bana bir yemek masasında açıklandı, hiç unutmuyorum. Ama sürekli şeyleri görüyorum. Mesela bir takım gazete kupürleri var, fotoğraflar var hep. İşte biliyorum bide dayım var ama olaylara çok hâkim değilim. Ama bir yandan da kendimce parçaları birleştirmeye de çalışıyorum. ...İşte albümlerdeki resimler, konuşmalara mutlaka maruz kalmışımdır, çok net hatırlamamakla birlikte. ...anneannemle röportaj yapmak için gelen giden gazeteciler çok oluyordu. Çok küçük olduğum bir yaştı mesela. Ben bunu tam olarak anlamlandıramamıştım. Annemin ağlamasına çok anlam verememiştim. ...bir belgesel izlediğimi ve hüngür hüngür ağladığımı hatırlıyorum ... Sonra bir yemekte annem ve babam bunu bana

açıklamaya çalıştılar. Evdeyken. Bir öğlen yemeği yerken bu bana açıklandı.”
(G2)

Katılımcı kulak misafiri olduğu bazı anlatımların travmatik olaya dair ayrıntıları içeriyor olmasından kaynaklı zihinsel imgeler aracılığıyla olayı tasarlamaya çalıştığını dile getirmiştir.

“Çevrenden duyuyorsun sürekli çocuk olsan da. O kadar sık yaşıyor ki insanlar çocuklarının yanında bile konuşuyor yetişkinler. Nasıl götürüldüğünü nasıl işkence edildiğini, nasıl elektrik verildiğini konuşuyorlar falan. Konuşuyorlar, duyuyorsunuz bir şekilde duyuyorum hani, gözümde hep o canlanıyor, götürdüler işte karakola götürecekler işkence yapacaklar falan filan. ” (G3)

4.5.4. Cumartesi Anneleri/İnsanları, Anmalar, Beyaz Tülbent, Kırmızı Karanfil, Sessizlik

Bu alt düzey tema aktarımın bir mekanizması olarak Cumartesi Anneleri/İnsanları, anmalar ve bunlarla beraber gelen beyaz tülbent, kırmızı karanfil ve sessizlik gibi sembollerin aktarımlarında sık sık dile getirmişlerdir.

Yakınları kaybedildikten sonra Cumartesi Anneleri'nin/İnsanları'nın aktarımın bir mekaizması olarak nasıl işlev gördüğüne katılımcılardan alınan şu alıntılar iyi temel oluşturmaktadır.

“...babaannemle başladı bizim cumartesi annelerine gelişimiz. Babaannemi kaybettik annem, annem gerçekten o kadar hasta olmasına rağmen geliyor. onunla ben, benimle ben çocuklarımı da getiriyorum. Çocuklarımı getirmesem de şu an anlatıyorum fotğraflarımı gösteriyorum.” (G1)

“Ben çok küçükken hafta sonları ben babamla evde kalıyorduk. Ben annemin dershaneye gittiğini düşünüyordum. O cumartesileri o hep mi buradaydı yoksa gerçekten mi dershaneye gitti bir muamma hiç sormadım da ben. ...Ama tekrar başlanmasının bütün aileye iyi geldiğini söyleyebilirim. Özellikle son birkaç sene anneannem artık her şeyi, biraz yaşlandıkça, şeyi denetliyor artık, kendi gidemiyor çünkü ayakları çok kötü durumdaydı, yürüyemiyordu. Her cumartesi arar gittiniz mi orada mısınız? Beni ayrı, dayımı ayrı, annemi ayrı. Yani kimse,

yani bir kişi olmak zorunda orda aileden. ... Yani hani cumartesinden cumartesiye aklımın burada kalması haricinde biliyorsun ki buralarda bir yerlerde. ... cumartesi günleri buralarda olayım istiyorum. İşteyken bile böyle twitter'dan falan çaktırmadan bakıyorum. Hani bir şey olsa buraya koşup gelebilirsin.” (G2)

“(baba gözaltına alındıktan sonra) hemen cumartesi annelerine katıldık. Hemen sonrasında iki hafta sonrasında falan cumartesi annelerine katıldık. İşte yine ben cumartesi annelerine dahil oldum ... gönüllü olarak İHD'deyim sekiz yıldır. (12 yaşındaki oğlu yine Cumartesi anneleri üzerinden aktarım yapıyor) ...bak orada bir sürü insan var o fotoğraftakilerin hepsi kayıp işte onlarda arıyorlar. Ve işte şey düşünüyordu, kayboldular, ben artık biliyorum neden orada fotoğrafları tutuğumuzu. Neden diyordum orası kalabalık ya gelip geçen insanlar görecekler eğer gördülerse size söyleyecekler. ‘Tanıyan var mı, nerde’ diye tuttuğumuzu düşünüyor mesela öyle düşünmüştü beş yaşındaydı.” (G3)

“Annem babamın kaybedilişinden sonra İHD de çalışmaya başladı. Sık sık cumartesi eylemlerine gidiyor. Çocukken annemle geldiğim dönemi çok hatırlamıyorum. Bir iki defadır belki. ...Her hafta geliyordum, uzun bir dönem geldim.” (G4)

Anlatımlardan anlaşılacağı gibi bazı katılımcıların aileleri 4 kuşaktır, bazılarının ki 3 kuşaktır, bazılarının ki ise 2 kuşaktır gelecek kuşaklara aktarımı mücadele yani Cumartesi anneleri/İnsanları vasıtası ile gerçekteştirmektedirler.

Cumartesi Anneleri/İnsanları vasıtası ile kamusal alanda kaybedilen insanlara yönelik düzenlenen anma törenleri hem kollektif hafızaya için bir hatırla(t)ma sağlamakta hem de katılımcıların kendilerine devr edilen aktarım görevini yerine getirmeleri için önemli bir alan açıyor gibi görünmektedir.

“...Ve dolayısı ile o boşluk bir şekilde onlarla dolmaya başladı babamın boşluğu çünkü işte yıl dönümlerinde olsun işte ben oraya karanfil bıraktığım zaman babamın mezarına bırakmış gibi bırakıyorum. O beni rahatlatıyor o anlamda o boşluğu dolduruyor. O yüzden cumartesi anneleri tabii ki tamamen babamla iç içe babamın yokluğu ile iç içe olan bir durum. ... Anmaları oldu hani babamın anması

olarak artık sadece şeyi olarak sadece Cumartesi Annelerinde gördüm bunu.... biz hala cumartesi annelerine gitiğimizde umutla gidiyoruz bir şeylerin olacağını sadece kendimiz açısından değil diğer kayplarında bulunması adına öyle bir mücadele veriyoruz. O anlamda bizim sadece bizden çıktı öyle söyleyeyim. Şu an artık bizden de çıkmış bir durumda. Sadece kendim için gitmiyorum gerçekten. Hani annemle de geçen gün konuşuyorduk sadece kendimiz için gitmiyoruzki onlar içinde gidiyoruz. Yani belki sadece kendimiz için olsa belki bişey yapmayacağız o noktaya geldik.” (G1)

“...işte fotoğraflı, karanfilli anneler, fotoğraflar falan. ... Yalnız olmadığını bilmek güzel, oradaki insanlarla daha büyük bir aile oluyorsun o güzel. ... Zaten biz deklere ediyoruz son kayıp bulunana kadar. evet hani kemiklerini verilmesi, işte zaten sorumlular her hafta deklere ediliyor, işte bunların yargılanması ve cenazelerin verilmesi. Ama işin şöylede bir handikap var sen her hafta buradasın ama artık Galatasaray dada toplanamıyorsun. ...İlk önce şu önemli biz her hafta burada toplanıyoruz ama, insanlar buradan geçip gidebiliyor. Göz önündesin ama o insanların sana dahil olma konusu, işte bakın bu insanlara burada bu yapıldı denebilecek somut şeyler ortaya konulmalı belki.” (G2)

“...Ve şeyden çıktı bir süre sonra babamdan çıktı artık. Hepsi babam gibi artık. Çünkü her hafta bir hikâyeye şahit oluyoruz Galatasarayda. 8 yılı geçti galiba komisyonda çalışıyorum. Yüzlerce hikâye var. ... bir şeyler yapmak iyileştiriyor galiba. Sadece kendiniz için değil başkaları içinde bir şeyler yapmak. ... Yani şöyle deyim hikâyemi herkese anlatmak istiyorum. Hayır ya böyle bir hikâye yaşandı ve bunu herkese anlatmak istiyorum bunu herkes bilmeli. ...Mesela annemin hiç oyalı tülbentti yoktur. Daha yeni bu son iki üç yıldır arada görürüm ve çok mutlu olurum, çünkü sürekli yasta, bizim kadınlarımızı sen bilirsin, oyasız taktıkları tülbentleri vardır yasta iken ve yıllarca bunu taktı ve bu bana çok dokunur mesela. Oyasız beyaz tülbent gördüğümde ağlayasım gelir kimde görürsem göreyim” (G3)

“Ya da babamın anmasında istisnasız orda olurum ya da 600-700. Hafta önemli haftalarda hani başka bir şeyin önemi yok orda olmalıyım. ... Hepimiz söylüyoruz

cumartesi bizim için aslında gidip ziyaret ettiğimiz bir mezar yeri çünkü ona sahip değiliz. Öyle görüyorum cumartesi, cumartesi insanların olduğu o alanı. O anlamda çok değerli çok rahatlatıcı bir yer.” (G4)

Kayıp kuşakla bağlar yeniden Cumartesi Anneleri/İnsanları aracılığıyla kurulurken, aynı zamanda kuşaklar arası ve kuşaklar içi aktarımda bu alan içinde gerçekleşmektedir. Bu anlamda katılımcıların iki taraflı aktarımları ve Cumartesi anneleri/insanları ile kurdukları özdeşleşimler aktarımlarına net olarak yansımaktadır. Sessizlik travmatik deneyimin aktarılmasında önemli bir mekanizma olarak işlevini bu eylemler sırasında ortaya koymaktadır. Kelimelerle anlatılamayan acılar sessizlikle sembolize edilmekteydi.

SONUÇ

Bu çalışmada, zorla kaybetmelere bir tepki olarak biraraya gelen Cumartesi Anneleri/İnsanları'nın ikinci kuşak kadın katılımcılarından yola çıkarak belirsiz kaybın kuşaklar arası aktarımının nasıl deneyimlendiğini anlamayı amaçladık. Bu amaç doğrultusunda yaşları 26-35 arasında değişen, yakınları zorla kaybedilen ve akıbetleri belli olmayan, ikinci kuşak 4 gönüllü kadın katılımcı ile yarı yapılandırılmış sorular kullanılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik. Gerçekleştirilen bu görüşmeler “Yorumlayıcı Feneomolojik Analiz (IPA) (Smith ve Osborn,2003, 2008; Smith, Flowers ve Larkin, 2009) yöntemine uygun şekilde analiz edildi. Yapılan analizler sonucu, ortak özelliklerine göre 21 birinci düzey alt tema bulunmuş, bu alt temalar ortak özelliklerine göre 5 üst düzey tema altında birleştirilmiştir. İkinci düzey alt temaya ayırma ihtiyacı sadece 1 birinci düzey alt tema için gerekmiş, bu birinci düzey 1 alt tema ikinci düzey 2 alt temaya ayrılmıştır. Bu temalar Tablo 5’te sıralanmıştır. Bu bölümde analizler sonucunda elde edilen bulgular mevcut literatürle karşılaştırılmıştır.

Anlamlandırma Arayışı

İlk üst düzey tema olan anlamlandırma arayışı başlığı altında belirsiz kaybı anlamlandırma, zorla kaybedilmeyi anlamlandırma, önceki kuşaktan gelen acıyı anlamlandırma ve kaybedilmeseydi ne olacaktı alt düzey temaları ile katılımcıların içinde buldukları duruma nasıl anlamlar atfettiklerini anlamaya çalıştık. İkinci kuşak kayıp yakınlarının aktarım süreçleri incelendiğinde olayın öncesinde, sırasında ve sonrasında

deneyimlenen yaşantıların, katılımcı ve olaya ilişkin değişkenlerin, stres kaynaklarının özellikleri ve çevredekilerin olaya tepki gösterme biçimlerinin anlamlandırma süreci üzerinde önemli etkileri olduğu belirtilebilir.

Zorla kaybedilme/Belirsiz kaybı anlamlandırma sürecine dehşet, korku, öfke, çaresizlik gibi duyguların eşlik etmesi ve ortada gerçeklik sınımasını gerçekleştirecek mekanizmaların olmamasından kaynaklı mağdurlar olayı sembolize edip öykülerine entegre edemezler. Dehşet, korku, öfke, çaresizlik duyguları ile çevrili bölük pörçük, parçalı, sessiz, sözsüz anılar bilince çağrılmadan gelir ve bireyin ruhsallığını işgal ederek gündelik hayatlarının merkezine yerleşir. Travmatik olayın kendini hatırlatan bu detaylarını mağdurlar kompulsif şekilde yeniden canlandırarak/hatırlayarak sembolize

edip anlamlandırmaya çalışırlar (Currier, Holland ve Neimeyer, 2006; Gilles ve Neimeyer, 2006; Freud, 1917/2019; Kaptanoğlu, 2009; Robins, 2014). Zorla Kaybedilme/Belirsiz kaybın travmatik bir değer almasına sebebiyet veren Freud'un belirttiği üzere bireyin ruhsallığında adı konulamayan bir duyumun anlam süreçlerini sekteye uğratarak ruhsalıtta yara bırakmasından ileri gelmektedir. Zorla kaybedilme/belirsiz kayıp tanımı ve pratik edilme biçimi itibari ile geride kalan bireylerin yaşam çizgilerinde onarılamayan bir kırılma yaratmıştır. Ortada bu kırılma noktasını tamir etmesi beklenen sistemlerin bulunmaması ve Winnicot'un deyimiyile kırılmanın bu sistemler eli ile gerçekleştirilmiş olması (arkaik anne olarak bakım veren devlet) sınırların ihlal etmiş ve bireyleri hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağı gerçekliğiyle yüz yüze getirmiştir (Winnicot, 1967, 1971/2019). Sınırların ihlali düşünmeyi, anlamlandırmayı ve yeniden sınır çizmeyi olanaksızlaştırır. Bu anlamda zorla kaybetmenin ana eksenini oluşturan kaybedilen kişilerin nerede olduğu ve akıbetleri ile ilgili gizlilik ve inkar ilkesi geride kalanları belirsizliğe mahkum ederken aynı zamanda psişik alanın sınır çizme olanağında elinden almıştır. (Boos, 1984). Kayıp yakınlarının kaybedilen kişiye yönelik öldü mü? Acı çekti mi? cesedi nerede? Hala bir yerlerde mi yaşıyor? gibi sonu olmayan sorgulamaları bir yandan açıklamaya olan ihtiyaçlarına (Robins, 2010) vurgu yaparken bir yandan kayıp meselesinin politik kökenlerinden kaynaklı olarak cevaplara ulaşmanın zor olduğu yıkıcı ve kalıcı bir mirasa işaret etmektedir. Kayba dair dış gerçekliğin mevcut olmadığı, sözden ve anlamdan yoksun olan bu deneyimde bireye sıkıntı veren duyguya karşılık gelen bir anlam bütünlüğü ve kodlanmış bir davranış olmadığı için bireyin algılama biçimi değişime ve belirsizlik stresini azaltmaya yönelik elinde olan tek araçtır (Boss 1992, 1999, 2006; Robins, 2014). Geçmişin sürekli olarak yeniden canlandığı bugünde birey içinde yaşadığı zamanın sosyal, kültürel, tarihsel ve ruhsal koşullarında yaşadığı travmatik deneyimi yeniden anlamlandırarak ona uygun davranış biçimleri geliştirmeye çalışır. Bu bilgi kalıntılarını toplamak bireylerin sadece cenaze törenlerini gerçekleştirmesi için değil aynı zamanda kayıp nesneden yatırımlarını geri çekerek yeni nesnelere yatırım yapması böylece kendi geleceklerine yönelik bir çerçeve çizebilmesi için gereklidir. (Boss, 2006; Freud, 1917/2019; Kogan, 2011; Volkan ve Zintl, 2017). Bu umutsuz durumun içinde bireylerin ihtiyacı olan anlam arayışının Cumartesi

anneleri/insanları örneğinde olduğu gibi sosyal/kamusal bir alanda inşa edilmeye çalışılması bireylerin sorunu adlandırabilmesinin ilk adımı gibi görünmektedir. Anlamlandırma çabasının ilk aşaması olan adlandırma bir yandan bireye ihtiyacı olan sembolleştirmeyi sağlarken bir yandan da öyküyü bütünleştirmesi için gerekli olan zemini sağlamaktadır. Katılımcıların aile üyeleriyle aynı mücadelenin içinde yer alırken ebeveynlerinin deneyimlerine dair duydukları hikâyeler kendilerinden önce gelen kuşakların acılarını anlamlandırabilmek için bir zemin sunmaktaydı. Ebeveynlerinin inkar ettiği yası içlerinde taşımak zorunda kalan ikinci kuşak katılımcılar bir yandan yas için gerekli olan enerjiyi hayatta kalmak için harcarlarken bir yandan da ebeveynlerinden miras aldıkları örselenme, acı, utanma suçluluk gibi hisleri kendi yaşantılarında canlandırarak ebeveynlerinin iç dünyasını anlamaya çalışmışlardır (Kogan, 1995, 2002). Yeniden canlandırma ve tasarım arasında Winnicot'un geçiş alanı olarak adlandırdığı bu ara alanda ebeveynlerinin söze dökemedikleri acılarını dil ötesinde alıcılarla algılayarak kaydeden ikinci kuşak bu ara alandaki faaliyetleri sayesinde sahip oldukları ruhsal boşluğu kapatma fırsatı elde ederler (Winnicot, 1971/2019; Kogan, 2011). Fakat kaybedilen yakınlarına yaptıkları bu libidinal yatırım ve bunla gelen kaygı belirsizlikten kaynaklı olarak durdurulamaz. Bu süreçte harcanan yoğun libidinal enerji sonucu kişi benliğe libido ile bağlı hale gelir, kaybedilenin geri gelmemesi benliğin bir parçasının kopması anlamına gelir (Weiss, 1934). Dolayısı ile yası tutulacak olan sadece "kaybedilen" nesne değil içe alınan kendiliğin bir parçasıdır. Çaresizlik ve ruhsal acıya neden olan sevilen nesnenin geri dönmeyecek olması ve belirsizlikten kaynaklı olarak işgal ettiği benlikte kendini sürekli hatırlatacak olmasıdır (Freud, 1926; Pontalis, 1981).

Kaybedilen yakınlarının akıbetleri ile ilgili olarak katılımcıların gösterdiği tüm çabaları belirsizliğe bir anlam verme girişimi olarak yorumlayabiliriz. İnsanlar yaşadıkları bu acıları semboleştirildiğinde/adlandırdığında öykülerindeki boşlukları doldurarak bütünsel bir öykü oluşturmuş olacaklar. Bu bir yandan kendilerinin bir suçu olmadığı konusunda onlara fikir verirken bir yandan da ilerleyebilmeleri için alan açacak, acılarının daha büyük topluluklar tarafından kabul edilmesi için şüpheleri ortadan kaldıracaktır.

Anlamlandırma arayışının diğere bir alt düzey başlığı olan “*kaybedilmeseydi ne olacaktı?*” sorusu bir yandan katılımcıların geleceğe dönük beklentilerini anlamaya yardımcı olurken bir yandan neden kaybedildi sorusunu içermesinden kaynaklı bireylerin sahip oldukları inançları ve değerleri anlamayı ve onlar için bu durumun ne ifade ettiğini kavramamız için önemlidir. Katılımcılar yakınlarının zorla kaybedilmesi ile geride kalan insanların cezalandırıldığına inanmaktadırlar. Bunun devlet eliyle gerçekleştirilmiş ve temelinde bir saldırının/cezalandırmanın yatıyor olmasından kaynaklı katılımcılar bunu kendilerine yapılmış bir saldırı olarak algılamaktadırlar. Yukarıda değindiğimiz gibi bebek ilk bağlantı nesnelere olan ebeveynlerini kendisinin kısmi bir parçası olarak algılamaktadır. Ebeveynlerden birinin fiziksel olarak kaybedilmesi diğerinin kaybolan bulma adına psikolojik olarak kaybolması bebeği iyi nesnelere tarafından terk edilmiş, dışarıdan gelen istila edici bir kötülüğe uğramış ve acı içinde hissettirmiştir. Fiziksel olarak görünmesine rağmen iletişim kuramadığı, ihtiyaçlarına cevap veremeyen ve öfkeli olan sembolik düzlemdeki kötü meme/arkakık anne kendisinin kısmi bir parçası olarak algıladığı yakınına zehirleyip yok ettikten sonra bu durumu anlamlandıracak olan açıklamaları yapmadan kendisini terketmiştir. Bu bebeğin kötü niyetten korkan istila edici bir zulüm kaygısına denk gelen paranoid konumda yaşamlarını sürdürmelerine neden olmuş çevresel yoksunluklarda bu fikri beslemiştir (Freud 1917; Klein 1935; Winnicott 1935). Fakat bebeğin çabası ve arzusu kaybedilme olayının gerçekleşmesinden önceki ana geri dönmektir. Çünkü orada kendisini “tam olarak anlayan” (G1), “koruyan” (G4) “sevgi dolu” (G3) “kendisine yeni bağlantı nesnelere (Kuzenler) sağlayacak olan” (G2) bir bakımvereni var. Dolayısıyla ile dönülmesi arzu edilen anda hissedilen bir tümgüçlülük düşlemi vardır. Katılımcılarda olduğu gibi geri/eskiye dönüş umutları daha önce değindiğimiz gibi zorla kaybedilme/belirsiz kayıp durumunda mümkün görünmemekle birlikte kayıp ve ayrılığı inkar etmeye, yas ve onarım süreçlerinin ise sekteye uğramasına neden olmaktadır (Boss 1999; Jonnadis, 2007). Dış gerçekliğin çerçevelediği bu bağlamda yarım bırakılan psikolojik görevler kuşaktan kuşağa aktarılacak gibi görünmektedir.

Cumartesi Anneleri/İnsanlarının sunduğu anlamlandırma çerçevesi ileri yaşlarında “nefret eden/nefret edilen kötü meme ve seven /sevilen iyi memenin” birbirinden ayrılmasına olanak sağlayan bir zemin hazırlamıştır. Buda katılımcılara kendilerini her

şeyden soyutlamak yerine ötekiler ile ilişkilenecek için yeni bir alan açmıştır. Klein'nın depresif konum olarak tanımladığı bu alanda katılımcılar öncelikle annelerini bir bütün olarak algılamaya başlamışlar ve bu kabulleniş beraberinde hata yapabilme ve tutarsız olabilme kapasitelerine sahip olunabileceğini göstermiştir. Böylece paranoid konumdaki kötülük görme kaygısı azalmış fakat anneye yöneltilen yıkıcılık annenin yok edilmesi düşüncesi ile birleşince yoğun korku ve suçlulağa dönüşmüş bu da çocukta bitmek bilmeyen bir onarım çabasının gelişmesine neden olmuştur. Bu onarım bireylerin yansıtılmalı özdeşleşim ile kendilerinin bir parçasını öncelikle ötekilere yansıtarak olayın kendisinin dışındaymış gibi yaşantılamakta daha sonra yansıttıkları bu kendilik parçalarını kendi içlerine alarak bunu yaşayan bireylerle özdeşleşmektedirler. Bu bireylerin öteki ile temasını sürdürmesi ve ötekiler üzerinden kontrol sağlamak için çabaladığını göstermektedir (Klein, 1935; 1940; 1946; 1948; Mitchell ve Black, 2014; Terbaş, 2016). Zira katılımcıların kendilerini diğer kayıp yakınları ile kayıpları ile özdeşleştirmede bu onarım çabalarının izlerini sürebiliriz.

Yası Etkileyen Stres Faktörleri

İkinci üst düzey tema olan yası etkileyen stres faktörleri; çatışma ve şiddet ile bağlantılı stres faktörleri, yoksulluk ile bağlantılı stres faktörleri, belirsizlik ile bağlantılı stres faktörleri, sonsuz bir bekleyiş: umut ve endişe, ilişkisel problemler, sosyal haklardan mahrumiyet, tecrit, damgalanma ve kamusal sessizlik, kültürel ve manevi stresörler alt düzey temalarından oluşmaktadır.

“Kayıptan” sonra kişinin hayata “sağlıklı” devam edebilmesi için Freud'un “*yas çalışması*” olarak kavramsallaştırdığı ruhsal çalışmanın gerçekleştiriliyor olması gerekmektedir. Yas çalışmasının başlamasına olanak veren ölüm gerçekliğinin kabul edilmesidir. Ölüm gerçekliğinin kabul edilmesi için öncelikli olarak ne gördüğümüz (sürece tanık olmak), ne duyduğumuz (Ölüm ile ilgili bize neler aktarıldığı) ve ölüm için onay almak (ritüeller vb yollarla) gereklidir (Freud, 1917/2019; Pelento, 2009). Belirsiz kayıpta ortada resmi bir kayıp doğrulaması, cenaze, kaybın kabulünü ve yasin paylaşılmasını sağlayan destek ritüelleri ve keder için bir son olmadığından bireyler için yasin çözümü veya kapanışı yoktur (Boss, 1999; 2004a; 2004b; 2006; Boss ve Greenberg, 1984). Bilinmezlikten kaynaklı olarak bireylerin çektiği acı kronik bir üzüntü haline gelir (Boss, 2015; Boss, Beaulieu, Wieling, Turner ve LaCruz, 2003),

bedenin ortada olmamasına bağlı olarak beslenen umut yas sürecinin donmasına, kararların ertelenmesine, kayıp kişi ile olan ilişkideki i ve dış sınırların belirsizleşmesine (Kayıp kişi aile sınırının içinde mi dışında mı? fiziksel olarak yok ama psikolojik olarak var) (Boss, 1999; 2006) ve yasin kronikleşerek kuşaklar boyu sürmesine neden olur. Acıya belirsizlik, çatışma, şiddet, yoksulluk, damgalanma ve kamusal sessizliğin eşlik etmesi yas işini daha komplike hale getirir. Kayba bu stress faktörlerinin eşlik etmesi bireyin kaybı kabul etmesini engellemenin yanında kayıp kişi ve kaybedilme koşulları ile ilgili sürekli zihinsel meşguliyet, kayba yönelik yoğun üzüntü, duygusal acı, öfke, kararsızlık ve duygusal uyuşma hissetmesine, sosyal ve ilişkisel sorunların ortaya çıkmasına, başkalarına olan güven duygusunun zedelenmesine ve kaybolan kişi ile ilgili daha net bir kimlik oluşumunun ortaya konmasına zemin hazırlar (Currier, Holland ve Neimeyer, 2006; Hollander, 2016; Robins, 2010). Katılımcılar travmatik olarak adlandırdıkları politik şiddet, sosyal ve kültürel alanda maruz kalınan ayrımcılık, aşağılanma, baskı, nefret gibi toplumsallığa bağlı deneyimlerin yanında, sevilen yakınlarının kaybına bağlı olarak dil, çocukluk, güvenlik duygusu, büyüdükleri coğrafya, tanıdıkları insanlar, kaybedilen kişiye ait nesnelere (Akhtar, 2010a; 2010b) itibar, sosyal statü, kendi geleceklerini tayin etme hakkı gibi bir çok şeyi kaybetmiştir. Bireyler bu koşullar altında yaslarını ve acılarını yaşayamadıkları bir belirsizlik durumuna mahkum olmuş geniş topluluk üyeleri tarafından yalnızlaştırılarak keder haklarından mahrum edilmişlerdir (Doka, 1989; Perez-Sales, Duran-Perez ve Herzfeld, 2000). Bu durum yas süreçlerinde bireysel bağlamın yanında yas sürecini komplike hale getiren olası travmatik toplumsal faktörlerin rollerini göz önünü almamız için soru işaretleri sağlar.

Dolayısı ile zorla kaybedilme durumunda yas Freud'un belirttiği üzere sadece sevilen kişinin kaybına yönelik değil belirsizlikten kaynaklı olarak yukarıda sıralanmış olan faktörlerin etkilediği ve bunlarla beraber gelen diğer kayıplara yönelik gösterilen bir tepkiyi içermektedir. Bu tepkiler normal kayıpta yaşanan yas tutma süreçlerinin yanında melankolik yas tutma süreçlerinin; acı veren derin bir keyifsizlik, dış dünyaya olan ilginin kaybolması, aktivitelerin ketlenmesi, sevme becerisinin yitilmesi, benlik saygısının ve özgüvenin zayıflaması ve bu zayıflama ile beraber gelen kendini suçlama, azarlama, kötüleme gibi özellikleri taşımaktadırlar (Freud, 1917/2019). Yukarıda

bahsettiğimiz gibi bebek (ikinci kuşak) sevilen nesnenin kaybından kendisini sorumlu tutma (cezalandırılmak için) eğilimlerini taşır, böyle hissetmesine neden olan şey libidinal yatırım ile kendisinin kısmi bir parçası haline gelen sevilen nesneyi benliğinde taşıyor olmasından ileri gelmektedir. Saldırı kendisine yapılmış fakat kaybedilen benliğin kısmi iyi parçasıdır. Dolayısı ile süreç sonunda hem gerçek nesne hem de kişinin içe alıp benliğinin bir parçası haline gelen kısmi kendilik kaybedilmiştir. Bu tablo bir yandan Freud'un çerçevesini çizmiş olduğu melankoliyi hatırlatmaktayken bir yandan da yastaki çeşitli ritüellerin (Anmalar, yıldönümleri, libidinal yatırımın başka bağlantı nesnelere kaydırılmaya çalışılması, meydana karanfil bırakılması, kendi aralarında kayba dair anıların paylaşılıyor olması gibi) simgesel olarakta olsa pratik ediliyor olması normal yas süreçlerini düşünmemize olanak sağlamaktadır (Freud, 1917/2019). Normal ve melankolik yas tutma süreçlerinin niteliklerini taşıyan bu deneyim Arjantinli psikanalistler Braun (2009) ve Pelento (2009) tarafından “özel yas tutma süreçleri” olarak adlandırılmıştır. Özel olarak tanımlanmasının nedeni Zorla kaybedilme gibi politik şiddetle, bu politik şiddetin sorumluluğunun inkarı, sessizlik ve terör ile karakterize kayıpların yas süreçlerini anlamaya olanak sağlamasından ileri gelmektedir. Kaybın ortada olmadığı ama ölüde olmadığı Zorla kaybedilme durumunda bir kayıp olduğu varsayılır fakat neyin kaybedilmiş olduğu belirsizlikten kaynaklı net olarak anlamlandırılmadığı için libido nesne ile olan bağlantılarından geri çekilmeyi talep edemez çünkü ortada gerçeklik sınanmasını gösterecek sistemler yoktur. Kişinin hayatta olabileceği ihtimali libidonun nesneye yatırım yapmasına devam etmesine zemin hazırlar (Freud, 1917/2019; Kijak ve Pelento, 1986; Pelento, 2009; Tanık Sivri, 2016). Bundan kaynaklı olarak nedenleri itibari ile belirsiz kayıp gerçek ölümün sebep olduğu yasin çok ötesine geçerek libidonun kayıp nesne için savaş verdiği bir mücadeleye dönüşür çünkü olağan düşünce sistemleri cevabı olmayan soruların saldırısı altında kapanışı gerçekleştirilemez (Boss, 1999; Hogben, 2006; Pelento, 2009).

Katılımcılar politik şiddet ve baskının yoğun olduğu ve buna yoksulluğun eşlik ettiği bölgelerde zorla yaşam yerlerinden sürgün edilirlerken birden fazla kayıp yaşamışlardır. Yeni taşındıkları büyük şehire daha adapte olamadan yakınlarını kaybetmeleri ile daha güvensiz, ekonomik olarak daha geriye düştükleri bir durumla karşı karşıya gelmişlerdir. Kaybedilme olayından önce yakınları ile güçlü ve pozitif bir

ilişkiye sahip olmalarının yanında kaybın ilk dönemlerinde de akrabalarından sosyal destek alabilmişlerdir. Kamusal alanda yürüttükleri mücadele ve ısrarlı sorgulayışları kaybedilmenin kamusal alanda duyulmasına katkı sağlamış ve daha fazla kayıp olayının yaşanmasına engel olmuştur. Gelineen noktada devlet ve kurumlarının sembolik düzlemdeki temsili arkaik anne imgesi ile değişmiştir. Bireyler yaşam hakkı, bilgi edinme hakkı, cenaze hakkı, korunma hakkı gibi temel hukuksal haklarından mahrum bırakılmışlardır. Politik ve kamusal alanda susturma, sosyal damgalama (devletin bütünlüğüne zarar etc.), cezasızlık (inkar)'a yönelik politikalar ve şiddet artıkça kayıp yakınlarının ilişki kurdukları bütün sosyal sistemler/destek mekanizmaları ortadan kaldırılarak hakikate erişim engelenmiş oldu. Belirsizlikten kaynaklı yas süreci uzadıkça bireyler ve aileler yaratılan politik atmosferde geniş topluluklar tarafından suçlanmışlar, güvenilmez olarak damgalanmışlardır. Katılımcılar böyle bir alanda yaşamının getirdiği çaresizlik, aşırı endişe, güçsüzlük, suçluluk ve umutsuzluk duyguları ile işgal olmuşlardır. Bu acı verici deneyim (zorla kaybedilme) bir bütün olarak katılımcılar ve yakınlarında bir yandan tekinsizlik duygularının canlanmasına sebep olurken bir yandan da ruhsalıklarında onarılamaz yaralar bırakmıştır (Braun 2009; Freud, 1917/2019; Hollander, 1917; Hollander, 2016; Kijak ve Pelento, 1986; Pelento; 2009; Robins, 2010; Salimovich, Lira ve Weinstein,1992). Kaptanoğlu'nun "yas yasakları" olarak adlandırdığı sessizlik, konuşmama ve yasaklarla karakterize olan bu süreç kayıp yakınlarının travmatik yüklerini, kederlerini paylaşmasını engelleyen etkenlerden biriydi (Blaauw, 2002; Kaptanoğlu, 2009).

Belirsiz kayıpla bağlantılı olan yas sürecinin patolojik olmayan bir kökene sahip olduğunun belirtilmesi müdahale ve terapi tasarımı açısından önem arz etmektedir. Kayıp yakınlarına suçu dışsalaştırma etrafında şekilene bir müdahalede yaslarının etki alanlarının ötesinde yatan zor koşullara bağlı olarak gelişen olağan tepkiler olduğu belirtilmeli, ambivalansı belirlemek yerine ambivalans normalleştirilmelidir (Boss, 2006; Boss ve Dahl, 2014). Tamda bu yüzden belirsiz kayıp durumunda yas sürecini etkileyen kişilerarası ve kişiler dışındaki stres faktörlerinin, kişisel özelliklerin ve başa çıkma mekanizmalarının ölçülüp değerlendirilmesi dış etkenler tarafından karmaşıklaştırılarak patolojik bir resim veren semptomları anlamlandırmak ve uygun

tedavi yöntemlerini belirlemek açısından önemlidir (Betz ve Thorngren, 2006; Braun 2009; Hollander,1997; Hollander, 2016; Robins, 2010).

Başa Çıkma Stratejileri

Üçüncü üst düzey tema olan başa çıkma stratejileri inkar, geri çekilme, idealizasyon ve yüceltme, özdeşleşme, aile ve topluluk görüşmeleri: Cumartesi Anneleri/İnsanları alt düzey temalarından oluşmaktadır.

Yapılan araştırmada da görüldüğü gibi ikinci kuşak katılımcıların aktarımlarındaki iç ve dış tehdit algısı zorla kaybedilme ve sonrasında deneyimlenen yaşantılardan dolayı çok canlıdır. İkinci kuşağa aktarılan meteryaller bir yandan belirsizlikten ve diğer stres faktörlerinden kaynaklı olarak karmaşıklaşmış ve donmuş olan yasın izlerini taşımakta iken bir yandan da parçalanma ve yok olma korkusuna karşı geliştirilen savunma mekanizmalarının izlerini taşımaktadır. Savunma mekanizmaları bireyin benlik ve nesne algılamalarına dair bilinçdışı arzu ve düşlemlerini içerdiği ve acı veren duyguları ve yastan uzaklaştırma potansiyeline sahip olmasından kaynaklı konumuz açısından önemlidir(Freud 1917/2019; Klein 1935; Winnicott, 1935).

İnkâr; acı verici travmatik deneyimlerle başa çıkmakta kullandığımız bir tepki olarak herbirimizin içindeki varlığını hep sürdürür. Zorla kaybetme durumunda belirsizlikten ve gerçeklik sınavasını onaylayan bir beden/mezarın olmamasından kaynaklı inkar mekanizması daha kolay devreye girmektedir. Gerçeklik sınavasını gösterecek olan simgesel (ritüeller, beden) desteğin olmaması bireyin acı dolu “gerçek”i ölümü inkar etmesi için gerekli olan zemini oluşturur. Zorla kaybedilme/Belirsiz kayıp durumunda gerçek hem bilinçli hem bilinçdışı olarak inkar edilir. Bir yandan gerçek büyük bir ruhsal acı verdiği için bilinçdışı olarak arzu edilir (*“İşte bazen şey diyorum keşke normal bir kalp krizi olsaydı, bir depresyonda ölseydi şurada ölseydi burada ölseydi en azından bilseydim.”* (G1) *“...yani ne bileyim öldürülse mezara gömersiniz orda bitti.”* (G3)) diğer taraftan simgesel olarak ortada ölümü destekleyecek herhangi bir kanıt olmadan ölümü kabul etmek faille aynı tarafa geçip kişiyi gerçekten öldürmek anlamına geldiği için gerçekliğin kabulü askıya alınır. Her iki durumda da inkar; bilinçli ve bilinçdışı olarak hissedilecek olan suçluluk duygusunun getireceği acıdan kaçınma girişimi olarak yorumlanabilir. Zorla kaybedilme/Belirsiz kayıp ve politik şiddet durumlarında inkar aile ve bağlı bulunan topluluk içinde uyum sağlayıcı bir işlev

üstlenmesinden kaynaklı bireyler tarafından kullanılmaktadır (Freud, 1917/2019; Kijak ve Pelento,1986; Klein 1935; Klein ve Kogan, 1989; Winnicott, 1935)

İnkarı takiben devreye giren geri çekilme sosyal ve kişilerarası ilişkilerin neden olduğu aşırı uyarılma ve kaygıdan dolayı bireyin kendi içsel fantazi dünyasına geri çekilerek hem kendisini hem de kendisinin kısmi bir parçası haline gelen kayıp nesneyi korumak için gösterdiği bir tepkidir. Bu tepkinin ortaya konması öncelikle yukarıda değindiğimiz gibi “ötekilerin” damgalama, suçlama, ötekileştirme gibi davranışlarla bireylerin acı çekme sürecine isteyerek ya da istemeden katkı sağlamış olması yani acılarını kabul edip anlamak için herhangi bir çaba göstermemiş olmaları (yalnızlaştırmaya terkederek cevap veriyorlar) ve bir bütünsel olarak zorla kaybetmenin yarattığı travmatik etkinin bir sonucu olarak yorumlayabiliriz (Kaptanoğlu, 2009; Kogan, 2011).

Kaybedilmenin grotesk ölüm/şiddet şekillerini içeriyor olması bireylerin işkence sahneleri ve o anda yaşanan çaresizlik duygusuyla yoğun bir zihinsel meşguliyetini getirmekte bu da ebeveyni ile yoğun bir özdeşleşim kurmasına zemin hazırlamaktadır. Ebeveyninin yaşadığı duyguları anlamlandırmak için yoğun çaba gösteren birey en nihayetinde bu duyguları özümseyerek yas ve suçluluk duygusunu çözümleyememiş olan ebeveyninin bu duygularını bilinçdışı şekilde üzerine alır. Bunun sonucunda kendilik ve nesne arasındaki sınırlar belirsizleşir. Belirsizlikten kaynaklı olarak kendilik ve nesne arasında sınır aşımının izlerini rollerin karmaşıklaşmasında; geçmiş ve bugün arasındaki sınır aşımını donmuş olan yasta, gerçek ve düşlemin sınır ihlalini ise inkar edilen gerçeklik ve musallat olan hayalletlerde sürmek mümkündür (de Mijolla, 2003; Gample, 1982; Kestenberg, 1972; Kogan, 1995; 2016).

Kimliklerinin bir parçası haline gelen ve kayıp ile olan bağlarının sağlam olduğundan emin oldukları tek alan olan Cumartesi Anneleri/İnsanları'nın yaşadığı her bir tehdit ve ortaya çıkan her bir kötü muamele öyküsü katılımcıların etkilemekte ve yas sürecinin daha da karmaşıklaşmasına sebebiyet vermektedir. Bir yandan bu gruba olan bağlılıkları hayata tutunabilmelerinin zeminini oluşturmuş bir yandan bu biraradalık ihtiyaçları olan ve bir şekilde kendilerinde yoksunluğunu hissettikleri ilişkilene alanını sunmuştur. Bireylerin aidiyet kurdukları bu gruba sıkı sıkıya bağlanmalarının nedeni kendilerini ve kaybedilen kişiyi hayatta tutma çabası olarak düşünülebilir. Bu noktada aktarımlarımda sık sık tekrar ettikleri “sadece kendimiz için olsa artık gelmeyeceğiz belki, biz

başkalarında başına gelmesin diye geliyoruz” ve “hepsi benim babam gibi” söylemleri bir bakıma katılımcıların narsistik kökenli ilişkilerinden vazgeçerek tüm kayıplara ve kaybedilme ihtimali olan diğer insanlara yönelik bir tasa ile bir araya geldiklerini göstermektedir. Bu Cumartesi Anneleri/İnsanları ve katılımcılar arasındaki bağın güçlenmesine işaret ederken aynı zamanda grup kimliğinin bireysel kimliğe oranla daha önemli hale geldiğini de göstermektedir (Volkan, 2001). Katılımcıların kendilerinden önceki kuşakta yaratılan yaraları iyileştirme çabasında içinde barındıran bu mücadele süreci bir yandan kötü memenin istila edici gücüne karşı iyi memeyi hayatta tutabilmenin bir yolu iken bir yandan da herşeye gücü yeten anne ve -eşitlik, hak ve adalet talebi ile mücadele yürüten bundan kaynaklı her türlü şiddete maruz kalan-kaybedilen yakınları ile özdeşleşme arzusunun bir aracı olarak yorumlanabilir (Klein, 1935). Özdeşleşme ile beraber gelen iyi memenin/nesnenin idealleştirilmesi bu noktada çocuk/katılımcı için bir kalkan işlevi sağlamakta zulüm ve korku ile karşı karşıya kalan bireye önemli bir başetme mekanizması sağlamaktadır.

Katılımcıların bu süreçlerde vermiş olduğu tepkilere bakıldığında Boss’un belirttiği “hem-hemde” düşünce tarzını kullanmak bireylerin hem kaybedilen yakınları ile bağlantılarını yeniden gözden geçirmesi hem de bu yeni çerçeveye içinde hareket edebilecekleri bir alan açması bakımından önemli görünmektedir. Katılımcıların aktarımlarında ortaya çıkan tam da bu çerçeveye uygun düşen kapanışın olmadığı ve kayıp kişi ile eskisi gibi bir ilişkinin olamayacağını kısmen kabul edildiğidir. Kaybın kabulü faille aynı tarafa geçmek anlamına geldiği için inkar suçluluk duygusunu devre dışarı bırakmanın, Cumartesi Anneleri/İnsanları eylemleri vasıtası ile sürdürülen mücadele ise kaybı hayatta tutabilmenin önemli bir yoludur. Bu düşünüş tarzı pratikte yaşamlarını sürdürebilmeleri için işlevsel görünmektedir.

Katılımcıların çocuklukta yaşadıkları bu travmatik ayrılık örüntülerinin (köy boşaltmaları, sevilen kişisini zorla kaybedilmesi gibi) yanında, kayıpların yaslarının tutulmamış, hiç kimsenin katılımcıların duygularına dair bir şey sormamış, kayba dair kendilerine herhangi bir açıklama yapılmamış olduğu düşünüldüğünde yoğun olarak kullandıkları inkar, özdeşleşme, idealizasyon ve ambivalansı zulüm ve yok edilme korkusuna karşı geliştirdikleri manik savunmalar olarak yorumlayabiliriz (Klein, 1935; 1940; 1948). Bu anlamda yukarıda belirtilen olumsuz koşullar altında katılımcıların

kendilerini izole etmesine sebep olan bir çok sosyo-politik deneyim en nihayetinde Cumartesi Anneleri/İnsanları gibi kendi deneyimlerine benzer deneyimler yaşamış olan bireyler ve ailelerle kurulan yeni ilişkiler sayesinde kendilerini yeniden varedibildikleri bir alan ve yalnız acı çekmeleri gerekmediğinin bilgisini vermektedir. Böylece kayıp yakınları kendilerinin daha fazla kapsandığını hisseder ve yaşadıkları kaybın ve acının gerçek olduğunu doğrulayan insanlarla yeni bağlantılar/ilişkiler kurma olanağı bulurlar.

İkinci Kuşağa Aktarılan Miras ve Aktarımın Mekanizmaları

Dördüncü üst düzey tema olan ikinci kuşağa aktarılan miras; ilişkisel miras, gelecek nesillere aktarma görevi, telafisi olmayan acılar ve kayıplar alt düzey temalarından oluşurken beşinci üst düzey tema olan aktarımın mekanizmaları ise sembolik olaylar, nesnelere, fotoğraflar, şarkılar; duygulanım: kelimelere dökülemeyen bedende iz bırakıp konuşur; anlatılardan sızanlar; ve cumartesi anneleri/insanları, anmalar, beyaz tülbent, kırmızı karanfil, sessizlik alt temalarından oluşmaktadır. Birbiri ile iç içe olan bu iki üst düzey temayı birlikte düşünmek daha verimli olacağı için iki konu aşağıda birlikte ele alınmıştır. Yas konusu ele alınan bütün üst düzey temaların ortak paydası olduğu için ve yukarıdaki üst düzey temalarda yeterince bahsedildiği için burada detaylarına inilmeyecektir.

Ruhsallığın oluşumunda kuşaklararası aktarımların temel ve yadsınamaz bir rol oynadığı açıktır. Hepimiz bizi göbek bağıyla bağlandığımız bizim dışımızda sosyo-kültürel olarak çerçevelemiş olan bir ailenin/dünyanın içine doğarız. Öteki ile kurulan bu bağ fiziksel, psikosomatik ve ruhsal özellikler taşımaktadır. Dolayısı ile içine doğulan bağlam bilindiğinde bireylerle ilgili pek çok bilgi açıklanabilir. Bağların bir bütün olarak bireyin üzerindeki etkilerini bilme bilgisi sembolleştiremediğimiz ve anlamlandıramadığımız travmaların ve tamamlanmamış görevlerin ruhsallığı işgal ederek bu günde hortlaması ve hortlayan bu hayaletlerin/ölülerin huzursuzluk ve sıkıntı veren düşüncelerde kendilerini ortaya koymaları ile farkederiz. Üstesinden gelinmemiş travmalara bağlı acılar, tutulmamış yaslar, dile getirilmesi güç olanlar, önceki kuşaklar tarafından çözülememiş konular kuşaktan kuşağa aktarılırlar. Bu aktarım zorla kaybedilme/belirsiz kayıp durumunda olduğu gibi belirsizlik, süregelen şiddet, damgalanma, inkar gibi sosyal, politik, kültürel ve ruhsal değişkenleri kapsıyorsa aktarım zorlaşmakta ve sonraki kuşaklarda semptom olarak kendilerini ortaya

koymaktadırlar. Dolayısı ile bireyin bu semptomlarını anlamlandırabilmesi ve çözebilmesi için kendinden önceki kuşaklardan bu süreçte neleri ne şekilde aldığı hem bireyin kendi ruhsallığı hemde semptomların her zaman anlatmak, birine bir şey söylemek gibi bir çabası olduğu düşünüldüğünde içinde yaşanılan toplum içinde önemli görünmektedir (Abrevaya, 2009; de Mijolla, 2009; Gampel, 2009; Tisseron, 2009; Parman, 2009).

Aktarımın bu ilişkisel yapısı düşünüldüğünde yapılan bu mevcut çalışmada kuşaklararası aktarımda miras bırakılanın ilişkisel bir miras olması şartıdır. Sözel ve sözsüz olarak aktarılan bu öykü bireyin kendisinden önce ve kendisinden sonra gelen ile bütünsel ve anlamlı bir öykü oluşturabilmesi için önemlidir. Jung'a (2003) göre bireyin kollektif bilgisi sembollerle, duygulanımsal durumlarla ve ebeveynlerin davranış tipleri ile kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bowlby'nin (1907- 1990) bağlanma teorisine de işaret eden bu çıkarım travma yaşamış olan ebeveynlerin kaçınılmaz olarak travmalarını anne-çocuk ilişkisindeki bağlanma örüntüleri üzerinden aktardıklarını göstermektedir (Bowlby, 1973/1985; 1980/1991;1995). Dolayısı ile kayıpla/yasla başa çıkmanın bağlanmanın/ anne/bebek ilişkisinde yaşanılan bu erken deneyimlerle şekillendiği söylenebilir. Fakat yukarıdaki bölümde ele aldığımız stresörler yas sürecini daha karmaşık hale getirerek bu sürece melankoli (Freud, 1917/2019), inkar, manik savunma ve tümgüçlü onarmaya (Klein, 1940) veya bitmeyen bir yas duygusuyla (Volkan, 2017) yaşamaya devam ederek tamamlayamadıkları bu görevleri kendilerinden sonra gelen kuşağa aktarırlar. Zorla kaybetme/belirsiz kayıp durumunda kapanış mümkün değildir (Boss, 2006). Yas ve onarım süreçleri pazarlık ve öleni geri getirme arzusu aşamalarına saplanarak kuşaktan kuşağa aktarılır (Bowlby, 1980/1991; Jonnadis, 2007; 2013; Kübler-Ross, 1969; Parkers, 1972).

Travma ve bağlanma teorilerini birlikte düşünmemize olanak sağlayan erken yaştaki travmatik kayıplar aile sistemi içerisindeki ilişkilerin nasıl değişebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Mevcut çalışmada zorla kaybedilme sonucu yakınlarını kaybeden ve yakınlarının akıbetleri hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmayan annelerin yaşayacağı ruhsal çöküntüyü çocuklarına bir şekilde aktarması kaçınılmazdır. Erken yaşta yakınlarını kaybeden katılımcılarda ise annelerinin bu duygu değişimlerini ve aile içinde boşalan yeri farketmemeleri olayın şiddet ve tehlikeye karşı geliştirilen kaybın

günlük hayatın her noktasına sirayet etmesinden kaynaklı imkansızdır. Katılımcıların mutsuz ve tehdit altında hissettikleri bu anlarda bağlanma figürü olan anne ile yakınlık kurma ihtiyacına annenin içinde bulunduğu durumdan ve ya duygusal olarak erişilebilir olmamasından kaynaklı cevap veremiyor oluşu bu durumun bazı spesifik davranışlar ve mimiklerle karakterize olmasına zemin hazırlamıştır (Bowlby, 1980/1991; Harlow, 1958). Katılımcıların anneleri ile kurduğu bu ilişki örüntüsü duygularının nasıl düzenlendiğine, bu ilişkiyi nasıl/ ne şekilde değerlendirdiğine ve hangi deneyimlerin bilince çıkarılmasına izin verildiğine dair bilgileri taşıdığından hem aktarım hem de katılımcıların nasıl özdeşleşimler kurduğunu anlamak için önemlidir. Özellikle ebedi yaşlıların kaybedilen kişi ile ilişkilerini “bağlantı nesnelere” (Volkan, 1981) üzerinden kurdukları ve bağlantı nesnelere bir kısmının kaybedilen kişiye bir kısmının yaşlıya (kendine) ait bazı özellikleri taşıdığı bilindiğinde özdeşimler daha anlamlı hale gelmektedir. Freud’a göre anne karnından hayata atılan bebeğin hayatta kalabilme kaygısıyla başa çıkma mücadelesine damgasını vuracak olan bu özdeşleşmelerdir. Kurulan özdeşimler bu günde geçmişi yaşattıkları ve kendilikte dönüştürülen taraflara yönelik bilgiler verip geçmişin izlerini taşıdıkları için yorumlanmaya değerdir. Katılımcıların dile getirdiği annelerinin öfkeli olduğu söylemini yaşadıkları şiddetle karakterize travmatik bağlamın içinden okumak söz konusu öfkenin ve bunla gelen kaygının bilinçli olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Annenin bebeği hayatta tutma sorumluluğu olduğunu ve gerektiği noktada bebeğin ne istediğini anlaması ve bu ihtiyaçlarını başkalarına aktarması – belirsiz kayıp durumunda Cumartesi anneleri/insanları vasıtası ile kayıp babanın bedenini, akıbetini ve adalet talep etmesi sadece kendi adına değil çocuklarının bir anlamda ne istediğini anladığına dairde bir bilgi sunmaktadır “*çocuklarımın bayramda ziyaret edecek bir mezarı olsun istiyorum*” (G3) - Winnicott’un deyimiyle birincil annesel tasadan yani sorumluluğu kendinde buluyor olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısı ile bu sorumluluğun getirdiği “bu çaresiz bebeğe yeterli olabilecek miyim? Gereksinimlerini eksiksiz karşılayabilecek miyim?” sorusunun yanında aynı çaresizliği kendisinde yaşadığı göz önüne alındığında bu sorumluluğun kaygısız yerine getirilemeyeceği akılda tutulmalıdır. Özellikle süregelen belirsizlik ve şiddetle kuşatılmış zorla kaybedilme gibi uç deneyimler altında (Aulagnier, 1975/2001; Winnicott, 1969a/2019; 1969b). Bebek bu resim içinde

anneye duygusal olarak erişim sağlayamadığı için annenin yaptığı müdahalleri, davranışları bir dış şiddet, bunu bir tehdit olarak algılar. Freud'un temel çaresizlik olarak adlandırdığı bu dönemde bebeğin anneden gereken bakımı alamaması onda bir temel çaresizlikle birleşir ve kendi içerisinde bir iç şiddetin/kaygının ortaya çıkmasına neden olur. Gelişimin henüz tamamlanmadığı bu dönemde ayırım yapılamadığı için bütün (içerden ve dışarıdan gelen) tehdit edici olumsuz duygular dışarı yani öteki olan anneye ((M)Other) yansıtılır. Bebek için öteki yani anne hem tanıdık hem yabancıdır. Yabancılaşma hem annenin hem de bebeğin çaresizlik durumunda kullandığı bir savunma olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile katılımcıların kaybedilmenin ilk yıllarında annelerinin artık tanıyamayacak kadar değiştiğini söylemeleri ve ihtiyaç duyduklarında annelerinin ulaşılabilir olmadığını dile getirmeleri bu duruma örnek olarak yorumlanabilir. Çözülmemiş bu travmaların içinde dolaşıklaşan katılımcılar bu dolaşık ilişki biçimini tüm ilişkilerinde tekrar ettirerek bir sonraki nesile aktarmaktadırlar tıpkı evin içinde kendilerine tanıdık olan kardeşleri ağladığında birbirlerini kapsama cesaretini gösteremeyip bu çaresizlik içinde onlara/kendilerine yabancılaşmaları gibi (Freud, 1926). Yabancılaşma yani bastırma yoluyla kaygıdan uzak durulmaya çalışılsada, uzaklaştırıldığı yer kendilerinin bilinçdışıdır ve bilinçdışı ruhsallığın bir parçası olduğuna göre bastırılanın geri dönmesi kaçınılmazdır. Peki bu geri dönüş ne şekilde gerçekleşmektedir? Katılımcıların bakış açısından bu geri dönüş ürpertici, korku verici ve dehşet uyandırıcıdır. Çünkü daha önce tanıdıkları anneleri, kaybedilen yakınları, zorla kaybetme eylemini gerçekleştiren devlet birden bire yabancı olarak çıkıp gelmiştir. Hem tanıdık hem yabancı olan bu kişilerin ortak özelliği gizli, saklı tutmaya çalıştıkları şeyin ortaya çıkmasıdır (Freud, 1917; Parman, 2014). Zorla kaybetme/belirsiz kayıp durumunda gizli, saklı tutulmaya çalışılan kaybedilen yakın ve onun akıbetidir. Dolayısı ile kayıp kişinin bir çok sırrı beraberinde taşıdığı düşünüldüğünde (Abraham, 1975/1987) kişinin canlılığı/hayattamı yoksa cansızlığı/ölümü olduğu konusunda herhangi bir bilgi verilmeyerek oluşturulan belirsizlik kaybedilenlerin taşıdığı sırraları inkar etmek için bir zemin hazırlamaktadır. Fakat inkar kaybedilmiş kişilerin dirilerek (hortlayarak) geri dönmesine ve geride kalanlara musallat olmasına neden olmaktadır. Katılımcıların gündelik hayatta karşılaştıkları ve uzaktan kayıplarını çağrıştıran herhangi bir şeyin (sembolik olaylar,

nesneler, fotoğraflar, şarkılar) aniden bilinçlerini işgal edip freud'un deyişiyile kaybı yaşamlarının merkezine yerleştirmesi geri dönen hortlakların bilince musallat olması olarak yorumlanabilir. Tanıdık olanı yabancılaştıran ve yabancıyı içimize/bilinçdışımıza yerleştiren bu süreç geçmiş kuşakların inkar ettiği kayıplarının ve tamamlanmamış yaşlarının bir ürünü olarak ortaya çıkar. Abraham'a göre (1975/1987) bu travmatik bellek izleri/ hortlaklar ebeveynin bilinçdışından çocuğun bilinçdışına istemsizce iletilirler. Bölük pörçük, donuk, sessiz ve sözsüz olan bu iletiler (duygulanım: kelimelere dökülemeyen bedende iz bırakıp konuşur) yoluyla zihin zorlanarak Ne oldu? Neden oldu? Nasıl oldu? Ne hissettim? Tekrar olursa ne yaparım? gibi soruların cevaplarını travmatik yaşantıyı tekrar tekrar sembolize ederek anlamlandırmaya çabalar (Kaptanoğlu, 2009). İç ve dış şiddetin getirdiği tehdit duygusu ölüm tasarımları ve korkusu sürekli bir zihinsel meşguliyetin yanında hayatta kalabilmek için bireyi çifte değerli bir tutum sergilmeye zorlar. Freud (1913/2017) "Totem ve Tabu" adlı çalışmasında yaşlı kişilerin sahip oldukları çiftedeğerli duyguları ve bunları simgeselleştirmeye olanak veren kültürel uygulamaları incelediğinde bireylerin ritüelleri gerçekleştirmesinin ardında kaybedilen kişinin geri dönerek onlara musallat olma korkusunun yattığını belirtmektedir. Zorla kaybetme/belirsiz kayıpta kaybedilen kişinin geride kalanlara musallat olması tamda böyle bir çerçeveye oturmaktadır. Ortada gömülecek bir beden olmaması ve ritüellerin gerçekleştirilmemiş olması zihinsel süreçlerde kayıp kişinin hep döneceği umudunun taşınmasına neden olmakta iken katılımcıların kayba yönelik beslediği bilinçdışı çatışmalar Freud'un çizdiği çerçeveyi çağrıştırmaktadır. Ortada gerçeklik sınamasını gerçekleştirecek herhangi bir mekanizma olmadığı için de aynı ilişki örüntüleri kendini tekrar eder. Fakat burda belirtilmesi gereken bu döngünün kırılabilmesi için bireyin tehdit olarak algıladığı şiddet sonrasında kaygısını yatıştırmak için ve hayatta kalma mücadelesi vermesi için güven veren unsurlar bulmasıdır. Bu anlamda hem annelerin hem katılımcıların Cumartesi anneleri/insanları oluşumuna katılmaları buranın güven veren, yaşadıklarını aktarabilecek ve kapsanabilecek bir yer olmasından ileri geliyor gibi görünmektedir. Güveni bildik olanın vereceği bilindiğine göre katılımcıların kendi hikâyelerine benzer hikâyelere sahip olan bu insanlarla bir araya gelmesi şaşırtıcı değildir her ne kadar bu bir araya geliş kendilerine ve kendilerinden sonra gelenlere karşı başka bir şiddeti

doğursada. Bu aşamadan sonra devreye giren iki suçluluk türünden bahsedebiliriz. Birincisinde kayıp yakınlarının (katılımcılar ve anneleri) bu mücadeleyi sürdürmesinden üretilen şiddetin (devlet tarafından) kendilerinden sonra gelen kuşağı etkiliyor olmasından kaynağını almaktadır. Bu suçluluk kabul edilip onarılmaya çalışıldığı için geriye dönük bir telafi mekanizmasının tekrar gözden geçirilmesine olanak sağlamakta. Buna örnek olarak annelerin çocuklarına ben burdayım sen çocuğunla ilgilen demesi, sembolikte olsa kaybedilen yakınlar için birlikte yas tutarken bir yandan da bedenlerinin bulunması, suçluların cezalandırılması için mücadele vermeleri gösterilebilir. İkinci suçluluk türü bütünsel olarak ortaya çıkan bu şiddetin kaynağı ile ilgilidir. Suçun kabulü ona uygun telafi mekanizmalarının devreye sokulmasını gerektirdiğinden suçluluk kabul edilmez ve yabancıya (kendinden önceki hükümetlere) atfedilir. Suçun kabul edilmemesi şiddet üretiminin döngüsel hale gelmesine, telafisi olmayan kayıpların ve acıların yaşanmasına ve donmuş yaslara neden olur (Kellerman, 2001; 2013; Kogan, 1989; 1995; 2016; Wiseman ve Barber, 2006).

Kuşaklararası aktarımın temel konularından olan tutulmamış yaslar, kayıplar ve üzerinde durulmamış travmalar gibi tamamlanmamış görevler hafızada kalıp travmatik bir bellek oluştururlar. Travmatik bellekteki bu izler kendilerini sık sık hatırlatacak alanlar bularak kuşaktan kuşağa aktarılırlar. Görevler sona erdirilmediği sürece libido yatırım yapmaya devam eder ve gerilim kendini sürdürerek başka alanlara yatırım yapmayı engeller. Bu yüzden tamamlanmamış görevleri tamamlamak ilişkiyi çerçeveye kapatmamıza yani saplandığımız geçmişten kurtularak anda kalmamıza ve gelecekle ilgili planlamalar yapmamıza olanak sağlar. Fakat belirsiz kayıp durumunda hem belirsizlikten kaynaklı olarak hem de yukarıda açıkladığımız üzere suçun kabul edilip onarımın gerçekleşeceği bir zemini yaratmak mümkün olmadığı için çerçeveyi kapatmak imkansızlaşır.

Araştırmanın Literatüre Katkısı

Belirsiz Kaybın Kuşaklararası Aktarımı: Cumartesi Anneleri/İnsanları Örneği ismini taşıyan bu tez Türkiye’de travma ve ruhsağlığı alanında yapılmış olan ilk tez olma özelliğini taşımaktadır. Türkiye’deki literatürde bu konuda yazılanların oldukça sınırlı olduğu düşünüldüğünde çalışmanın travma ve ruhsağlığı alanında önemli bir boşluğu doldurması umulmaktadır. Cumartesi Anneleri/İnsanları örneğinden yola çıkarak zorla

kaybedilenlerin yakınlarının kendilerinden sonra gelen kuşaklara yaşadıkları bu travmatik deneyimin çözülemeyen duygusal yüklerini ve çözülemeyen yaslarını hangi mekanizmalar aracılığı ile aktardığını ve belirsizlikle karakterize olan bu sürecin ikinci kuşağın ruhsallığında nasıl izler bıraktığını kayıt altına alması hedeflenmiştir. Çalışmanın bulgularının ve sonuçlarının klinik alanda tedavi ve daha kapsayıcı bir müdahale planlamasına katkı sunması umulmaktadır.

Kısıtlılıklar

Literatüre bakıldığı zaman özellikle bu tür travmatik bir belirsizlikle karşı karşıya gelen aile ve bireylere yönelik destekleyici müdahallelerin teorik temellerinin çok kısıtlı olduğu görülmüştür (Boos, 2006). Bu anlamda Boss'un belirsiz kayıp üzerine yaptığı teorik çalışmalar referans olarak verilebilecek çok az sayıdaki kaynaklardandı. Belirsiz kayıp ile ilgili mevcut çalışmalar çoğunlukla Batı ve Kuzey Amerika ülkeleri ile sınırlıdır. Türkiye'de ise bu konunun kültür, siyaset ve sosyoloji bağlamında bir elin parmak sayısını geçmeyecek kadar çalışmada ikinci düzey alt başlık olarak ele alındığını belirtmek çalışmanın araştırma safhasındaki sınırlılığın dair bir öngörü kazandıracaktır. Bu çalışmanın sadece ikinci kuşak kadınlarla yapılmış olması hedeflenen görüşmecisi sayısına ulaşma ve bulguların/sonuçların genellemesi önünde bir kısıtlılık oluşmasına neden olmuş olsada metodoloji olarak yorumlayıcı fenomenolojik analiz yönteminin kullanılması belirli bir grup insanı derinlemesine anlama fırsatı sağlamıştır.

Çalışmanın İstanbul'da yaşayan ikinci kuşak kadınlarla sınırlanmış olması farklı bölgelerde farklı hayatlar sürdüren kadınların deneyimlerini duymayı engellemiştir.

Gelecek Çalışmalar için Öneriler

Travma merkezli olarak belirsiz kayıp teorisini ele alıyor olmanın bir nedeni zorla kaybedilmenin etkisinin travmatize edici tek bir olaydan çok farklı olduğunu ve kaybolmanın ruhsal, ekonomik ve sosyal sonuçları olan kronik bir yapıda olduğunun kanıtıdır. Dolayısı ile aile üyelerinin başa çıkması bireylerin ve toplulukların kaynaklarına başka bir deyiş ile bütün bu faktörlerin etkilerinin toplamı olacaktır. Gelecek çalışmalarda yukarıda bahsi geçen sınırlılıkların göz önünde bulundurulması daha geniş bir anlayış ve kavrayış getirecektir.

KAYNAKÇA

- Akhtar, S. (2010a). *Göç ve Kimlik: Kargaşa, Sağaltım ve Dönüşüm*. (A. A. Köşkdere, Ed., M. Alkan, S. Uyanık, & A. A. Köşkdere, Trans.) İzmir: Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Eğitim Hizmetleri.
- Abraham, N. (1987). Notes on the Phantom: A complement to Freud's metapsychology. *Critical Inquiry*, 13 (2), 287-292. (1975).
- Abraham, N. ve Torok, M. (1994). *The Shell and the Kernel: Renewals of Psychoanalysis*, Vol. 1, cd. ve tr. N. Rand. Chicago: University of Chicago Press.
- Abrevaya, E. (2009). "Kolloktif travmalarda iletim sorunu", *Psikanaliz Buluşmaları 4: Kuşaklararası İletim*.İstanbul: Bağlam Yayınları. s. 31-38.
- Akçam,T., Kurt, M. (2012). *Kanunların Ruhunu*, İstanbul: İletişim Yayınları,
- Akhtar, S. (2010a). *Göç ve Kimlik: Kargaşa, Sağaltım ve Dönüşüm*. (A. A. Köşkdere, Ed., M. Alkan, S. Uyanık, & A. A. Köşkdere, Trans.) İzmir: Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Eğitim Hizmetleri.
- Akhtar, S. (2010b). *Immigration and Acculturation: Mourning, Adaptation, and the Next Generation*. USA: Jason Aronson.
- Alpkaya, G. (1995). Kayıplar Sorunu ve Türkiye. Ankara Ünversites Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 50 No:3-4, 31-65.
(http://www.politcs.ankara.edu.tr/derg/pdf/50/3/8_gokcen_alpkaya.pdf)
- Ancelin-Schützenberger, A. (2020).*Psikosoybilim: Aile yaralarını iyileştirmek ve kendini bulmak*. (K.Kahveci, Çev).İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (2012)
- American Psychiatric Association (APA) (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.) (DSM-III), Washington DC: American Psychiatric Association.

American Psychiatric Association (APA) (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.) (DSM-IV), Washington DC: American Psychiatric Association.

Aker T (2012) *Temel Sağlık Hizmetlerinde Ruhsal Travmaya Yaklaşım*. Ankara, Türkiye Psikiyatri Derneği.

Albeck, J. H. (1994). Intergenerational consequences of trauma: Reframing traps in treatment theory: A second-generation perspective. In M. B. Williams and J. F. Sommer (Eds.), *Handbook of post-traumatic therapy* (pp. 106–125).

Aulagnier, P. (2001) *The violence of interpretation: From pictogram to statement*. (A. Sheridan, çev.). Hove, UK, and Philadelphia: Brunner-Routledge (1975)

Balint, M. (1979).*The basic fault*. New york: Brunner-Mazel

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioural change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>

Baranowsky, A. B., Young, M., Johnson-Douglas, S., Williams-Keeler, L., & McCarrey, M. (1998). PTSD transmission: A review of secondary traumatization in Holocaust survivor families. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 39(4), 247–256. <https://doi.org/10.1037/h0086816>

Barocas H, Barocas C. (1983) Wounds of the fathers: the next generation of Holocaust victims. *Int Rev Psychoanal* 1983; 5:331–341 [Google Scholar](#)

Baydar, G. ve B. Ivegen (2006) “Territories, Identities and Thresholds: The Saturday Mothers Phenomenon in İstanbul”, *Signs*, 31(3): 689-715

Betz, G.ve Thorngren, J. M. (2006). Ambiguous loss and the family grieving process. *Family Journal*, 14(4), 359–365. doi: 10.1177/1066480706290052

Berger, P. and Luckmann, T.(1966). *The Social Construction of Reality*, Garden City, N.Y., Doubleday Company (Anchor Books).

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, (2009). Enforced or Involuntary Disappearances , Fact Sheet No. 6/Rev.3

<https://www.ohchr.org/documents/publications/Factsheet6rev3.pdf>

Bilgin, N.(2003). Sosyal psikoloji sözlüğü. İstanbul: Bağlam Yayınları. s. 394.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (2011), Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances.

http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/16session/A_HRC.16.48_en.pdf

Blaauw, M. (2002). “Denial and silence” or “acknowledgement and disclosure”. *International Review of the Red Cross*, 84(848), 767. doi:10.1017/s156077550010416x

Blackburn, J., Greenberg, J. and Boss, P. (1984) "Coping With Normative Stress from Loss and Change: A Longitudinal Study of Ranch and Non-Ranch Widows," Paper submitted to *J. Gerontol.* August 1984.

Bosco, F. J (2010) “The Madres de Plaza de Mayo and Three Decades of Human Rights’ Activism: Embeddedness, Emotions, and Social Movements”, *Annals of the Association of American Geographers*, 96(2): 342-365.

Boss, P. (1971). *Cross-cultural and crossgenerational sex role perceptions of Swiss-American and Amish females* (Unpublished master’s thesis). University of Wisconsin, Madison, WI.

Boss, P. (1973, October). *Psychological father absence in intact families*. Presentation at the annual meeting of the National Council on Family Relations, Research and Theory Section, Toronto, ON

- Boss, P. (1975a). "Psychological Father Absence and Presence: A Theoretical Formulation for an Investigation into Family Systems Interaction," Ph.D. dissertation, University of Wisconsin-Madison, August, 1975. 5.
- Boss, P. (1975b). "Psychological Father Presence in the Missing-In-Action (MIA) Family: Its Effects on Family Functioning," in Proceedings: *Third Annual Joint Medical Meeting Concerning PO W/MIA Matters*, San Diego, Center for Prisoner Studies, Naval Health Research Center, November, 1975.
- Boss, P., (1977) "A Clarification of the Concept of Psychological Father Presence in Families Experiencing Ambiguity of Boundary," *J. Marr. Faro.*, 39, 141-151.
- Boss, P. (1980a). Normative family stress: Family boundary changes across the lifespan. *Family Relations*, 29(4), 445–450. doi: 10.2307/584457
- Boss, P. (1980b). The relationship of psychological father presence, wife's personal qualities, and wife/family dysfunction in families of missing fathers. *Journal of Marriage and the Family*, 42(3), 541–549. doi: 10.2307/351898
- Boss, P. (1986). Psychological absence in the intact family: A systems approach to the study of fathering. *Marriage & Family Review*, 10(1), 11–39. doi: 10.1300/j002v10n01_02
- Boss, P. (1991). Ambiguous loss. In F. Walsh & M. McGoldrick (Eds.), *Living beyond loss: Death in the family* (pp. 164–175). New York, NY: Norton.
- Boss, P. (1992). Primacy of perception in family stress theory and measurement. *Journal of Family Psychology*, 6(2), 113–119. doi: 10.1037/0893-3200.6.2.113
- Boss, P. (1999). *Ambiguous loss: Learning to live with unresolved grief*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Boss, P. (2002b). Ambiguous loss: Working with families of the missing. *Family Process*, 41(1), 14–17. doi: 10.1111/j.1545-5300.2002.40102000014.x

Boss, P. (2004a). Ambiguous loss. In F. Walsh & M. McGoldrick (Eds.), *Living beyond loss: Death in the family* (2nd ed., pp. 237–246). New York, NY: Norton.

Boss, P. (2004b). Ambiguous loss research, theory, and practice: Reflections after 9/11. *Journal of Marriage & Family*, 66(3), 551–566. doi: 10.1111/j.0022-2445.2004.00037.x

Boss, P. (2006). *Loss, trauma, and resilience: Therapeutic work with ambiguous loss*. New York, NY: Norton.

Boss, P. (2007). Ambiguous loss theory: Challenges for scholars and practitioners. [Special issue.] *Family Relations*, 56(2), 105–111. doi:10.1111/j.1741-3729.2007.00444.x

Boss, P. (2011). *Loving someone who has dementia How to find hope while coping with stress and grief*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Boss, P. (2015). Coping with the suffering of ambiguous loss. İçinde R. E. Anderson (Ed.), *World suffering and the quality of life* (pp. 125–134). New York, NY: Springer.

Boss, P. (2016). The Context and Process of Theory Development: The Story of Ambiguous Loss. *Journal of Family Theory & Review* 8 (September 2016): 269–286
269 DOI:10.1111/jftr.12152

Boss, P., Beaulieu, L., Wieling, E., Turner, W. ve LaCruz, S. (2003). Healing loss, ambiguity, and trauma: A community-based intervention with families of union workers missing after the 9/11 attack in New York City. *Journal of Marital and Family Therapy*, 29(4), 455–467. doi:10.1111/j.1752-0606.2003.tb01688.x

Boss, P. ve Carnes, D. (2012). The myth of closure. *Family Process*, 51(4), 456–469. doi: 10.1111/famp.12005

Boss, P., Caron, W. ve Horbal, J. (1988). Alzheimer's disease and ambiguous loss. In C. S. Chilman & E. W. Nunnally (Eds.), *Chronic illness and disability: Families in trouble series* (Vol. 2, pp. 123–140). Thousand Oaks, CA: Sage.

Boss, P., Caron, W., Horbal, J. ve Mortimer, J. (1990). Predictors of depression in caregivers of dementia patients: Boundary ambiguity and mastery. *Family Process*, 29(3), 245–254. doi: 10.1111/j.1545-5300.1990.00245.x

Boss, P. ve Dahl, C. M. (2014). Family therapy for the unresolved grief of ambiguous loss. In D. W. Kissane & F. Parnes (Eds.), *Bereavement care for families* (pp. 171–182). New York, NY: Routledge.

Boss, P. ve Greenberg, J. (1984). Family boundary ambiguity: A new variable in family stress theory. *Family Process*, 23(4), 535–546. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1984.00535.x>

Boss, P., Greenberg, J. ve Pearce-McCall, D. (1990). *Measurement of boundary ambiguity in families* (Minnesota Agricultural Experiment Station Bulletin No. 593-1990, Item No. Ad-SB 3763). St. Paul, MN: University of Minnesota.

Boss, P. ve Ishii, C. (2015). Trauma and ambiguous loss: The lingering presence of the physically absent. In K. Cherry (Ed.), *Traumatic stress and long-term recovery: Coping with disasters and other negative life events* (pp. 271–289). New York, NY: Springer.

Boss, P. ve Kaplan, L. (2004). Ambiguous loss and ambivalence when a parent has dementia. In K. Pillemer & K. Luescher (Eds.), *Intergenerational ambivalences: New perspectives on parent-child relations in later life* (pp. 207–224). Oxford, UK: Elsevier.

Boss, P. and Whitaker, C. (1979) "Dialogue on Separation," *Faro. Coord.*, 28, 391-398.

Bowers, M., Yehuda, R. (2016). Intergenerational Transmission of Stress in Humans. *Neuropsychopharmacol* 41, 232–244. <https://doi.org/10.1038/npp.2015.247de>

- Bowlby, J. (1973/1985). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation. Anxiety and anger*. Toronto: Penguin Books.[Google Scholar](#)
- Bowlby, J. (1980/1991). *Attachment and loss: Vol. 3. Loss. Sadness and depression*. Toronto: Penguin Books.[Google Scholar](#)
- Bowlby, J.(1995). *A Secure Base*. Londra: Routledge.
- Boszormenyi-Nagy, I., & Spark, G. M. (1973). *Invisible loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy*. Harper & Row.
- Braun J (2009). Shock and awe conference. Psychoanalytic Institute of Northern California.
<http://internationalpsychoanalysis.net/wpcontent/uploads/2010/03/JuliaBraunPaper.pdf>.
[\[Google Scholar\]](#)
- Breen, L.J. ve O'Connor, M. (2007). The fundamental paradox in the grief literature: a critical reflection. *Omega* 2007;55:199–218. 10.2190/OM.55.3.c - [DOI](#) - [PubMed](#)
- Breuer, J., Freud, S. [1895] “Studies on hysteria”, Standart Edition, VolumeII, Hogarth Press.
- Buckley, W. (1967). *Sociology and Modern Systems Theory*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall.
- Currier, J.M., Holland, J. M. ve Neimeyer, R. A. (2006). [Sense-Making, Grief, and the Experience of Violent Loss: Toward a Mediational Model](#). *Death Studies* 30:5, s. 403-428.
- Danieli, Y. (1982). Families of survivors of the Nazi Holocaust: some short- and long-term effects, in *Stress and Anxiety*, vol 8. Edited by Spielberger CD, Sarason IG, Milgram NA. New York, Hemisphere, s. 405–421[Google Scholar](#)

- de Mijolla, A. (1987). Unconscious identification fantasies and family prehistory. *International Journal of Psychoanalysis*, 68, 397-403.
- de Mijolla, A. (2003). *Benlik ziyaretçileri: özdeşleşim düşlemleri*. (C Özcan, çev..). İstanbul: Bağlam Yayınları (yayın aşamasında,1981).
- de Mijolla, A. (2009). Anne-baba zamanının izinde. *Psikanaliz Buluşmaları 4: Kuşaklararası İletim* (C. Özcan, çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları s. 9-19
- Doka, K. (1989). *Disenfranchised grief: Recognizing hidden sorrow*. New York: Lexington Books.
- Durkheim, E.(2010). *Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Say Yayınları (1902-1903)
- Ellenberger, H. (1970). The Discovery of the Unconscious, BasicBooks, New York, 130-145.
- Ellis J (1980) The Sharp End of War The Fighting Man in World War II, London, 30-50.
- Eser, M. (2016) *Zorla Kaybetme ve Cezasızlık, Gözaltında Kayıplar: Cumartesi Anneleri- Cumartesi İnsanları*, TGBFA, Ankara
- Fairbairn, W. R. D. (1954). *An object-relations theory of the personality*. Basic Books.
- Femenia, N. (1987) “Argentina’s Mothers of Plaza de Mayo: The Mourning Process From Junta to Democracy”, *Feminist Studies*, 13(1): 9-18.
- Ferenczi, S. (1949). *Confusion of the Tongues Between the Adults and the Child—(The Language of Tenderness and of Passion)1*. *Int. J. Psycho-Anal.*, 30:225-230
- Fonagy, P. (1999). The transgenerational transmission of holocaust trauma. *Attachment & Human Development*, 1 (1), 92-114.

Foss, K. ve K. Domenici (2001) "Haunting Argentina Synecdoche in the Protests of the Mothers of the Plaza de Mayo", *Quarterly Journal of Speech*, 87(3): 237-258.

Freud, S. (1892-1894). Preface and footnotes to the translation of Charcot's Tuesday lectures. *Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (J.Strachey, Çev., Cilt 1, s. 131-43). içinde Londra: Hogarth Press, 1962.

Freud, S. (1886). Report on my Studies in Paris and Berlin. Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud (J.Strachey, Çev., Cilt 1, s. 1-15). içinde Londra: Hogarth Press, 1962.

Freud, S. (1912) The dynamics of transference. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. (J. Strachey, trans.), vol. 12:97–108. Londra: Hogarth.

Freud, S. (1917). "The Uncanny" S.E. 17

Freud, S. (1920). *Beyond the pleasure principle*. Standard Edition, 18:7–64. London: Hogarth Press, 1955.

[Google Scholar](#)

Freud, S. (1926), Inhibitions, Symptoms and Anxiety. Standard Edition, 20: 174. Londra: Hogarth Press.

Freud, S.(2017). *Totem ve Tabu* (5.bas.). İstanbul: Say Yayınları (1913)

Freud, S. (2019). *Yas ve melankoli: tekinsiz narsizm üzerine*. (L. Uslu, çev.). İzmir: Cem Yayınevi. (1917).

Freud, S. ve Breuer, J. (1893-1895). Studies on Hysteria. Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud (J. Strachey, Çev., Cilt 2). içinde Londrra: Hogarth Press, 1955.

Gampel, Y. (1982). The daughter of silence. İçinde: *Generations of the Holocaust* . (Eds. M.S. Bergman and M. E. Jucovy). New York: Basic Books. s. 120-136.

Gampel, Y. (2009). “Toplu Travmalar: görünmeyen ve radyoaktif iletimler”, (B. Kolbay, çev.). *Psikanaliz Buluşmaları 4: Kuşaklararası İletim*. İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 21-30.

Gillies, J., Neimeyer, R.A. (2006). Loss, Grief, and the Search for Significance: Toward a Model of Meaning Reconstruction in Bereavement. *Journal of Constructivist Psychology* 19:1, s. 31-65.

Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. New York, NY: Harper ve Row.

Göral, Ö.S., Işık, A. ve Kaya, Ö. (2013). *Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler*. İstanbul: Hakikat Adalet Hafıza Merkezi.

Günçikan, B. (1996). *Cumartesi Anneleri*, İstanbul: İletişim Yayınları

<https://doi.org/10.1002/psaq.12086>

Green, B. L. (1993). Identifying survivors at risk: Trauma and stressors across events. In J. P. Wilson & B. Raphael (Eds.), *International handbook of traumatic stress syndromes* (pp. 135-145). New York: Plenum.

[Google Scholar](#) | [Crossref](#)

Jacobs, S. C. (1999). *The series in trauma and loss. Traumatic grief: Diagnosis, treatment, and prevention*. Brunner/Mazel.

Jones E (2007) A Paradigm shift in the conceptualization of psychological trauma in the 20th century. *Journal of Anxiety Disorders* 21: 164-175.

Joannidis, C. (2007). Eve dönüş. *Psikanalitik Bakışlar 3: Kayıp Nesne*. (N. Erdem, ed.). İstanbul: PPPD Yayınları.

Joannidis, C. (2013). Eve dönüş. İçinde. C. Joannidis, *Tefekkür Yakınlıkları* .(M.Tanık Sivri, ed.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.s 29-43

Harlow, HF. (1958). The nature of Love. *Amer Psychol* 13:673-685

Herman, J. (2017). *Travma ve iyileşme: şiddetin sonuçları ev içi istismardan siyasi teröre*. (Tç Tosun, çev.) İstanbul: Literatür Yayınları.(1992).

Hill, R. (1971a). *Families Under Stress*, New York, Harper & Row 1949. (Reprinted Westport, Conn., Greenwood Press.

Hill, R. (1971b). "Modern Systems Theory and the Family: A Confrontation," *Soc. Sci. Inform.*, 72, 7-26.

Hogben, S. (2006). Life's on hold: Missing people, private calendars and waiting. *Time & Society*, 15(2-3), 327-342. doi: 10.1177/0961463x06067065

Hollander, N.C., (1997), *Love in a time of hate: Liberation psychology in Latin America*, New Brunswick, NJ: Rutgers UP.

Hollander, T. (2016). Ambiguous loss and complicated grief: Understanding the grief of parents of the disappeared in Northern Uganda. *Journal of Family Theory & Review*, 8(3), 294-307. DOI:10.1111/jftr.12153

Hollander, T. (2016). Ambiguous loss and complicated grief: Understanding the grief of parents of the disappeared in Northern Uganda. *Journal of Family Theory & Review*, 8(3), 294-307

Homans, G. C. (1950) *The Human Group*, New York, Harcourt, Brace and World.

Jung, C.G., (2003). *Dört Arketip*.(Z.A. Yılmaz, çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (1976)

- Jung, C.G., (2019). *Psikolojide Tipler*. (N.Nirven, çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
(1921)
- Kantor, O. and Lehr, W.(1975). *Inside the Family*, San Francisco, Jossey-Bass
- Kardiner, A. (1941). *The traumatic neuroses of war*. New york: Paul B. Hoeber.
- Kaptanoğlu, C. (2009). Travma, toplumsal yas ve bağışlama, *Toplum ve Hekim*,
Mayıs/Haziran 2009, 24/3, s. 212-215.
- Kellerman, N. P. (1999a) *Bibliography: Children of Holocaust Survivors*. AMCHA, the
National Israeli Centre for Psychosocial Support of Holocaust Survivors and the Second
Generation.
- Kellerman, N. P. (1999a) Diagnosis of Holocaust survivors and their children. *Israel
Journal of Psychiatry* (1999b) 36(1):56–65.
- Kellerman, N. P. (2001). Psychopathology in children of Holocaust survivors: A review
of the research literature. *Israel Journal of Psychiatry & Related Sciences* , 38 (1), 36-
46.
- Kellerman, N. P. (2013). Epigenetic transmission of Holocaust trauma: Can nightmares
be inherited? *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 50(1), 33-39.
- Kestenberg, J. S. (1980). Psychoanalyses of children of survivors from the Holocaust:
Case presentations and assessment. *Journal of the American Psychoanalytic Association*
, 28 (4), 775-804.
- Kevorkian,R. H., Papoudijan, P.B.(2012) *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda
Ermeniler*, İstanbul: Aras Yayınları,
- Kijak, M. Pelento, M.L. (1986) Mourning in certain situation of social catastrophe. *Int
Rev Psycho Anal* 1986;13:436-71.

Klein, M. (1935). A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states. *International Journal of Psychoanalysis* , 16, 145-174.

Klein, M. (1940). Mourning and its relation to manic-depressive states. *International Journal of Psychoanalysis* , 21, 125-153.

Klein, M. (1946). Some notes on schizoid mechanisms. *International Journal of Psychoanalysis* , 27, 99-110.

Klein, M. (1948). A contribution to the theory of anxiety and guilt. *The International Journal of Psychoanalysis* , 29, 114-123.

Klein H., Kogan I. (1989) Some Observations on Denial and Avoidance in Jewish Holocaust and Post-Holocaust Experience. In: Edelstein E.L., Nathanson D.L., Stone A.M. (eds) Denial. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-0737-2_21

Kogan, I. (1989). Working through the vicissitudes of trauma in psychoanalysis of Holocaust survivors' offspring. *Sigmund Freud House Bulletin*, 13:25–33. [[Google Scholar](#)]

Kogan, İ. (1995). *The cry of mute children: a psychoanalytic perspective of the second generation of the Holocaust*. Londra/NewYork: Free Association Books.

Kogan, İ. (2002). "Enactment" in the lives and treatment of Holocaust survivors' offspring. *The Psychoanalytic Quarterly*, 71(2), 251–272. <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2002.tb00013.x>

Kogan, İ. (2011). *Yas tutmama mücadelesi*. (S. Yücel ve A.A. Köşkdere, çev.). İzmir: Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Eğitim Hizmetleri, Org. Ltd. Şti. Yayınları. (2007)

Kogan, İ. (2016). *Kendilikten kaçış: sınırları yıkmak bir-liğe duyulan açlık*. (B. Büyükkal, çev.). İstanbul: Bilgi Üniv.(2007).

Kogan, I. (2016). My father, my self. *Psychoanalytic Quarterly* 85:563–587

Kübler-Ross, E. (1969). *On Death and Dying.*, New York: The Macmillan Company

Laplanche, J., Pontalis, J.-B. (1967). *The Language of Psycho-Analysis*, transl.

Nicholson-Smith, D. New York: Norton, 1973.

[Google Scholar](#)

Laplanche, J., Pontalis, J.B. (1988). *The Language of Psychoanalysis*. Londra: Karnac

Lewin, K.(1951). *Field Theory in Social Science*, 1st ed. D. Cartwright (ed.), New York, Harper & Row.

Masson, J.M. (1985). *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887-1904*. The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887-1904, v-492. Cambridge, MA, and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.

Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*, Cambridge, Harvard University Press, 1974.

Mitchell, S.K., Black, M.K. (2012). *Freud ve Sonrası, Modern Psikanalitik Düşüncenin Tarihi*. (K. Eğrilmez, çev.). İstanbul: Bilgi Üniv. (1995).

Myers, C. S. (1940). *Shell shock in France 1914-1918*. University Press; Macmillan.

Özyıldırım, İ.(2017). Önsöz. Bireysel ve toplumsal travmalar1: *Psikanaliz Yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları. S. 11-18

Parkes, C. M. (1972). *Bereavement: Studies of grief in adult life*. New York: International University Press.

Parkes, C.M. (2013). *Love and loss: The roots of grief and its complications*. *Love and Loss: The Roots of Grief and its Complications*. 1-432. 10.4324/9780203086148.

- Parman, T. (2009). "Kökenlerin utancı: tenten ve sırları". *Psikanaliz Buluşmaları 4: Kuşaklararası İletim*. İstanbul:Bağlam Yayınları, s. 59-81.
- Parman, T. (2014). Kökenlerdeki Şiddet: yorumun şiddeti, şiddetin yorumu en tanıdık yabancıların tekinsizliği. *Psikanaliz Yazıları*, 28, 13-118.
- Pelento ML (2009). Mourning for 'missing' people. İçinde: Glocer Fiorini L, Bokanowski T , Lewkowicz S , (Ed.). *On Freud's 'Mourning and melancholia'*, 56–70. London: Karnac. [Google Scholar]
- Perez-Sales, P., Duran-Perez, T. ve Herzfeld, R. B. (2000). Long-term psychosocial consequences in first degree relatives of people detained, disappeared or executed for political reasons in Chile. A study in Mapuce and Non-Mapuce persons. *Psicothema*, 12(suppl), 109 – 116.
- Pontalis, J.B. (1981). *Frontiers in Psychoanalysis. Between the Dream and Psychic Reality*. New York: International Universities Press.
- Reiss, D., *The Family's Construction of Reality*, Cambridge, Harvard University Press, 1981.
- Rice, A. K., (1969) "Individual, Group, and Inter-group Processes," *Hum. Relations*, 22, 564-584.
- Robins, S. (2010). Ambiguous loss in a non-western context: Families of the disappeared in postconflict Nepal. *Family Relations*, 59(3), 253–268.
doi:10.1111/j.17413729.2010.00600.x
- Robins, S. (2013). *Families of the missing: A test for contemporary approaches to transitional justice*. New York, NY: Routledge Glasshouse.
- Robins, S. (2014). Constructing meaning from disappearance: Local memorialisation of the missing in Nepal. *International Journal of Conflict and Violence*, 8(1).
<http://www.ijcv.org/earlyview/342.pdf>

Robins, S. (2016). Discursive approaches to ambiguous loss: Theorizing community-based therapy after enforced disappearance. *Journal of Family Theory & Review*, 8(3), 308–323.

Ruppert, F. (2014). *Travma, Bağlanma ve Aile Konstelasyonları : Ruhun Yaralarını Anlamak ve İyileştirmek*. (F. Zengin. Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları (2008)

Salimovich, L., Lira, L., Weinstein, E., (1992), “Victims of fear”, ed. Corradi, J.E., Fagen, P.W., Garretón, M.A., *Fear at the edge: State terror and resistance in Latin America* içinde, s. 72–89. Berkeley, CA: U California Press.

Simmel, G., *Conflict and the Web of Group-Affiliations* (translated by K. H. Wolff and R. Bendix, The Free Press), London, Macmillan Company, 1964. 29.

Smith, J. A. ve Osborn, M. (2003). Interpretive phenomenological analysis. İçinde J.A. Smith, *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Methods*. Londra: Sage.

Smith, J.A. ve Osborn, M. (2008) Interpretative phenomenological analysis. İçinde J.A. Smith (Ed.) *Qualitative Psychology: A practical guide to research methods* (s. 53-80). Londra: Sage.

Smith, J. A., Flower, P. ve Larkin, M. (2009). Interpretative phenomenological analysis: theory, method and research. Sage.

Tahincioğlu, G. (2016). *Zorla Kaybetme ve Cezasızlık, Gözaltında Kayıplar: Cumartesi Anneleri- Cumartesi İnsanları*, TGBFA, Ankara

Tanık Sivri, M. (2013). Paslı teneke kutu: Travmanın kuşaklararası iletimi. İçinde: C. Joannidis, *Tefekkür Yakınlıkları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Tanık Sivri, M. (2016). Cumartesi Anneleri: şiddetin inkarı karşısında yirmi yıl . İçinde: F. A. Tokmak (der). *İçimizdeki Şiddet: Ruhsaldan Toplumsala Şiddet Görüngüleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Tanrıkulu, N. (2003) “Cumartesi Anneleri”, L. Sanlı (der.), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor* içinde, İstanbul: Alan Yayınları, 275-292.

Terbaş, Ö. (2016). *Rüyalardan Gerçekliğe Psikanaliz ve Sanat*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 107-109.

TDK. (1983) Türkçe sözlük, Ankara: TDK Yayınları, s. 1203

Tisseron, S. (2002). Family secrets and social memory in ‘The Adventures of Tintin’. *Yale French Studies*, 102: 145–159. [[Google Scholar](#)]

Tisseron, S. (2009). “Sırların hastalıklı iletimi”, (Z. Okçuoğlu, çev.). *Psikanaliz Buluşmaları 4: Kuşaklararası İletim*. İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 59-80.

Scovazzi, T. ve Citroni, G. (2007). The Struggle against Enforced Disappearance and the 2007 United Nations Convention. 1-432. 10.1163/ej.9789004161498.i-434.

Stroebe, M.s ve Schut, H.A.W.. (1999). The dual process model of coping with bereavement: Overview and update. *Death studies*. 23. 197-224. 10.1080/074811899201046.

Veith, I. (1977). *Four Thousand Years of Hysteria*, 7-93.

Volkan, V. D. (1981). Linking objects and linking phenomena: A study of the forms, symptoms, metapsychology and therapy of complicated mourning. New York: International Universities Press.

Volkan, V. D. (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis* , 34, 79-97.

Volkan, V. D. (2008). Trauma, identity, and search for a solution in Cyprus. *Insight Turkey* , 10 (4), 95-110.

Volkan, V.D. ve Zintl, E. (2017), *Kayıptan sonra yaşam*. (M. Kocadere ve I. Vahip, çev.). İzmir:Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Eğitim Hizmetleri, Org. Ltd. Şti. Yayınları. (1993)

van der Kolk, B. A.(2018). *Beden Kayıt Tutar : Travmanın İyileşmesinde Beyin Zihin Beden*. (N.C.Maral. çev.). Ankara: Nobe Yaşam (2014)

van der Kolk, B. A., McFarlane, A. C. ve Weisaeth, L. (Eds.). (1996). *Traumatic stress: The effects of overwhelming experience on mind, body, and society*. Guilford Press.

Wegner, J. R., (1982) "The Status of Women in Jewish and Islamic Marriage and Divorce Law," *Harvard Women's Law J.*, 5, 1-32.

Weiss, E. (1934). Bodily pain and mental pain. *International. Journal of Psychoanalysis.*, 15:1-13.

[Google Scholar](#)

Winnicott, D.W. (1935). The manic defence. *In Through paediatrics to psychoanalysis collected papers*. (s. 129-145). Londra: Karnac Books.

Winnicott, D.W. (1956). Primary maternal preoccupation. İçinde: Winnicott, DW (ed.) *Through Paediatrics to Psychoanalysis: Collected Papers*. Londra: Karnac, 300–305.(1984). [Google Scholar](#)

Winnicott, D. W. (1967). Mirror-Role of mother and family in child development. The Predicament of the Family: A Psycho-Analytical Symposium. Londra: Hogarth. [[Google Scholar](#)]

Winnicott, D. W. (1969b). *The child, the parent, and the outside world*. New York, NY: Penguin.

Winnicott, D. W. (2019). *Oyun ve gerçeklik*.(T.Birkan, çev).İstanbul: Metis Yayınları. (1971)

Winnicott, D. W. (2019). Nesne kullanımı ve özdeşleşmeler yoluyla ilişki kurma. *Oyun ve gerçeklik*. (T. Birkan, çev). İstanbul: Metis Yayınları. s.111-120 (1969a)

Wiseman, H., Metzl, E., & Barber, J. P. (2006). Anger, guilt, and intergenerational communication of trauma in the interpersonal narratives of second generation Holocaust survivors. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76 (2), 176-184.

Worden J.W. (2003) *Yas Danışmanlığı ve Yas terapisi Ruh Sağlığı Çalışanları İçin El kitabı*. (Çev: Öncü B.) Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları No: 452. Ankara.

Wortman, Camille & Silver, Roxane. (1989). The Myths of Coping with Loss. *Journal of consulting and clinical psychology*. 57. 349-57. 10.1037/0022-006X.57.3.349.

Yehuda, R., Halligan, S. L., & Grossman, R. (2001). Childhood trauma and risk for PTSD: relationship to intergenerational effects of trauma, parental PTSD and cortisol excretion. *Development and Psychopathology*, 13(3), 733-753.

Yehuda, R. ve Lehrner, A. (2018). Intergenerational transmission of trauma effects: putative role of epigenetic mechanisms. *World psychiatry : official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 17(3), 243–257. <https://doi.org/10.1002/wps.20568>

Yehuda, R. ve McFarlane AC (1995) Conflict between current knowledge about posttraumatic stress disorder and its original conceptual basis, *Am. J. Psychiatry*, 152:1705-1713.